TÜRKİYE SOLUNDA KALKINMA DÜŞÜNCESİ

1920'lerden 1970'lere



Zeynep Bursa

versus

Versus Kitap (127)

Türkiye Solunda Kalkınma Düşüncesi / 1920'lerden 1970'lere
Zeynep Bursa

Grafik
Versus Yayınları

Baskı
Ayhan Matbaası: Mahmutbey Mah. Deve Kaldırım Cad.
Gelincik Sok. No: 6 / 3 Bağcılar - İstanbul Tel: 0212 445 32 38

ISBN: 978-605-5691-46-2

VERSUS KİTAP Ekim 2011
© Her hakkı mahfuzdur.

Albay Faik Sözdener Sk.
Benson İş Merkezi No:21/2
Kadıköy / İstanbul 34710
Tel: 0 216 418 27 02 (pbx) Faks: 0 216 414 34 42

www.versuskitap.com
versuskitap@versuskitap.com

TÜRKİYE SOLUNDA KALKINMA DÜŞÜNCESİ

1920'lerden 1970'lere

Zeynep Bursa

versus

İÇİNDEKİLER

Teşekkür 11

Giriş 13

Geçmiş Kuşakların Geleneği Olarak Kalkınma 17

I. Kısım : Tarihsel Arkaplan 23

Bölüm 1: Marksizm ve Kalkınma 25

Marx ve Az Gelişmişlik 27

İkinci Enternasyonal: Emperyalizm Teorilerine Doğru 31

1905 Rus Devrimi ya da Gerilikten Devrim
Yoluyla Kurtulma Tartışması 37

Komünist Enternasyonal, Sömürge ve Yarı-Sömürge Ülkeler 43

"Tek Ülkede Sosyalizm" ve Sovyet Kalkınmacılığı 46

Bölüm 2: Erken Üçüncü Dünyacılık: İki Savaş Arası Dönemde
Sömürge ve Yarı-sömürge Ülkelerde Kalkınma Düşüncesi 49

Çin'den Hindistan ve Türkiye'ye Kalkınmacılık

Sun Yat- sen ve Çin'in Kalkınması 49

Gandhi ve "Köy Komünizmi" 56

1930'lar Türkiyesinde Kalkınma Problemi ve Kadro Dergisi 60

Bölüm 3: İki Savaş Arası Dönemde Geri Kalmış Ülkeler
Komünistlerinde Kalkınma Düşüncesi 69
Geri Kalmış Ülke Komünist Partileri ve Kalkınma 69
Aykırı Örnekler: Mariategui ve Kıvılcımlı 76

Bölüm 4: 1945 Sonrası İktisadi ve
Siyasi Proje Olarak Kalkınma 81
Aydınlanma ve İlerleme Düşüncesinden Kalkınmaya 81
Kapitalist Kalkınmacılığının Doğuşu:
Truman'ın Konuşması (20 Ocak 1949) 83
Entelektüel Atılım: Batı Avrupa ve ABD'de
Kalkınma Üzerine Tezler 85
"Üçüncü Dünya"nın Doğuşu 92
Sovyetler Birliği ve Üçüncü Dünya 94
Savaş Sonrasında Üçüncü Dünya'dan
Kalkınmacılık Örnekleri 103
Mısır 103
Hindistan 106
Cezayir 108
Gana 110
1950 ve 60'larda Üçüncü Dünya Komünistleri ve Kalkınma 112

II. Kısım: Türkiye Solunda Kalkınmacılığın Yükselişi 117
Bölüm 5: Türkiye Solunda
Kalkınmacılığın Doğuşu (1946 - 1960) 119

Savaş Sonrasının Yeni Politik İklimi ve Kalkınma 119
Sol Kalkınmacılığa Doğru: 1945 Sonrası
Yasal Sosyalist Partilerin Programlarında Kalkınma 122
"Sol Kalkınmacılık"ta Bir Kırılma Noktası: 1954 Vatan Partisi... 128
Bölüm 6: Yön-Devrim Hareketi ve Kalkınma 133
Türkiye Siyasetinde "Planlı Kalkınma" Söylemi ve Yön 133
Osmanlı'dan Bir Geri kalmışlık Mirası 137
Yöncülerin Gözünden Türkiye ve Kapitalist Dünya 144
Bir "Kalkınma Plancısı" Olarak Doğan Avcıoğlu 146
Kalkınmanın Ön Koşulu Olarak Ekonomik Bağımsızlık 154
"Milli Devrimci Kalkınma Yolu" 156
Devrim Dergisi Yılları (1969-1971) 159

Bölüm 7: Türkiye İşçi Partisi (TİP) ve Kalkınma 163
TİP Kalkınmacılığının Tarihsel Arkaplanı 163
TİP İçin Tarihin Güncelliği:
Osmanlı Devleti'nin Ekonomik Mirası 165
Ulusal Kalkınmacılık İçin "Ortak Pazar a Hayır" 170
TİP ve Emperyalizm 173
"Batının Yolundan Kalkınmak" Mümkün mü? 176
Kalkınma Düşüncesi Adını Buluyor:
"Kapitalist Olmayan Yol" 180
Bir Kalkınma Program Taslağı Olarak TİP Programı (1964) 184

Bölüm 8: Milli Demokratik Devrim Hareketi (MDD) 191

TKP Geleneğinden MDD'ye 191
Demokratik Devrim ve Kalkınma 196

III. Kısım: 1970'lerin Türkiye Solunda Kalkınmacılık 201
Bölüm 9: 1970'ler Dünyasında Solun Kalkınmacı Yaklaşımları .. 203
Sovyet Tezlerinden Bağımlılık Okulu'na Kalkınmacılık 203

Bölüm 10: 1970'lerde Türkiye Solu ve Kalkınma 209
1970'ler Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye 209
1974-1975 Yıllarının Sosyalist Partileri:
1960'lardan Kalan Son Kalkınmacılık İzler 213
Türkiye Sosyalist İşçi Partisi (TSİP)
Programında Kalkınma Vurgusu 215
Türkiye Emekçi Partisi: MDD'ci Kalkınmacılık 217
Sosyalist Parti Programı: 1960'lar
Kalkınmacılığından Uzaklaşma 219
Türkiye İşçi Partisi nin İkinci Döneminde Kalkınma 221
Türkiye Komünist Partisi (TKP) : Aşamacı Kalkmmacılık 224
Solun Gündeminden Düşen Bir Konu Olarak Kalkınma 226
Sol Siyasal Hareketler ve Kalkınma 229
Devrimci Yol 229
Halkın Kurtuluşu ve TDKP 234
TİP'in "Demokratikleşme için Plan"ı (1978) 236
Sonsöz 239
Kaynakça 243

Annemin ve Babamın Anısına...

Teşekkür

Elinizdeki çalışmanın önemli bir bölümünü, 2009 yılında hazırladığım yüksek lisans tezimden yararlanarak yazdım. Bu vesileyle hem tez çalışması dönemimde ve hem de kitap çalışmam boyunca değerlendirmeleri, eleştirileri ve yardımları için Feride Gönel'e, İsmet Akça'ya, Haldun Gülalp'e, Fahriye Dinçer'e, Demet Dinler'e, Noemi Levy'e ve en çok da Ergun Aydınoğlu'na,

Bu çalışmaya başladığım andan beri –ya da neredeyse kendimi bildim bileli- yanımda olan ve çokça kahrımı çeken Aslıhan, Hatice ve Beyza'ya,

Ve bugüne kadar sürekli olarak "kitap ne zaman bitiyor" cümlesini tekrarlamış ve moral desteklerini esirgememiş tüm arkadaşlarıma; Deniz, Gülay, Seval, Altan, Mahir, Ekin, Evren, Başak, Barış, Mert, Hazan, Neslihan, Özlem, Nur, Canan, Rabia, Betül, Sinem ve Selim'e...

Çok teşekkürler...

Giriş

Kapitalizmin 21. yüzyılda yaşadığı ilk büyük kriz sürecinde Eric Hobsbawm, 20. yüzyıla damgasını vurmuş iki zıt sistemin tarihsel kaderlerinden söz ederken şöyle demektedir: "*Bunları en saf biçimlerde gerçekleştirecek iki pratik girişim yaşadık: Sovyet tipi merkezi devlet planlamacı ekonomi ile tam anlamıyla sınırsız ve denetimsiz serbest pazarcı kapitalist ekonomi. Bunlardan birincisi –ve beraberinde de Avrupa komünist politik sistemleri– 1980'li yıllarda iflas etti. İkincisi ise, küresel kapitalizmin 1930'lardan beri yaşadığı en büyük krizle gözümüzün önünde iflas ediyor. Bir anlamda bu, 1930'lardakinden çok daha büyük bir kriz; şu nedenle ki, o zamanlar ekonominin küreselleşmesi bugünkü kadar gelişmiş değildi; ayrıca kriz, Sovyetler Birliği'nin planlı ekonomisini de etkilememişti. Mevcut dünya krizinin etkilerinin ne ölçüde ağır ve kalıcı olacağını henüz bilmiyoruz. Ancak şurası açık ki bu etkiler, Margaret Thatcher ve Başkan Reagan'dan beri dünyayı ve hükümetleri egemenliği altına almış bulunan serbest pazar kapitalizmi tipinin sonunu işaret etmekte.*"[1]

1) *The Guardian*, 10 Nisan 2009.

2008 Sonbaharında patlak veren son büyük kriz, yaklaşık otuz yıldır tartışılmaz kabul edilen neoliberalizme yönelik eleştirileri gündeme taşımış, bu anlamda "büyüme", "yükselen piyasalar", "esnekleştirilmiş emek piyasası" gibi iktisatçıların diline pelesenk olmuş terimlerin gerçek anlamları üzerine sorgulamalar başlamıştır. Bütün bu yaşananlar, 20. yüzyılın kimi deneylerine çok daha soğukkanlı bakmaya da olanak vermiştir. Bu yüzyılın kimilerince "kalkınma yüzyılı" olarak adlandırıldığı dikkate alındığında kalkınma konusu, bu deneylerin en önde gelenlerinden biri olarak dikkat çekmektedir. Elinizdeki çalışma bu konuyu, ülkemiz solunun bu alandaki analizleri çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır.

Yirminci yüzyılın ilk başarılı kalkınma deneyini gerçekleştiren Sovyetler Birliği'nin 1930'lardaki büyük sanayileşme atılımı, İkinci Dünya Savaşı sonrasında pek çok "Üçüncü Dünya" ülkesine büyük ilham kaynağı olmuştur. Kabaca, 1945'ten 1970'lerin sonlarına kadar süren "kalkınma" yılları, o tarihlerde sosyalizm deneylerinin azgelişmiş ülkelerde yarattığı çekicilik, sanayileşmenin her derde deva olarak görülmesi, planlamaya duyulan sarsılmaz inanç, bütün bunlara ek olarak dünyada yükselen sol hareketlerin bölüşüm ilişkilerini derinden sarsması ile çok farklı bir tarihsel dönem olarak öne çıkmaktadır.

1970'lerin sonlarından itibaren içine girilen neoliberal dönüşümün en önemli değişimlerinden biri de yine bu "kalkınma" söyleminde gerçekleştirilecektir. Özellikle Washington Uzlaşması'ndan bu yana geçen yirmi yıl boyunca kalkınma politikalarına hâkim olan neoliberal yaklaşım, esas olarak üç kurumun –Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu (IMF), ABD Hazine Bakanlığı– görüş birliğine varması ile dünyaya empoze edilen yeni ekonomik anlayışı ifade eder. Uzlaşma, sonraları Dünya Ticaret Örgütü ve Avrupa Merkez Bankası gibi kurum-

ları da içine alacak şekilde genişlemiş ve dünya üzerindeki hâkimiyetini sağlamlaştırmıştır. Alfredo Saad-Filho'ya göre, neoklasik iktisadın temel ilkeleri ile Washington Uzlaşması'nın temelleri üzerindeki bağlantı açıktır. Mikro iktisadi düzeyde neoklasik yaklaşım her zaman için piyasanın etkinliğini kabul eder; devletin piyasalara müdahalesi ise bir etkinsizlik nedenidir. Bu sebeple kalkınmayı ölçen temel unsurlar olan büyüme hızı, istihdam, rekabet gibi konularla devlet yerine piyasa ilgilenmelidir. Makro iktisadi düzeyde ise bu yaklaşım, küreselleşmenin ilerlemesini durdurmanın mümkün olmayacağı varsayımı altında "yabancı üretken ve finansal sermayeyi" ülkeye çekebilmenin sağlayabileceği hızlı büyüme olanakları üzerinde durur. Bu anlamda faiz politikası, o günlere kadar kalkınma olarak adlandırılan olguyu yönlendirecek neredeyse tek etkili iktisadi politika aracı olarak karşımıza çıkar.[2] Bir başka deyişle ekonomik büyüme (ya da o günlere kadar ifade edildiği şekliyle kalkınma) söz konusu olduğunda, yerel düzeyde piyasa güdümlü olan ülkelerin ellerinde, küresel düzene pasif uyumdan başka herhangi bir aracın olmadığı kabul edilmektedir.

Aslında neoliberalizmin yükselişi, kalkınma söyleminin güncelliğini yitirmesine neden oldu demek yetersiz kalacaktır. 1980'lerin öncesinde bildiğimiz kalkınma yaklaşımlarının gözden düştüğü (ya da düşürüldüğü) doğrudur. Ancak o tarihlerden beri ister ekonomik büyüme, ister "yükselen ülkeler" (ya da piyasalar) örneğinde olduğu gibi "yükselme"den söz edilsin, geçmişte kalkınma olarak algılanan olgunun hâlâ yaşanmakta olduğu da inkâr edilemez. Bu anlamda asıl dikkat çekilmesi gereken, bu yeni sürecin kalkınmanın içeriğini ne şekilde değiştirdiğidir. İşte bu yeni süreçte, devletin ekonomi-

2) Alfredo Saad-Filho, "From Washington to Post-Washington Consensus: Neoliberal Agendas for Economic Development", *Neoliberalism: A Critical Reader*, Alfredo Saad-Filho, Deborah Johnston (ed.), Pluto Press, London, 2005, s.113.

deki rolü, ekonominin öncelikleri, kalkınmada kullanılacak iktisadi araçlar yeniden tanımlanmıştır. Neoliberalizm, yoksul ülkelerin yoksul kalmalarının başlıca nedeninin (bugüne kadar iktisatçılarca genellikle kabul gören) makine, alt yapı ya da para yoksunluğu olmadığını, söz konusu yoksulluğun devlet müdahaleciliğinden, yolsuzluktan, piyasa etkinliğinin sağlanamayışından ve teşviklerin yanlış dağıtılmasından kaynaklandığını iddia etmiştir. Buna ek olarak da, ulusal sanayileşme yerine uluslararası ticaret ile finans sektörlerinin gelişmesini büyümenin motoru olarak görmüşlerdir.

Bu yeni dönemde "kalkınma", artık "modası geçmiş" bir kavramdır. Elbette gözden düşürülmek istenen 1950'lerden 1970'lerin sonlarına kadar azgelişmiş ülkelerde sanayinin geliştirilmesi, tarımsal üretim ile sanayi üretimi arasında uyumun sağlanması, toprak reformunun yapılması, dış yardımlardan bağımsız bir ekonomi politikasının uygulanması, planlama mekanizması aracılığıyla kaynakların etkin bir şekilde kullanımı, bu yollarla insani yaşam koşullarının geliştirilmesi vb. gibi hedefleri ortaya koyan bir "kalkınma" anlayışıdır. Yeni iktisadi söylemde ise, "azgelişmiş ülkeler" teriminin iktisat yazınından sessiz sedasız çıkarıldığı, yerine "yükselen piyasalar" ("*emerging markets*") teriminin geçirildiği görülmektedir.

"Kalkınma" sorununun bu boyutlarda bir ideolojik saldırı içinde tartışılması bir yanda dursun, bugün dünya nüfusunun dörtte üçlük bir kısmını oluşturan azgelişmiş ülkelerin hâlâ somut "kalkınma" sorunları içinde boğuştukları çok açık bir gerçekliktir. Sadece Birleşmiş Milletler İnsani Gelişme Ofisi'nce hazırlanan *İnsani Gelişme Endeksi ve Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi*'ndeki –eğitim, kültür, sağlık ve ekonomik refaha ilişkin– temel verilere bakıldığında bile, 1960'lı ve 70'li yılların kalkınma hedeflerine ilişkin konuların dile getirildiği görülür.[3] Öte yanda 2000'li yılların başında azgelişmiş ülkele-

3) *http://hdr.undp.org/en/reports/*

rin borç toplamının 1980'deki düzeyinin dört katına ulaşması da, söz konusu ülkelerin karşı karşıya bulundukları ekonomik sorunların bir başka boyutunu göstermektedir.[4] Bütün bunlar, kalkınma sorunlarının sadece geçmiş kuşakların geleneği olarak değil, somut gerçeklik olarak da hâlâ varlığını sürdürdüğünü ortaya koymaktadır.

Geçmiş Kuşakların Geleneği Olarak Kalkınma

Muhammed Harbi, "Üçüncü Dünya"nın manifestosu olarak kabul edilmiş Frantz Fanon'un *Yeryüzünün Lanetlileri* isimli kitabına 2002 yılında yazdığı sonsözde söyledikleri ile bir bakıma bütün bir tarihsel deneyi özetlemektedir:

"Kapitalizmin aşılmaz bir ufuk olmadığını düşünen bizler yanıldık mı? Bürokratik sosyalizm yaşandı. Üçüncü Dünyacılık da. Bunların yenilgisi, artlarından çok sayıda trajedi ve insan yaşamının görülmedik yıkımını ve değersizleşmesini de getirerek, Batı'da altmışlı yıllarda inisiyatif ezilen halklar tarafına geçtiğinde kendi ayrıcalıkları için ürpermiş olan herkesi hoşnut kılar.

O dönemde büyük sanayi güçleri, mecbur kalarak ve zorla, Üçüncü Dünya ülkelerinin talepleri karşısında geri çekilmek zorunda kaldılar O zamandan bu yana, yakın dönemdeki gelişmelerle, karanlıktan çıkmak ve kalkınma ile demokrasiye erişebilmek için kendilerininkinden başka yol olmadığının kesinliği içinde rahatladılar Ama olgulara bakarsak, daha ziyade ekonomik ve ideolojik baskılara, egemen oldukları uluslararası mali kurumlara, IMF ve Dünya Bankası'na güvenmektedirler"[5]

4) Gerard Dumenil, Dominique Levy, "The Neoliberal (Counter-) Revolution", *Neoliberalism: A Critical Reader*, Alfredo Saad-Filho, Deborah Johnston (ed.), Pluto Press, London, 2005, s. 17.

5) Frantz Fanon, *Yeryüzünün Lanetlileri*, çev: Şen Süer, Versus Yayınları,

Harbi'nin bu sözleri, yirminci yüzyılın ikinci yarısının toplumsal ve ekonomik tarihinin bir özeti gibidir. Gerçekten de, Üçüncü Dünya'nın komünistleri tarafından emansipasyon sürecinin ilk aşaması olarak görülen kalkınma olgusunun tarihsel kaderi anlamında, bugün "Üçüncü Dünyacılık" da "bürokratik sosyalizm" de denenmiştir.

1945 sonrasında solun ve "milliyetçi devrimci" önderlerin kalkmmacılık perspektifine bakıldığında, bu yaklaşımlarda Sovyet sosyalizmi ve kalkınmacılığının çok büyük bir etkisi olduğu görülür. Bu dönemde enternasyonalist komünistinden keskin milliyetçisine kadar pek çok Üçüncü Dünya aydını için sosyalizm, her şeyden önce bir geri kalmışlıktan kurtulma yolu haline gelmiştir.

Sovyetler Birliği'nin 20. yüzyılın ilk yarısında yaşadığı sanayileşme atılımı ve savaş sonrasında dünyanın en büyük sanayi güçlerinden biri olarak yükselişi dikkate alındığında, bu deneyin kapitalizmin karşısında bir ideolojik alternatif olmasının ötesinde, 20. yüzyılın ilk başarılı kalkınma deneyi olarak da algılanmasında şaşırtıcı bir nokta yoktur. Sovyetler Birliği nin 1930'ların başlarından itibaren ortaya koyduğu deneyim, bir on yıl sonra sadece komünist kadroların kalkınmaya ilişkin program anlayışlarını değil, aynı zamanda Hindistan'dan Mısır'a, oradan Gana ya da Cezayir'e kadar çok sayıda azgelişmiş ülkenin kalkınma programları için de özenilen bir örneği ifade edecektir.

Elbette Sovyet deneyinin çekiciliği, sadece 1929 Dünya Ekonomik Krizinin ağır koşullarından etkilenmeyen tek ülke oluşu ve ardından yaşadığı hızlı sanayileşmeden kaynaklanmamaktadır. Bunların ardından Sovyetler Birliği'nin İkinci Dünya Savaşı'nda faşizme karşı en güçlü mücadeleyi veren ülke olarak görülmesi ve savaş sonunda ABD karşısında bir

İstanbul, 2007, s. 309.

"büyük güç" olarak yükselişi, bütün bunlar Sovyetler Birliği deneyinin önemini artıran etkenler olarak öne çıkar. Bir başka deyişle, 1950'lere gelindiğinde, Stalinizmin tüm şiddet bilançosu bir yana, o yıllarda madalyonun görünen yüzünde yılda 100 milyon ton çelik üretebilen bir ülke bulunmaktadır.[6] Öte yanda İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sosyalizm Doğu Avrupa ve Asya'da yeni zaferler kazanmış, böylelikle kapitalist ekonomi dışındaki bu sistem, dünya nüfusunun üçte birini kapsayarak evrensel bir model haline gelmiştir.

Kuşkusuz gerek kalkınma gerekse azgelişmişlik terimleri, esas olarak 1945 sonrasına aittir. Ne var ki geri kalmış ya da sömürge ülke aydınları ve siyasal önderlerin, bu olguları –bazen başka sözcüklerle– dile getirdikleri de bir gerçektir. Örneğin yüzyıl başlarında Çin'de Sun Yat-sen'in 1918'de kalkınma üzerine yazdığı kitabı, Hindistan'da Gandhi'nin 1920'ler ve 30'larda alternatif kalkınma yolu üzerine geliştirdiği görüşleri ve aynı dönemlerde genç Nehru'nun Sovyetler Birliği örneğinden esinlenen hızlı sanayileşme üzerine düşünceleri, bir anlamda *Erken* Üçüncü Dünyacılık olarak adlandırılabilir.

Ancak şurası da açık ki, sol ve kalkınma ilişkisini sadece Sovyet (ya da genel olarak sosyalist ülkeler) deneyleri ve onların geri kalmış ülke aydınlarında yarattığı etki çerçevesinde ele almak yetersiz kalabilir. Bunun da ötesinde 20. yüzyılın başlarında bir dizi önde gelen Marksist teorisyenin emperyalizm teorileri, bu yüzyıla damgasını vuracak olan azgelişmiş ülkeler gerçekliğinin anlaşılması için gerekli paradigma değişiminin yolunu açmıştır. Buradan kalkarak –Prabhat Patnaik'in dediği gibi– Marx, "Bir Kalkınma İktisatçısı Olarak" görülebilir mi?[7]

6) Isaac Deutscher, *The Unfinished Revolution: Russia 1917-1967*, Oxford University Press, New York, 1967, s.41-42.

7) Prabhat Patnaik, "Bir Kalkınma İktisatçısı Olarak Karl Marx", *Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma*, der. Fikret Şenses, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

Bu soruya cevabın güçlüğü bir yana, "sınai olarak gelişmiş ülkeler geri kalmış olanlara geleceklerini gösterir" derken ya da Rusya, Hindistan ve Çin üzerine konuşurken, Marx'ın aynı zamanda "kalkınma" üzerine de konuşmakta olduğu düşünülemez mi? İşte bütün bu sorular, aşağıdaki çalışmada solun kalkınma ile ilişkisi konusuna Marx ve Engels'ten başlamasını anlamlı kılabilir.

20. yüzyılın başlarında ortaya konulan emperyalizm analizleri ise, esas olarak metropol sermayesinin sömürge ve yarı-sömürge ülkelere doğru hareketinden ve dünya ekonomisinin genel durumundan kalkarak, kapitalist sistemin emperyalizm sayesinde ayakta durabildiğini kanıtlamayı hedeflemektedir. O nedenle doğrudan emperyalizm ve azgelişmişlik ilişkisi üzerine çok fazla bir şey söylemedikleri düşünülebilir. Ancak bu yokluğa rağmen söz konusu teorilerin, azgelişmişlik konusunun tartışılması için sağlam bir temel oluşturdukları da pekâlâ söylenebilir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise kalkınma artık bütünsel bir toplumsal ve siyasal proje olarak algılanmaya başlanacak ve bunun akademik dünyadaki etkisiyle, 1970'li yılların sonuna kadar –ağırlıklı olarak Marksist ya da Üçüncü Dünyacı nitelikte– dev boyutlarda bir kalkınma literatürü ortaya çıkacaktır. Türkiye'de ise kalkınma konusunda temel sol yaklaşımların esas olarak 1960'lı yıllarda ortaya çıktığı söylenebilir. Ne var ki gerek savaş sonrasının yasal sol partileri, gerekse 1954 yılında kurulan Vatan Partisi, solun bu alandaki evrimini daha iyi anlayabilmek için önemli inceleme konuları olarak öne çıkmaktadır.

1960'lar, Türkiye solunun kalkınma konusundaki tartışmalarının doruk noktasına ulaştığı yıllardır. *Yön* dergisinin kurucusu Doğan Avcıoğlu'nun 1961-71 yıllarını kapsayan on yıllık siyasal ve entelektüel evriminde, Türkiye'ye özgü bir kal-

kınma yolunun teorik alt yapısını oluşturma çabası göze çarpar. Avcıoğlu'nun zaman zaman Marksist terimlerle bezenen kalkınmacılığı, döneminin Üçüncü Dünyasında egemenlik kazanan, "milliyetçi-devrimci" asker ve sivil aydın kadroların yönlendireceği bir devletçi-planlamacı "yukarıdan" kalkınmacılıktır. Bu anlamda Avcıoğlu'nun, antikapitalist nitelikte bir sosyalizme uzak olduğu söylenmelidir. Ama bu gerçekliğe rağmen, *Yön* dergisinin Türkiye solunun 1960'larda yaşadığı evrimindeki özgün yeri dikkate alındığında, Avcıoğlu'nun kalkınmacı anlayışının konumuz kapsamına alınması bu çalışmada kaçınılmaz görülmüştür.

1960'ların en önemli sol örgütü olan Türkiye İşçi Partisi (TİP)'nin 1964 yılında kabul edilmiş programı ise, adeta bir kalkınma planı görünümündedir. Elbette Yön'den farklı olarak TİP, ideolojik geleneği itibariyle antikapitalist nitelikte bir sosyalizmi savunmaktadır. Ayrıca bu partinin programı, her ne kadar esas olarak kapitalizmin sınırları içinde kalan köklü dönüşümleri de içerse, işçi sınıfını kalkınmanın temel öznesi olarak görür ve uzun vadede kapitalist sistemin ortadan kaldırılması hedefini hatırlatır.

1960'ların ikinci yarısında TİP'e muhalefet olarak ortaya çıkan Milli Demokratik Devrim (MDD) hareketi ise, hem program hem de siyasal strateji açısından dönemin Üçüncü Dünya komünist partilerini andırmaktadır. Bu hareket, Türkiye'nin yakın devrimci geleceğinde "asker-sivil aydın zümre"nin oynayacağı rol konusunda *Yön*'e, uzun vadede kapitalizmin ortadan kaldırılması hedefi ile de TİP'e yakındır. Ancak konu "kalkınma" olduğunda MDD hareketi farklı bir yerde bulunur. Her şeyden önce bu hareketin siyasal sözlüğünde kalkınma sözcüğüne adeta yer yoktur. İşte MDD hareketinin bu konu üzerine sessizliğinin açıklanmaya çalışılması, bu çalışmanın hedeflerinden birisi olarak görülmüştür.

12 Mart 1971 darbesi, Türkiye solunda bir dönemi kapattığı gibi, sol için "kalkınma" konusunu da kapatacaktır. Bir başka ifadeyle 1960'ların kalkınmacı atmosferi, 1970'lere aktarılamayacaktır. 1974 sonrasında bu konu, bu dönemde solun teorik tartışmalarında ve propaganda çalışmalarında yer almayacaktır. TİP'in 1978 yılında hazırladığı *Demokratikleşme İçin Plan* ise, bu alanda bir istisna olarak görülmelidir. Ama öte yanda tek başına bu çalışma, kalkınma konusunu sol siyasetin gündemine yeniden sokacak bir güce sahip değildir. 1974 sonrasında kalkınma sorununun solun gündeminden bu hızlı çıkışı, ülkedeki siyasal mücadeleleri ve sosyoekonomik gelişme ile birlikte, solun ideolojik evrimini de dikkate alan bir araştırma için önemli bir konu olarak öne çıkmaktadır.

Son olarak belirtmek gerek ki günümüzde "kalkınma" konusu, yalnızca solun değil, 1980 sonrası küreselleşme rüzgârının içinde genel olarak siyasetin de gündeminden düşmüş gibidir. Artık gelecek hayali, kalkınma yerine büyüme, bütçe dengesi, çarpıtılmış sosyal politika gibi unsurlar temelinde oluşturulmaktadır. O nedenle "Türkiye Solu ve Kalkınma" başlığı altında konuşulacak şeyler, belki de artık sadece "tarihe malolmuş" bir olgunun hikâyesi olarak okunmaya değer görülebilir. Ama öte yanda kalkınmayı dünyayı değiştirmenin bir boyutu olarak gören solun bu alanda ortaya koyduğu analiz ve politikalarda eleştirel bir değerlendirmeden geçirilmeye layık unsurların var olduğunu söylemek de bir abartma olarak görülmemeli. O anlamda bu çalışmanın, günümüzde küreselleşme ve sonuçları, sol ve sosyal politika, azgelişmişlikten kurtulma gibi bir dizi temel konunun incelenmesinde geçmiş birikimin yok sayılmasına karşı koyan çabalara mütevazı bir katkı olarak görüleceğini ummaktayım.

I. Kısım

Tarihsel Arkaplan

Bölüm I

Marksizm ve Kalkınma

Marx ve Azgelişmişlik

Solun kalkınma ile olan ideolojik-entelektüel ilişkisi ilk bakışta İkinci Dünya Savaşı sonrasının olgusu gibi görünür. Oysa her ne kadar Sovyetler Birliği'nin kalkınması savaş sonrasında azgelişmiş ülke solcuları için büyük bir ilham kaynağı olmuşsa da, solun kalkınma ile ilişkisini çok daha gerilere götürmek mümkündür. "Bu konu Marx'a kadar götürülebilir mi?" diye sorarsak, örneğin Prabhat Patnaik'in makalesine "Bir Kalkınma İktisatçısı Olarak Karl Marx" başlığını seçtiği düşünüldüğünde, Marx'ın kalkınma düşüncesine kazandırdıkları merak uyandırabilir. Gerçekten de Marx'ın teorilerinde kapitalist gelişmenin temel analiz konusu olduğu göz önüne alındığında konuya buradan başlamak uygun olacaktır.

Marx'ın, "sermayenin ilkel birikimi" kavramı, üreticilerin, bir dizi zor kullanma yöntemini de içeren mülksüzleştirilmeleri, bir başka ifadeyle kendi üretim araçlarından ayrılmaları

ve özgür, ücretli emekçilere dönüşmeleri sürecini ifade eder.[1] Dahası bu süreç, üretim araçlarının birkaç elde toplanması safhasında da devam etmektedir. "İlkel birikim" söz konusu olduğunda sadece yerel ekonomi değil, aynı zamanda "sınır dışı bölgeler" de konumuz dahilindedir. Marx'a göre, *"Avrupa dışında düpedüz talan, köleleştirme ve katillik yoluyla ele geçirilen servet, anayurda taşınarak sermayeye çevrildi".*[2] Prabhat Patnaik'in ifadesiyle servetin bu yolla aktarımı ilkel sermaye oluşumunun bir biçimidir.[3]

Patnaik, Marx'ın "ilkel birikim" sürecini açıklarken, "azgelişmişlik-gelişmişlik" ikiliğine yaklaşan bir çerçeve oluşturduğunu savunmaktadır. Ona göre "sömürgecilik yoluyla oluşan ilkel birikim (ve Üçüncü Dünya'dan gelen diğer servet aktarım süreçleri) azgelişmişlik-gelişmişlik ikiliğinin kaynağıdır".[4]

Patnaik'e göre Marx'ın ayrıntılarıyla ortaya koyduğu bu ikiliği yaratan süreçte, dünya ölçeğinde gelişmiş ülkelerin sermayeleri tarafından azgelişmiş ülkelerin sermayelerinin yok edilmesi ve saf dışı bırakılması söz konusudur: *"İlkel sermaye birikim sürecinden kaynaklanan eşitsiz gelişme (uneven development) eğilimi azgelişmiş ülkede, yurtiçi kapitalist üretim başladıktan sonra bile, merkezileşme sürecinden kaynaklanan gelişim eşitsizliğiyle daha da kuvvetlenecektir."*[5]

Patnaik, Marx'ın çalışmasında, kapitalist gelişmenin ürettiği bu ikilik hakkında fark edilir atıflarda bulunduğunu; fakat bunların etraflıca tartışılmadığını da belirtir. Bununla birlikte Marx'ın bu konuda yazdıkları, farklı yorumlamalarla II.

1) Karl Marx, *Kapital*, I. Cilt, çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, 1. baskı, Ankara, 1975, s. 802.
2) Marx, *a.g.e.*, s. 794.
3) *Patnaik, a.g.m., s. 18.*
4) *A.y.*
5) *Patnaik, a.g.m., 20.*

Dünya Savaşı sonrası Marksistlerin emperyalizm ve kalkınma teorilerinin temeli olacaktır. Bu nedenle Marx ve Engels'in Rusya, Çin, Hindistan gibi ülkeler üzerine yazdıkları yazıları daha ayrıntılı ele almak gerekmektedir.

Marx ve Engels'in yaşadıkları dönemde varolan "azgelişmişlik" problemlerine ilişkin gözlemlerine dayanan ve çoğu sistemleştirilmemiş yazılarından bir teorik bütünlüğe ulaşmak güçtür. Kaldı ki, Marx ve Engels'in yazılarının kimi bölümlerinde, kapitalizme –eski feodal yapıyı yıkan (ve yıkacak) bir sistem olmasından dolayı– pozitif bir yaklaşım da söz konusudur.[6] Marx ve Engels, kapitalizmin dünya genelinde yaygınlaşmasının yarattığı barbarlıkları kınarken, öte yandan kapitalizmin geri kalmış bu bölgelere "uygarlık" getireceğine yönelik çok güçlü bir inanç da beslemişlerdir. Örneğin 1848'de Engels, Cezayir'in Fransa tarafından işgalini, "uygarlığın ilerlemesi için mutluluk verici bir olay" olarak yorumlamıştır.[7] Yine 1853'te Marx, Hindistan'daki kimi toplumsal değişmeleri gerçekleştiren ve sanayileşmenin temellerini atan aktör olarak İngiltere'yi işaret etmiş ve onu "tarihin bilinçsiz aracı" olarak nitelendirmiştir.[8]

Bu yazıların asıl amacı ise, Çin, Hindistan ya da Rusya gibi ekonomik bakımdan gelişmemiş ülkelerde azgelişmişliğin nedenleri üzerine kapsamlı bir analiz yapmak değil, aksine bu ülkeleri devrimci potansiyelleri ve dünya devrimine olabilecek katkıları ölçüsünde ele almaktır. Yine hatırlatmak gerekir ki, Marx ve Engels'in bu konudaki tüm yazdıkları Kapital'deki dağınık pasajlar, özellikle Çin, Hindistan olmak üzere Asya'da sömürgeciliğin etkilerine ilişkin değerlendirmeler içeren ga-

6) Micheal Löwy, Enzo Traverso, "Marx ve Ulusal Sorun: Müzakere", çev. Aslıhan Aydın, *Ulusal Sorun, Enternasyonalizm ve Küreselleşme*, Yazın Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 25.
7) Löwy, Traverso, *a.g.m.*, s. 26.
8) *A.g.m.*, s. 25.

zete makaleleri ve mektuplardan oluşmaktadır.

19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'nın durumunda meydana gelen değişimler üzerine, Marx ve Engels, devrimci süreçle ilgili olarak esas tezlerini, yani sosyalist devrimin en ileri ülkelerde başlayacağı yönündeki tezlerini korurlarken, diğer ülkelerde de devrimin olanaklı olduğunu düşünmüşlerdir. Buna göre bu devrimler Avrupa'nın geri ülkelerinde patlak verebilir, ileri ülkelerdeki sosyalist devrimler için bir başlangıç oluşturabilir ve sonunda bunlarla tek bir devrimci süreç içinde birleşebilirler.

Marx'ın, Avrupa kapitalizminin sömürdüğü geri ülkelerdeki devrimler ile sosyalist devrimler arasındaki bağlantı fikrini en açık bir şekilde ortaya koyduğu metinlerden birisi de, Çin üzerine yazdığı Haziran 1853 tarihli makalesidir. Burada Marx, Çin'deki devrimin Avrupa Devrimi'nin gerçekleşmesine olabilecek olağanüstü katkısından bahsetmektedir. Marx'a göre bir dünya sistemi olan kapitalizmde ülke sanayilerinin gelişmesi aynı zamanda başka ülkelere (yani başka pazarlara) olan ihtiyacı da gündeme getirmektedir. 1850'den beri gelişmekte olan İngiliz sanayi üretimi ise bir aşırı üretim krizine girmek üzeredir. İşte bu koşullarda İngiltere için büyük bir pazar olan Çin'deki ayaklanma nedeniyle bu pazarın aniden daralması ya da ortadan kalkması İngiltere'nin krizini çabuklaştıracak ve devrime giden yolu hazırlayacaktır.[9]

Benzer bir yaklaşımdan yola çıkan Engels, Rusya üzerine bir makalesinde (1875), Rusya'nın bir devrimin arifesinde olduğunu ve Rusya'daki gericiliği yıkacak bu devrimin Avrupa için de çok önemli olacağını yazmaktadır.[10]

9) Karl Marx, "Revolution in China and Europe", Shlome Avineri (ed.), *Karl Marx on Colonialism and Modernization* Anchor Books, New York, 1969, s. 70.
10) Friedrich Engels, "On Social Relations in Russia" (1875) , *Marx, Engels, Lenin: The Non-Capitalist Road to Socialism*, Novosti Press Agency Publishing House, Moscow, 1976, s. 25-26.

Otchesvenir Zapiski adlı Rus dergisine göndermiş olduğu Kasım 1877 tarihli mektubunda da Marx, okurlarını kapitalizmin Kıta Avrupası'nda gelişimi hakkındaki analizleri konusunda uyarmaktadır. Buna göre, Kıta Avrupası'nda kapitalizmin gelişim sürecinin bütün ülkelerde aynı şekilde yaşanacağı şeklinde bir sonuç çıkarılmamalıdır.[11] Buradan hareketle Marx, Rusya'da bir köylü devriminin Avrupa'da gerçekleşecek bir sosyalist devrimle birleşmesi koşuluyla, *Obçina*'mn (Rus köy komünü) kapitalizmin tüm aşamalarından geçmek durumunda olmaksızın, doğrudan komünizme geçebileceğini söyler.[12] Ancak öte yanda Marx'm ölümünden sonra Engels'in –Löwy'nin ifadesiyle– "Obçina'mn geleceği ve Rusya'nın kapitalist aşamadan kurtulma şansı konusunda gittikçe artan bir kuşku sergilediği" de unutulmamalıdır.[13]

Marx'm Hindistan üzerine yazdıklarında ise sömürgecilik ve gelişme (ya da "kalkınma") konusundaki görüşleri en açık bir şekilde görülür. Marx şöyle der: *"Bir kere, bir ülkenin ulaşımına demir ve kömürü de beraberinde getiren makineler girmişse, artık onu üretimden alıkoymanız imkânsızdır. (...) Dolayısıyla demiryolu sistemi, Hindistan'da modern sanayiye gerçekten ön ayak olacaktır"*[14] Marx'm burada sözünü ettiği

11) Karl Marx, "To The Editorial Board of the "Otechestvenniye Zapiski", *Marx, Engels, Lenin: The Non-Capitalist Road to Socialism*, Novosti Press Agency Publishing House, Moscow, 1976, s. 30.

12) "Eğer Rus Devrimi, Batıdaki bir proleter devrimin öncüsü olup, bu devrimle birleşebilirse, Rusya'daki mevcut bu ortak toprak sahipliği, komünist bir yolun başlangıç noktasını oluşturabilir." Karl Marx, Freidrich Engels, "Preface to the Second Edition in Russian of the ' Manifesto of the Communist Party'", *Marx, Engels, Lenin: The Non- Capitalist Road to Socialism*, Novosti Press Agency Publishing House, Moscow, 1976, s. 34.

13)"Galiba *Obçina*yı geçmişin bir rüyası olarak görmek ve gelecek için de bir kapitalist Rusya öngörmek durumunda kalacağız." (Engels'in Danielson'a yazdığı bir mektuptan (1892); aktaran Löwy, *The Politics of Combined and Uneven Development*, Verso, London, 1981, s. 26. Engels'in 1892 yılındaki bu yaklaşımının, 2. Enternasyonal'in aşamacı anlayışına denk düştüğüne işaret etmek gerekebilir.)

14) Karl Marx, "The Future Results of British Rule in India", Shlome Avineri

"modern sanayileşme" süreci, Hindistan'ın kendi mallarını üretebilen bir ülkeye dönüşümünü kapsamaktadır. Marx, Hindistan'da kapitalist gelişmenin toplumsal koşulları bir ölçüde iyileştireceğini söyler, ancak bu iyileşme için iki koşul ileri sürer: İngiltere Devrimi ya da Hindistan'ın bağımsızlığı ve bağımsız kapitalist gelişmesi. Ona göre, *"Büyük Britanya'da şimdiki yönetici sınıflarının yerine sanayi proletaryası geçmedikçe veya bizzat Hintliler İngiliz boyunduruğundan bütünüyle kurtulacak güce erişmedikçe, İngiliz burjuvazisinin tohumlarını ektiği toplumun bu yeni öğelerinin meyveleri Hintlilerce sahiplenilemeyecektir."*[15]

Patnaik'e göre Marx bu yazılarında, azgelişmiş ülkeyi geliştiren bir sömürgecilikten bahsetmez. Onun üzerine konuştuğu, "toplumun yeni öğelerinin tohumlarını eken", "üretici gücün gelişimi" için "maddesel öncüllerin temellerini atan" bir sömürgeciliktir. Başka bir deyişle Patnaik, Marx'ın Hindistan'da –ve diğer geri ülkelerde– gerçekleşebilecek sömürgecilik karşıtı bir burjuva devriminin, üretici güçlerin serbestçe gelişimini sağlayabileceğini ve böylece sadece Hindistan'da değil, dünya ölçüsünde de ilerici bir rol oynayabileceğini düşündüğünü söylemektedir.[16]

Sonuç olarak, Marx ve Engels'in sömürge ve yarı-sömürge ülkelere ilişkin değerlendirmeleri hakkında şunlar söylenebilir. Metropol sermayesinin dünyanın geri kalmış bölgelerine girişinin yarattığı etkiler ve buralardaki devrimci potansiyel üzerine odaklanan bu değerlendirmeler, daha sonra bu konularda yapılacak tartışmalar için önemli varsayımlar olarak görülmelidir.

(ed.), *Karl Marx on Colonialism and Modernization*, Anchor Books, New York, 1969, s. 136.

15) Marx, a.g.m., s. 137.

16) Patnaik, a.g.m., s. 25.

İkinci Enternasyonal: Emperyalizm Teorilerine Doğru

1889 yılında kurulan İkinci Enternasyonal, Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesine kadar sosyalist düşünceye ve harekete yön vermiştir. Çarlık Rusya'sı bir istisna olarak kabul edilmek koşuluyla, İkinci Enternasyonal'in ileri derecede sanayileşmiş ülkelerde örgütlenmiş olduğu belirtilmelidir. Kapitalizmin ortadan kaldırılması ve tüm insanlığın baskı ve sömürüden kurtuluşu hedefiyle ortaya çıkan bu uluslararası örgütlenmenin en güçlü partileri, o tarihlerde geniş sömürgelere sahip ülkelerde bulunmaktadır. Bu nedenle sömürgecilik sorunu, İkinci Enternasyonal'in önemli tartışma konularından birisi olmuş, ancak bu konuda örgütte tam bir fikir birliği hiçbir zaman sağlanamamıştır. Örneğin Enternasyonal e bağlı partilerin hemen hepsinin bu konudaki tutumuna karşı olarak bazı İngiliz sosyalistleri, Boer Savaşı'nı mahkûm etmekten kaçınmışlardır.[17] Yine bazı Hollanda sosyalistleri, "geri halklar"ın yaşam standartlarını yükseltmek için, sömürge toprakların Batılı kapitalistlerin hizmetine sunulmasını savunabilmektedirler.[18] Yüzyılın sonunda daha da ileri gidenler çıkmıştır. İngiltere ve Hollanda gibi birer sömürge imparatorluğu olan ülkelerin sosyalistleri, sömürgelerin yakın bir gelecekte bağımsız olmasının imkânsız olduğunu savunmuşlar ve sosyalistlerin bu süreçte temel görevinin sömürge yönetimlerinin düzeltilmesi olduğunu ileri sürmüşlerdir.[19] O dönemde sömürgesi olmayan büyük sanayi ülkesi Almanya'nın kimi sağ kanat sosyalistleri ise, ülkelerinin "sömürgeci rekabet"e girmesini savunmaya başlamaktadırlar.[20]

17) James Joll, *İkinci Enternasyonal*, Belge Yayınları, İstanbul, 2002, s.114.
18) Joll, *a.g.e.*, 115.
19) *A.y.*
20) Joll, *a.g.e.*, 115-116.

İkinci Enternasyonal'in 1907 Stuttgart Kongresi'nde sömürgecilik sorunu tartışıldığında, Alman sağ kanat sosyal demokratı Bernstein, şunları söyleyebilmektedir: "*Sömürgelerden vazgeçmemize yol açacak olan ütopik fikirden kurtulmamız gerekir Bu yaklaşımın nihai sonucu, Birleşik Devletleri Kızılderililere vermek olur Sömürgeler var olmaya devam etmektedirler ve biz de kendimizi buna uydurmalıyız. Uygar halklar, uygarlaşmamış halklar üzerinde belli bir vesayet uygulamak zorundadır ve sosyalistler de bunu kabul etmek zorundadır Kapitalist sömürge politikasını sosyalist bir sömürge politikası ile değiştirmemizi sağlayacak olan gerçek olguları esas almalıyız. Ekonomik hayatımızın büyük bir kısmı, yerli halkların kullanmaktan aciz oldukları ürünlere dayanmaktadır Tüm bu nedenlerle, çoğunluğun karar tasarısını kabul etmeliyiz*".[21] Buna karşılık Karl Kautsky ise"*tüm bu nedenlere rağmen biz, uzak geleceğin bir sosyalist rejimi altındaki sömürge politikasını değil, sosyalistlerin kapitalist toplumdaki sömürge politikası ile ilgilenmekteyiz*" demektedir.[22] Kautsky ayrıca, burjuvazinin sömürge politikasına karşı çıkmanın, sömürge politikasının mümkün olabilecek her biçimine karşı çıkmayı gerektirdiğini de belirtir: "*Zafer kazanmış proletarya, şu anda sömürge olan ülkelerde hâkim sınıf olmayacak, tersine yabancı ülkeler üzerindeki tüm hâkimiyetten feragat edecektir*."[23]

Sömürgeler sorunu üzerine bu tartışmaların ardından, 1910'lu yıllarda İkinci Enternasyonal içinden emperyalizm üzerine bir dizi analiz gelecektir. Bu analizler, sömürge sorunları üzerine olduğu kadar azgelişmişliğin doğuşu üzerine yapılmış ilk önemli değerlendirmeler olarak da okunabilir. İkinci Enternasyonal kaynaklı emperyalizm teorileri, metro-

21) Karl Kautsky, *Socialism and Colonial Policy* (yazım tarihi 1907), Workers Liberty, tarihsiz, s. 85.
22) *A.y.*
23) Karl Kautsky, *a.g.e.*, s. 129.

pol sermayesinin sömürge ve yarı-sömürgelere doğru hareketini konu almaktadır. Teorilerin merkezi noktası, kapitalist gelişmenin emperyalizm sayesinde sürdürülebildiği tezidir. Hilferding, Luxemburg ve Lenin'in imzasını taşıyan bu teoriler, 1945 sonrasında hızla büyüyecek olan emperyalizm literatürünün de temeli olacaktır.

Rudolf Hilferding, emperyalizm teorilerinin ilk ve en önemli örneklerinden biri olarak kabul edilen *Finans Kapital* başlıklı eserini 1910 yılında yayımlamıştır. O tarihlerde bu çalışma, İkinci Enternasyonal'in Otto Bauer ve Karl Kautsky liderleri tarafından Marx'ın "Kapital'inin devamı" olarak nitelendirilmiştir.[24] Hilferding bu eserinde kapitalizmin yeni bir evreye, "finans kapital" evresine girdiğini söylemektedir. Ona göre "daha önceki dönemde ayrı olan sanayi sermayesi, ticari sermaye ve banka sermayesi, artık yüksek finansın ortak yönetimi altındadır."[25]

Hilferding, üretimin merkezileşmesi ile kartel ve tröstlerin oluştuğunu ve bu gelişme ile serbest rekabetin (ya da piyasa anarşisisinin) büyük ölçüde ortadan kalktığını hatırlatmaktadır. Öte yanda bu dönemde, ulusal üretimden elde ettikleri kârı artırmak adına kartel ve tröstler yüksek fiyat uygulamış ve dış rekabeti engelleyen çabalarda bulunmuşlardır. Özellikle uyguladıkları yüksek fiyatlar, giderek ulusal pazarlarda satışı düşürmüştür. Ulusal pazarlarda satış oranlarındaki bu düşüş sebebiyle ihracat giderek önem kazanmıştır. Aynı zamanda da üretimi kârlı kılabilmek için, dünyanın geri kalmış bölgelerindeki yeni alanlara sermaye ihracı yoluyla yayılma ihtiyacı gündeme gelmiştir. Üretim, emeğin ucuz olduğu alanlarda geliştikçe kâr oranları artmaya başlamıştır. Ancak

24) Tom Bottomore, "Introduction" *Finance Capital:A Study of the Latest Phase of Capitalist Development*, Routledge&Kegan Paul, New York, 1981.
25) Rudolf Hilferding, *Finance Capital: A Study of the Latest Phase of Capitalist Development*, Routledge&Kegan Paul, New York, 1981, s. 301.

bu tür bir yayılma devletin aktif müdahalesini gerektirdiği için, Hilferding'e göre sermaye ihracı yoluyla yayılma politikası büyük kapitalist devletler arasında giderek daha yoğun çatışmalara yol açacaktır.[26]

Öte yanda Hilferding'e göre bu süreç, geri bölgelerde kapitalizm öncesi üretim tarzlarının tasfiyesini sağlar ve özellikle başlangıçta, demiryolu vb. altyapı yatırımları ile bu ülkelerde belirli bir dereceye kadar gelişme yaratır. Ancak sonraki süreçte hammadde üretiminde temelli bir yöneliş söz konusudur; o nedenle de geri kalmış bölgelerde ilk başlarda emperyalizmin girişi nedeniyle görülen gelişme durur.[27] Hilferding, "finans kapital"in dünyanın geri kalmış bölgelerinde yarattığı altüstlükler konusunda daha ayrıntılı konuşmaz; söz konusu geri kalmış bölgelerin sosyo-ekonomik gelişme sorunlarını ise inceleme konusu yapmamıştır.

Yüzyılın başında ortaya atılmış emperyalizm teorilerinin en önemlilerinden biri de Rosa Luxemburg'un 1913'te yayımlanan *Sermaye Birikimi* adlı eserinde ortaya konulur.[28] Luxemburg, emperyalizmi açıklamak üzere, çalışmasının büyük bir bölümünü kapitalist ekonomide birikim ve yeniden üretimin koşullarının incelemesine ayırmıştır. Luxemburg'un temel tezi, Marx'ın Kapital'in ikinci cildinde geliştirdiği genişleyen yeniden üretim analizinin yanlışlığını ispat etmektir. Ona göre Marx, kapitalist toplumun ekonomik yeniden üretimini incelerken dış ticareti analiz dışında bırakmıştır. Oysa Luxemburg'a göre, gerçek sermaye birikim süreci kapitalizmin bütün tarihi boyunca dış ticaretten destek almıştır.

Rosa Luxemburg'a göre, kapitalizmin ilk aşamalarında ülke içinde bir gelişme sağlanabilmiş olmasının nedeni, ül-

26) *A.g.e.*, s. 234.
27) *A.g.e.*, s. 318-321.
28) Rosa Luxemburg, **Sermaye Birikiminin Tarihsel Koşulları**, çev. Neyyir Kalaycıoğlu, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1984.

kede hâlâ birtakım kapitalist olmayan üretim kalıntılarının varlığını sürdürüyor olmasıdır. Ancak kapitalizm geliştikçe ve ülke içinde kapitalist olmayan üretim şekillerini kapitalist üretim şekline dönüştürdükçe, artık dışa açılma ihtiyacı doğmuştur. Dolayısıyla kapitalist ülkeler, kârlılıklarını sürdürebilmek için, ülke sınırları dışında yeni kapitalist olmayan alanlar bulmaya yönelmişlerdir. İşte Rosa Luxemburg'un, "kapitalizm tarihsel olarak kapitalist olmayan bir toplumun içinde doğar ve gelişir" cümlesi bu kuralın bir özeti gibidir.[29]

Öte yanda Luxemburg'a göre emperyalist yayılma, sanayileşmiş ülkelere ucuz hammadde ve ucuz emek sağlarken, sömürülen ülkelerde geleneksel ekonominin çok şiddetli bir tahribine yol açmıştır. Bunlardan bazıları doğrudan sömürgeler haline gelirken, bazıları da siyasal olarak bağımsız olsalar da iktisadi olarak dışa bağımlı hale gelmişlerdir.[30]

Luxemburg'un emperyalizm teorisi, sömürge ve yarı-sömürge ülkelerde kapitalizmin yarattığı tahribatı, şiddet uygulamalarını ve bu ülkelerin ekonomik olarak bağımlılık süreçlerini, kapitalist birikim ve üretim süreçleri çerçevesinde analiz eder. Luxemburg, kapitalist gelişmenin doğası gereği kapitalist olmayan alanlara doğru yayılmasının gerekliliğini, bu yayılma olmaksızın ayakta kalamayacağını ispat etmeye çalışmıştır. Bunu yaparken de, kapitalist olmayan ülkelerdeki tahribata, şiddet uygulamalarına dikkat çekmiş, ancak bu ülkelerdeki olası antisömürgeci tepkilere dair bir öngörüde bulunmamıştır. Dolayısıyla bu eserde de, sömürge ve yarı-sömürge ülkelerin siyasal ve ekonomik bağımsızlık mücadelesine dair değerlendirmeler yer almamaktadır.

20. yüzyılda Marksistlerin emperyalizm üzerine temel referans kitaplarının başında gelen Lenin'in *Emperyalizm:*

29) *A.g.e.*, s. 42.
30) *A.g.e.*, s. 51.

Kapitalizmin En Yüksek Aşaması adlı çalışması ise 1916 yılında yazılmıştır. Lenin, emperyalizm tanımını şu beş temel ve birbirine bağlı nitelikten yola çıkarak yapar:

"1. Üretim ve sermayenin yoğunlaşması öyle yüksek bir safhaya gelmiştir ki, ekonomik hayatta tayin edici bir rol oynayan tekelleri yaratmıştır.

2. Banka sermayesi ile sanayi sermayesinin birleşip kaynaşması ve bu mali sermaye temeli üzerinde bir mali oligarşinin yaratılması.

3.Emtia ihracından ayrı olarak, sermaye ihracının istisnai bir önem kazanması

4. Dünyayı aralarında paylaşan uluslararası tekelci kapitalist birliklerin kurulması.

5. En büyük kapitalist devletler arasında bütün dünyanın toprak bakımından paylaşılması."[31]

Emperyalizmi bu beş temel niteliğin somut koşullarının oluşmasıyla tanımlayan Lenin'e göre, gelinen nokta kapitalizmin son aşamasıdır. Sermaye küçük üreticileri mülksüzleştirip onları ücretli işçi olmaya zorlamış, sermayenin yoğunlaşma ve merkezileşme eğilimleri sonucu üretim toplumsallaşmış ve en önemlisi her ülkenin bir başka ülkeye (veya ülkelere) bağlı hareket etmesini gerektiren bir dünya ekonomisi oluşmuştur.

Lenin'in emperyalizm kuramı, özellikle bu geri kalmış ülkeleri de işin içine katan siyasi boyutu açısından önemlidir. Lenin, konunun Marksistlerin Birinci Dünya Savaşı öncesinde tartışmaya başladıkları "ulusal sorun" boyutu üzerine konuşurken, ileri derecede kapitalistleşmiş ülkelerle geri kalmış dünya arasındaki ilişkiyi, "sömüren-sömürülen" ilişkisi ola-

31) V.I. Lenin, *Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, çev. Erdoğan Başar, Sol Yayınları, Ankara, 1965, s. 118.

rak ortaya koymaktadır: "*(...) gittikçe artan sayıda küçük veya zayıf milletlerin en zengin veya en kudretli bir avuç millet tarafından sömürülmesi.*"[32] Öte yanda bir Marksist olarak Lenin, kapitalizmi ortadan kaldıracak bir dünya devrimini öngörmektedir. O nedenle de dünyanın geri kalmış bölgelerinin evrimini, bu tarihsel dönüşüm içinde düşünmektedir. Ona göre emperyalizmin baskısı altında geriliğe mahkûm edilmiş halkların dünya devrimi dinamiği içinde önemli bir yeri olacaktır.

1905 Rus Devrimi ya da Gerilikten Devrim Yoluyla Kurtulma Tartışması

Rusya'da 1905 yılında yaşanan devrim, işçi hareketi açısından özellikle önemlidir; çünkü ilk kez olarak kapitalizmin sınırlı ölçüde geliştiği, köylülüğün nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturduğu bir ülkede işçi hareketi, devrime önderlik edebilecek potansiyelde olduğunu ortaya koymaktadır. O nedenle bu devrim, İkinci Enternasyonal'in Rus Çarlığı'ndaki örgütü olan Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nde önemli fikir ayrılıklarına yol açacaktır. Bu ayrılıklar, geri ülkelerin devrim yoluyla gerilikten kurtulmasının yolları üzerine bir anlaşmazlık olarak da okunabilir.

1905 Rus Devrimi'ne kadar toplumsal devrim yoluyla gelişme konusunda Enternasyonal'de hâkim olan yaklaşım, sosyalist devrim ve burjuva demokratik devrim ayrımına dayanmaktadır. "Aşamalı devrim teorisi" olarak da bilinen bu anlayışa göre, geri ülkelerde sosyalist devrim için koşulların olgunlaşması için, önce burjuva demokratik karakterde bir devrimin yaşanması gerekmektedir. Bu ülkelerde bir tarihsel dönemi ifade edecek olan burjuva demokratik gelişme süreci-

32) *A.g.e.*, s. 170.

nin tamamlanmasından sonradır ki, sosyalist bir devrimin koşulları olgunlaşmış olacaktır. Bu anlayışla devrimci partilerin programları, ülkelerindeki ekonomik ve toplumsal gelişme düzeyine uygun olarak, "asgari program" ve "azami program" ayrımını ifade etmektedir.[33]

İkinci Enternasyonale bağlı diğer tüm partiler gibi Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi nde de (RSDİP) aşamacı anlayış genel kabul görmektedir. Bu partinin 1903 yılında toplanan 2. Kongresi nde kabul edilen programı, kapitalizmin Rusya'da egemen üretim biçimi olduğunu, ancak kapitalizm öncesi düzen kalıntılarının hâlâ varlığını sürdürdüğünü hatırlatmaktadır.[34] RSDİP programı, çarlık otokrasisini bu kalıntıların en güçlüsü ve mevcut sistemin dayanağı olarak nitelemekte ve partinin acil politik görevini "Çarlık diktatörlüğünün yıkılması ve demokratik bir cumhuriyetin kurulması" olarak tanımlamaktadır.[35]

Bu program, 1905 Devrimi deneyi ile parti içinde farklı yorumlanmaya başlayacaktır.[36] Plehanov'un analizlerinde esasını gözlemleyebileceğimiz Menşevik teze göre, "Asya tipi" bir azgelişmiş ülke olması sebebiyle Rusya'nın sanayileşmesi ve "Avrupalılaşması" uzun bir tarihsel dönemi kapsayacaktır; o nedenle de bu aşama yaşanmadan bir sosyalist devrimin ger-

33) Ergun Aydınoğlu, *Türkiye Solu (1960-1980)*, Versus Yayınları, İstanbul. 2007, s. 62-66.

34) Ralph Carter Elwood, "Resolutions and Decisions of the CPSU", *The Russian Social Democratic Party 1898-October 1917*, vol.1, University of Toronto Press,1974, s. 41-42.

35) *A.g.e.*, s. 42.

36) Rus Sosyal Demokrat Partisi 1903'te ikinci kongresini topladığında, Bolşevikler ile Menşevikler arasında daha sonra belirginleşecek olan ayrılığın ilk temelleri de ortaya çıkacaktır. Örgütsel sorunlar üzerine ortaya çıkan bu ayrılık, 1905 Rus Devrimi koşullarında program ve strateji konularına da yayılacak ve 1912 yılında tam bir bölünmeyle sonuçlanacaktır. (Michael Löwy, *The Politics of Combined and Uneven Development*, Verso. London. 1981, s. 30-31.)

çekleşmesi mümkün değildir.[37] Bu çerçevede Menşevikler, 1905 devriminin patlak vermesinden hemen sonra topladıkları konferanslarında, Rus Devrimi nin temel görevini monarşinin tam anlamıyla ortadan kaldırılması olarak tespit ederler.[38] Onlara göre, devrimden sonra kurulacak olan geçici hükümet, "burjuva karakterli" devrimin gereklerini yerine getirir ve ülkenin özgürleşme sürecinde farklı sınıfların ortak çıkarlarını gözetirken, hem devrimci gelişmeyi daha öteye taşıyacak, hem de kapitalist düzenin temellerini tehdit eden faktörlerle de mücadele edecektir. Bu durumda Menşevik yaklaşım, işçi sınıfının temsilcisi olan Rus sosyal demokrasisinin geçici hükümete katılmasına karşı çıkmakta, onun rolünü sadece "en devrimci muhalefet partisi" olarak saptamaktadır.[39]

RSDİP'nin diğer kanadı olan Bolşeviklerin görüşü ise, Lenin'in 1905'te yazdığı *Demokratik Devrimde Sosyal Demokrasinin İki Taktiği* adlı eserinde ortaya konulur.[40] Aslında Lenin de, Rusya gibi geri bir ülke için sosyalist karakterde bir devrim öngörmemektedir. Ama öte yanda Çarlığı yıkacak olan devrimden sonra burjuvazinin iktidarı almasını ve Menşeviklerin önerdiği gibi işçi sınıfının sadece güçlü bir muhalefetten ibaret kalmasını, işçi sınıfının çıkarlarına uygun görmemektedir. Ona göre esas olarak işçi sınıfı ve köylülerin ortak mücadelesi ile zafere ulaşacak olan Rus Devrimi, bir "işçi-köylü demokratik diktatörlüğü" ile sonuçlanmalıdır. Bu diktatörlük, sosyalist devrim koşullarının olgunlaşmasını sağlayacak bir geçiş dönemine öncülük edecektir.[41] Lenin'in,

37) Löwy, *a.g.e.*, s. 32.
38) Robert H. McNeal ed. *Resolutions and Decisions of the Communist Party of the Soviet Union*, vol.1, Toronto and Buffalo: University of Toronto Press, 1974, s. 72.
39) *A.g.e.*, s. 72-73.
40) V. I. Lenin, *Demokratik Devrimde Sosyal Demokrasinin İki Taktiği*, Sol Yayınları, Ankara, 2007.
41) *A.g.e.*, s. 50-51.

işçi ve köylüler arasında öngördüğü bu ittifakta asli unsur işçi sınıfı olmasına rağmen, bu ittifak dönemi boyunca devrimci hükümet sosyalist karakterde dönüşümler gerçekleştirmeyecektir. Çünkü Lenin'e göre bu tipte hızlı sosyalist dönüşümler, "dağınık", "geri" ve "bilinçsiz" köylü kitlelerine asla ulaşamaz, oysa adım adım ilerleyen bir devrimci program, *"gelişmesinin her adımında yığınları uyandırır ve onları karşı konmaz bir güçle devrimci programın yanına, onları gerçek ve hayati çıkarlarını tam ve tutarlı bir biçimde ifade eden bu biricik programın yanına çeker."*[42]

1905 Devrimi üzerine bir diğer değerlendirme de, Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi nin genç önderlerinden Troçki tarafından yapılır. Onun 1905 Rus Devrimi üzerine tezleri, RSDİP'nin İkinci Enternasyonal'den aldığı "aşamalı devrim" anlayışından keskin bir uzaklaşmayı ifade eder. Löwy'nin ifadesiyle Troçki uzun yıllar, İkinci Enternasyonal'de tartışmasız kabul edilmiş bulunan bir dogmayı sorgulamaya kalkmış olan "ilk ve tek Marksist" olarak kalmıştır.[43]

Troçki'ye göre, Rusya gibi bir ülkede işçi sınıfı, devrimin öncüsü olma potansiyeline sahip olduğunu göstermiştir. Bu ise ona yeni bir tarihsel görev yüklemektedir. İşçi sınıfı bu görevi yerine getirirken, daha önce burjuvazinin kendi devrimlerinde yaptığı gibi köylülüğe ve küçük burjuvaziye dayanacaktır. Sonunda devrim gerçekleştiğinde ortaya çıkacak olan, " 'proletarya ve köylülüğün diktatörlüğü' değil, köylülük tarafından desteklenen proletarya diktatörlüğü olacaktır"[44] Ernest Mandel, Troçki'nin "sürekli devrim" olarak nitelediği bu yak-

42) *A.g.e.*, s. 51.

43) Löwy, *a.g.e.*, s. 30. Troçki'nin bu görüşlerinin oluşmasında, önce Yahudi sosyal demokrat örgütü olan Bund, ardından da Alman Sosyal Demokrat Partisi içinde çalışmış bir Marksist olan Alexander Parvus'un (1867-1924) önemli etkisi olmuştur.

44) *A.g.e.*, s. 44.

laşımını açıklarken, sorunun geri kalmış ülkelerin sanayileşmesi ve modernleşmesi problemi açısından değerlendirmesini şöyle yapmaktadır: *"Dünya ekonomisinin genel emperyalist doğası ortaya çıktıktan sonra, daha azgelişmiş ülkelerin, daha önce emperyalist ülkeler tarafından yaşanmış olan sanayileşme ve modernleşme sürecini* tam olarak *tekrar etmeleri imkânsız hale gelmiştir. Bunun, 1905'te teorisini ilk kez formüle ettiğinde genç Troçki tarafından (...)özetlenmiş üç temel nedeni vardır. Birinci olarak emperyalist sermayenin dünya pazarındaki (ve bundan dolayı geri ülkeler de dahil olmak üzere her ülkedeki) ağırlığı öyle bir düzeydedir ki, emperyalizmin egemenliği koşullarında emperyalist sermaye ile rekabet halinde herhangi bir sanayileşme organik süreci söz konusu olamaz. İkinci olarak bu ülkelerde yerli burjuvazi, bir yanda sanayileşme ve modernleşme arzusu, diğer yanda da tarım mülkiyeti ile yakın ilişkisi arasında kapana kısılmış durumdadır. Bu yakın ilişki nedeniyle burjuvazi, radikal bir tarım devrimini gerçekleştirmede hiçbir çıkar görmemektedir. Oysa böyle bir tarım devrimi, tam bir sanayileşme organik süreci için gerekli olan geniş iç pazarın yaratılmasının ön koşuludur (...) Üçüncü olaraksa köylülük, böyle bir süreç için merkezi politik önderlik sunacak konumda değildir. (...)Bütün bunların sonucu olarak, sadece köylülüğün proleter önderliğine kazanılması ile ya da en azından proletaryanın hegemonyası altında bir devrimci sürece katılması durumunda, bütünlüklü bir modernleşme sürecine engel oluşturan her türlü toprak mülkiyetini yok etme devrimci potansiyelinin tam anlamıyla hayata geçirilmesi mümkün olabilecektir."*[45]

Özel olarak Rus Devrimi söz konusu olduğunda ise Troçki, iktisadi bakımdan geri kalmış bir ülkenin işçi sınıfının, ileri kapitalist ülkelerdeki işçilerden erken davranarak çok daha

45) Ernest Mandel, *Revolutionary Marxism Today*, Verso, London, 1979, s. 69-70.

önce iktidarı ele geçirebileceğini düşünmektedir.[46] Ona göre işçi sınıfının görece zayıflığı, iktidarı ele almasına en gel olamaz. Ama esas sorun, iktidarda nasıl kalacağındadır. Troçki'ye göre bunun cevabı, Rus Devrimi'nin ardından gerçekleşecek Avrupa Devrimi'ndedir. O devrim olmadan, işçi sınıfı Rusya'da iktidarını sürdüremeyecektir.[47]

Rus Devrimi'nin karakteri ve bu devrimde işçi sınıfının rolü üzerine tartışmalar, 1917 Şubat'ında çarlığın yıkılışı ve cumhuriyetin ilanı ile yeniden gündeme gelir. Bu tarihte Rus devrimcileri arasında bu konuda en önemli düşünsel değişimi Lenin'in yaşadığı söylenebilir. Lenin, Şubat Devrimi nden sonra kaleme aldığı *Nisan Tezleri*'nde, on iki yıl önce *İki Taktik*'te ortaya koyduğu görüşlerden uzaklaşmaktadır. Bu tezlerde Lenin, iktidarın burjuvaziye teslim edildiği "devrimin birinci aşaması"ndan, "iktidarın işçi sınıfı ve köylülüğün en yoksul kesimlerinin eline verileceği ikinci aşaması"na geçilmesini öngörmektedir.[48] Löwy'e göre Lenin'in bu yeni anlayışı, Troçki'nin 1905'ten beri savunduğu –demokratik devrimden sosyalist devrime kesintisiz geçişin işçi sınıfı öncülüğünde olacağı ve köylü kitlelerinin de bu geçişi destekleyecekleri şeklindeki– görüşüne oldukça yakındır.[49]

Sonuç olarak 1905 ve 1917 Rus devrimleri ile, İkinci Enternasyonal'in ekonomik ve toplumsal açıdan geri ülkelerin evrimi konusunda klasik tezleri artık tartışılmaz olmaktan çıkacaktır. Buna göre işçi sınıfının iktidarı ele geçirmesi, geri kalmış ülkelerin ekonomik ve toplumsal ilerleme yoluna girmesinin bir başlangıcı olarak görülmektedir. İkinci olarak ise bu deneylerle aşamalı devrim anlayışı, en azından bir süreliğine tartışılmaz bir dogma olmaktan çıkacaktır. İkinci Enternasyonal'in

46) *A.g.e.*, s. 69.
47) Löwy, *a.g.e.*, s. 54-56.
48) *http://www.marxists.org/archive/lenin/works/1917/apr/04.htm*
49) Löwy, *a.g.e.*, s. 61-63.

ürünü olan bu aşamalı devrim anlayışı, bir süre sonra Rus Komünist Partisi ve Komünist Enternasyonal içinde yeniden gündeme gelecek ve bunun ardından etkisini komünist harekette de "kısa yirminci yüzyıl" bitene kadar sürdürecektir.

Komünist Enternasyonal, Sömürge ve Yarı-sömürge Ulkeler

Rus Devrimi'nin ardından 1919 yılında kurulan Komünist (Üçüncü) Enternasyonal'i kendisinden önce gelen diğer iki Enternasyonal'den ayıran en önemli özelliklerinden biri de, sömürge sorununa özel bir önem vermiş olmasıdır. Komünist Enternasyonal, sömürge ve yarı-sömürge halklarını uluslararası işçi hareketi ile birleşmeye çağırmış ve dünyanın çeşitli yerlerindeki anti-emperyalist ulusal kurtuluş hareketlerinin dünya devrimi için stratejik önemine dikkat çekmiştir. Komünist Enternasyonal, diğer pek çok temel sorunda olduğu gibi, sömürgecilik konusunda da İkinci Enternasyonal'in politikalarını reddetmiştir. Örneğin Lenin, İkinci Enternasyonal'in 1919 Şubatı'nda toplanan Bern Konferansı nda sömürge sorunu üzerine aldığı kararları şiddetle eleştirmektedir: "*Bu liberal-burjuva politikacılar, sömürgelerin emperyalist burjuvazi tarafından köleleştirilerek sömürülmesini haklı çıkarırken, bütün bunları insaniyetçi laflarla maskelemeye çalışmaktalar. Alman sosyal yurtseverleri, Alman sömürgelerinin Reich'a bağlı kalmasını talep ettiler, yani sömürgelerin Alman sermayesine bağlı kalmasını ve sömürülmeye devam etmesini istediler.*"[50]

Komünist Enternasyonal'in kuruluş manifestosu, sömürgelerdeki toplumsal hareketlenmeleri, dünya devrimine katkı-

50) "Sosyalist Akımlara ve Bern Konferansı'na İlişkin Tutum Hakkında Karar", *Lenin Döneminde Komünist Enternasyonal – Belgeler* , cilt 1, İstanbul: Maya Yayınları, 1997, s. 73-74.

sı çerçevesinde ele almaktadır. Bu açıdan İrlanda, Madagaskar, Annam (Vietnam) gibi ülkelerdeki ayaklanmalar, Hindistan'da güçlenen devrimci hareket ve yine bu ülkede Asya'nın en büyük işçi grevinin patlak vermesi gibi gelişmelere özel olarak dikkat çekilir.[51] Yeni Enternasyonal'in kurucuları, ileri kapitalist ülkelerde yaşanacak devrimle, sömürge ve yarı-sömürgelerin kurtuluşu arasında bir kader ortaklığı görmektedir. Onlara göre, geri kalmış ülkelerdeki toplumsal hareketlilik, Avrupa'daki örgütlü sosyalist harekete eklemlenecek; böylelikle Avrupa Devrimi, Afrika ve Asya'nın sömürge ülkelerinin de kurtuluşu anlamına gelecektir. Troçki tarafından kaleme alınan Manifesto'da, bu konuda şunlar söylenmektedir: *"Daha gelişmiş sömürgelerde mücadele, bugün bile sadece ulusal kurtuluş bayrağı altında sürmekle kalmıyor, açıkça ifade edilen toplumsal bir nitelik kazanıyor. Nasıl kapitalist Avrupa, dünyanın geri kalmış bölgelerini kapitalizmin girdabı içine çekmişse, sosyalist Avrupa da, planlı örgütlü sosyalist ekonomiye geçişlerini kolaylaştırmak için, tekniği, örgütlenmesi ve manevi etkisi ile kurtarılmış sömürgelerin yardımına gelecektir."*[52]

Üçüncü Enternasyonal'in 19 Temmuz-7 Ağustos 1920 tarihleri arasında düzenlenen İkinci Kongresi'nde, "Ulusal Sorun ve Sömürgeler" komisyonu oluşturulur. Lenin bu komisyon adına yaptığı konuşmada "ezilen uluslar" ve "ezen uluslar" arasındaki ayrımı açık bir şekilde ortaya koyar.[53] Lenin'e göre, o dönemdeki 1 milyar 750 milyonluk dünya nüfusunun yüzde yetmişini ezilen uluslar oluşturmaktadır. Bu dev kitle, sömürgelerde ya da İran, Türkiye ve Çin gibi yarı-sömürge ülkelerde yaşamaktadır. Lenin ayrıca, geri kal-

51) "Komünist Enternasyonal'in Manifestosu", *Lenin Döneminde Komünist Enternasyonal – Belgeler*, cilt 1, İstanbul: Maya Yayınları, 1997, s. 108.
52) A. y.
53) "Lenin'in Ulusal Sorun ve Sömürgeler Komisyonu Adına Yaptığı Konuşma", *Lenin Döneminde Komünist Enternasyonal – Belgeler*, cilt 1, Maya Yayınları, İstanbul, 1997, s. 204.

mış ülkelerde nüfusun büyük çoğunluğunu, "burjuva kapitalist ilişkileri" temsil eden köylülerin oluşturduğunu, dolayısıyla bu ülkelerde komünist partilerin kurulması mümkün olsa bile, köylülerle işbirliği yapılmadan komünist taktik ve politikaların uygulanmasının mümkün olmadığını belirtecektir.[54] Ancak Lenin'e göre, bu ülkelerdeki "burjuva demokratik hareketler"in komünistlerce koşulsuz olarak desteklenmesi de mümkün olamaz. Bu desteğin sağlanması için söz konusu hareketlerin uzlaşmacı değil gerçekten devrimci olmaları, köylü kitlelerini devrimci bir tarzda örgütlemeleri ve komünistlere eylem özgürlüğünü tanımaları gerekmektedir. Lenin bu hareketleri "burjuva demokratik" değil, "ulusal devrimci" terimi ile nitelemenin daha doğru olacağını söylemektedir.[55] Öte yanda Lenin, "eski Çarlık Rusyası sömürgesi" olarak tanımladığı Türkistan gibi geri bölgelerde işçi sınıfının yok denecek bir halde olduğunu, o nedenle de komünistlerin "köylü sovyetleri'ni oluşturmak üzere köylüler arasında çalışmaları gerektiğini hatırlatmaktadır. Lenin'e göre, feodal beyler ve feodalizm üzerine temellenmiş bir devlet tarafından sömürülen kitleler de "sovyet" örgütlenmesini kendi koşullarında uygulayabilirler. O nedenle de sömürge ve yarı-sömürge ülkelerde işçi-köylü sovyetlerinin örgütlenmesi için çalışılmalıdır.[56]

Komünist Enternasyonal'in üçüncü (22 Haziran-12 Temmuz 1921) kongresinde, kapitalizmin "Doğu"daki gelişiminin yarattığı toplumsal temellere ve bunların devrimci mücadele potansiyellerine dikkat çekilmektedir.[57] 5 Kasım-5 Aralık 1922 tarihlerinde toplanan dördüncü kongresinde ise, Mısır, Hindistan, İrlanda ve Türkiye'deki ulusal kurtuluş hareketlerinin, "nesnel olarak dünyadaki burjuva hâkimiyetinin varlığına karşı işle-

54) *A.g.e.*, s. 205.
55) A.g.e., , s. 206.
56) *A.g.e.*, s. 206-207.
57) "Uluslararası Durum ve Komintern'in Görevleri Üzerine", 4 Temmuz 1921, *Lenin Döneminde Komünist Enternasyonal – Belgeler*, cilt 2, s. 53-54.

mekte" olduğu ileri sürülmüştür.[58] Aynı kongrede ortaya konulan önemli tezlerden birinde, köylü kitlelerinin emperyalizme karşı harekete geçirilmesi için, "büyük toprak sahiplerinin mülksüzleştirilmesini amaçlayan bir tarım devrimi" programının son derece gerekli olduğu hatırlatılmaktadır.[59] Aynı tezlerde sömürge ve yarı-sömürge işçi hareketinin, "devrimci mücadelede soluklanacak zaman kazanmak için" yerel egemen güçlerle geçici uzlaşmalara girebileceği de hatırlatılmaktadır. Ancak böylesi durumlarda işçi hareketinin vazgeçilmez koşulları arasında, "siyasal sistemin en yüksek derece demokratikleştirilmesi (demokratik cumhuriyet, tarım reformu, vergi reformu, yönetim aygıtlarının halkın kendi kendini yönetmesi temelinde örgütlenmesi, iş yasaları, çocuk emeğinin kısıtlanması, analık ve çocuk yardımı vb. talepler)" sayılmaktadır.[60]

"Tek Ülkede Sosyalizm" ve Sovyet Kalkınmacılığı

Komünist Enternasyonal'in ilk yıllarında bir dünya devrimini hedefleyen stratejik ve taktik yönelişler üzerine yoğunlaşılmıştır. Bu yönelişlerdeki temel perspektif, devrimin tek bir ülkede başarılı olamayacağı ve Avrupa Devrimi ile birleşmesinin şart olduğudur. Ancak bu yaklaşım 1920'lerin ortalarında terk edilmeye başlanacak ve Rus Komünist Partisi nde –ardından da 1928 yılında toplanan Altıncı Kongre ile Komünist Enternasyonal'de– "Tek Ülkede Sosyalizm" anlayışı egemen olacaktır.[61] Buna göre, "*ekonomik ve politik gelişmenin eşitsizli-*

58) "Komintern Taktikleri Üzerine Tezler", *Lenin Döneminde Komünist Enternasyonal – Belgeler*, cilt 2, 5 Aralık 1922, s. 296-297.
59) "Doğu Sorunu Üzerine Tezler", *Lenin Döneminde Komünist Enternasyonal – Belgeler*, cilt 2, 5 Aralık 1922, s. 337.
60) *A.g.e.*, s. 342-343.
61) Troçki, *Lenin'den Sonra Üçüncü Enternasyonal* başlıklı kitabında bu süreci açıklamaktadır. (Leon Trotsky, *Third International After Lenin*, Beekman Books, 2001).

ği, kapitalizmin kesin yasasıdır ve hatta emperyalist çağda daha da belirgindir. Bu nedenle uluslararası proletarya devrimi her yerde aynı anda meydana gelecek tek bir hareket olarak anlaşılamaz. Bu nedenle sosyalizmin zaferi önce birkaç ülkede veya birinde mümkündür."[62] Komünistlerin dünya devrimi stratejisindeki bu önemli değişiklik, dönemin dünyasındaki temel çelişkiyi de kapitalist dünya ile Sovyetler Birliği arasındaki çelişki olarak ortaya koymaktadır. Komünist Enternasyonal'in yeni programında SSCB, "dünya devrimci hareketinin öncü gücü", "bütün ezilen sınıfların uluslararası hareketinin üssü, uluslararası devrimin merkezi, dünya tarihindeki en önemli faktör" olarak belirlenir. Böylelikle başka ülkelerin işçi sınıflarının görevi, SSCB'nin savunmasını her şeyin üzerinde tutmak olmalıdır.[63]

Bu yeni yaklaşımla Sovyetler Birliği için dünya kapitalizmini yıkmak değil, onun gelişme düzeyine yetişmek ve bir anlamda onunla yarışmak öncelik taşımaktadır. Örneğin Stalin, 1931 yılında on yıl içinde ileri kapitalist ülkelere yetişileceğinden söz etmektedir. Claudin'e göre, Stalin'in bu hedefinde iki temel varsayım vardır: Birincisi Sovyet Rusya'nın hızlı sanayi hamleleri yaparak bir an önce gelişmiş ülkelerin ekonomik seviyesine yükseleceği beklentisi, ikincisi ise kapitalizmin devrim gerçekleşene kadar günden güne gerileyeceği düşüncesi.[64] Claudin'e göre bu gerileme sürecinde, "diğer ülkelerde meydana gelecek her devrim, kapitalizmi zayıflatarak ve nihai sonu yakınlaştırarak başarıya katkıda bulunacaktı. Ama yine de bu tür devrimler bu sonuç bakımından artık kesinlikle gerekli bir koşul oluşturmuyorlardı."[65]

Stalin'in yükselişi ile başlayan "tek ülkede sosyalizm" dö-

62) Fernando Claudin, *Komintern'den Kominform'a*, çev. Yavuz Alogan, cilt 1, Belge Yayınları, İstanbul, 1990, s. 90.
63) *A.g.e.*, s. 90-91.
64) *A.g.e.*, s. 92
65) *A.y.*

nemiyle birlikte, Sovyetler Birliği için ekonomik kalkınma amacı, temel ve tartışılmaz bir hedef haline gelecektir.[66] Ekim Devrimi'nin on ikinci yılı dolayısıyla *Pravda*'da çıkan yazıda Stalin şöyle demektedir: *"Sanayileşme yolu ile sosyalizme doğru asırlık Rus geriliğini arkada bırakarak tam istimle ilerlemekteyiz. Bir maden, otomobil, traktör ülkesi oluyoruz. (...) Hangi ülkenin geri kaldığını, hangisinin ilerlemekte olduğunu göreceğiz."*[67]

Söz konusu olan "ilerleme" ya da "kalkınma" olduğunda, Sovyet liderlerinin bu sözlerinin sıradan bir propaganda söyleminden çok daha ötede bir anlam ifade ettiği kısa bir sürede görülmeye başlanacaktır. Sovyetler Birliği, ABD'nin ve Avrupa ülkelerinin kapitalist gelişim süreçlerinde çok uzun bir dönemde gerçekleştirdikleri sanayileşmeyi, kapitalizm dışı bir yoldan giderek çok daha kısa bir zamanda gerçekleştirmeye girişmiştir. Üstelik yaşanan sadece sanayileşme de değildir. Moshe Lewin, Sovyet liderliğinin 1920'lerin sonlarında uygulamaya başlattığı bu politikanın, sadece"aşırı hızlı sanayileşmeden ibaret olsaydı bile görülmemiş bir olay" olacağını hatırlatır.[68] Ona göre, *"Terimin yaygın anlamıyla kalkınma, milyonlarca köylüyü kentlere getirmeden ve imtiyazlı azınlıklarla büyük kitleler arasındaki uçurumu kısmen kapatmadan gerçekleşemezdi. (...) Sovyet toplumsal kalkınması, dönemler –yirmili yıllar, Stalin dönemi ve sonrası– itibariyle değişen önemli sonuçlarla aslında çok kapsamlı ve derindi."*[69]

---

66) H.W. Arndt, *Economic Development, The History of An Idea*, The University of Chicago Press, Chicago and London, 1987, s. 41.
67) Maurice Dobb, *1917'den Bu Yana Sovyet Ekonomisinin Gelişimi*, çev. Metin Aktan, Özdemir Yayınları, İstanbul, 1968, s. 244.
68) Moshe Lewin, *Sovyet Yüzyılı*, çev. Renan Akman, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.90.
69) *A.g.e.*, s. 389.

Bölüm 2

Erken Üçüncü Dünyacılık: İki Savaş Arası Dönemde Sömürge ve Yarı-sömürge Ülkelerde Kalkınma Düşüncesi

Çin'den Hindistan ve Türkiye'ye Kalkınmacılık

Geri kalmış ülkelerin kalkınma sorunu genellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasına ait bir düşünce gibi görülür; ne var ki iki savaş arası dönemde, bu alanda 1945 ertesindeki gelişmelerin daha iyi anlaşılmasını sağlayacak bir birikimin var olduğu söylenmelidir.

Heinz W. Arndt, "kalkınma" sözcüğüne 1930'lara kadar İngiltere ve Amerika'da sosyal bilimler literatüründe hemen hemen hiç rastlanmadığını ve 1930'lu yıllarda sanayileşmiş Batı ülkelerinde yapılan akademik çalışmalarda "azgelişmişlik" konusuna sadece "nüfus" vb. sorunlarla ilişkili olarak rastlanabildiğim belirtir.[1] Arndt, bu genel durumun birkaç istisnasından biri olarak, J. A. Schumpeter'in *Theory of Economic Development* (İktisadi Kalkınma Teorisi) adlı kitabını verir. (Almanya'da 1911'de yayımlanan bu kitap 1934'te İngilizceye çevrilecektir.) Bu çalışmasında Schumpeter, kapitalizmin gelişimini teknolojik yenilikler ve bunların yarattığı

1) Arndt, *a.g.e.*, s. 33.

konjonktürel dönüşümlerle açıklamaktadır. Ona göre teknolojik yenilikler, yeni ürünler ve yeni üretim yöntemleri sağladıkları ölçüde ekonomik ilerleme sağlanacaktır. Yine Arndt'a göre iktisat tarihçileri arasında bu alanda diğer birkaç istisna da, 1924'te yayımlanan *The Economic Development of the British Overseas Empire* (İngiliz Denizaşırı İmparatorluğu nun İktisadi Kalkınması) çalışması ile Lilly C. A. Knowles, 1929'da *The Economic Development of India* (Hindistan'ın İktisadi Kalkınması) kitabını yayımlayan Vera Anstey ve 1932'de yayımlanan *Land and Labour in China* (Çin'de Toprak ve Emek) kitabında Çin'in ekonomik koşullarına ve kalkınma sorununa büyük yer veren R.H. Tawney'dir.[2]

Her ne kadar Sovyetler Birliği, 1920'lerin sonlarından itibaren beş yıllık planlarla hızlı sanayileşmeye yönelecekse de, SBKP ve Komünist Enternasyonal'de, sömürge ve yarı sömürge ülkelerle ilgili olarak bir kalkınma perspektifi ortaya çıkmayacaktır. Bu dönemde dünyanın geri kalmış bölgelerinde yaşananlar, komünistleri sadece emperyalizme karşı mücadele ve devrim potansiyeli açısından ilgilendirmektedir.

Ancak komünistler bu konuya ilgi göstermeseler de, 1945 öncesinde sömürge ve yarı-sömürgelerde geri kalmışlıktan kurtulma üzerine kafa yoran aydınlar ve politik önderler, Sovyet deneyinden büyük ilham almışlardır. Bu konuda ilk dikkat çekici örnek Çin'den gelmektedir. Sun Yat-sen'in 1910'ların sonlarından itibaren Çin'in kalkınma problemi üzerine ortaya koyduğu düşünceleri, hem Batı kökenli aydınlanmacı modernleşmeciliğin hem de Ekim Devrimi nden sonra Sovyetler Birliği'nde kurulan yeni kolektivist düzenin etkilerini yansıtmaktadır.

2) Heinz W. Arndt, "Economic Development: A Semantic History", *Economic Development and Cultural Change*, April 1982, s. 458.

Sun Yat-sen ve Çin'in Kalkınması

Sun Yat-sen, Çin'de kalkınma problemini ele alan çalışmasını 1918 yılında İngilizce olarak yazmış ve 1922'de yayımlamıştır.[3] Arndt'm ifadesiyle bu kitabın önemi, daha yüzyılın başlarında ekonomik kalkınmayı 1945 sonrasındaki modern kullanımıyla ele alan ilk çalışma olmasından kaynaklanmaktadır.[4]

Sun Yat-sen'in biyografisinin çok kısa bir özeti bile, onun Çin'in kalkınma problemine oldukça erken bir tarihte eğilme nedenine ışık tutabilir. Sun Yat-sen, çocukluk ve ilk gençlik dönemlerini Hawaii'de geçirmiş ve üniversiteye kadar olan eğitimini burada almıştır. Yüksek öğrenimini ise, Hong Kong'da tıp üzerine görmüştür. Gençlik dönemlerine kadar Hawaii'de yaşamış olması sebebiyle, Batı siyasal yaşamı ve kültürünün üzerinde güçlü bir etkisi vardır. Audrey Wells'e göre, Sun Yat-sen'in politik düşüncesinin oluşumunda, gençliğinde yaşadığı köylü çiftliklerindeki problemlerle ilgili deneyleri, Çin ve Batı'daki eğitimi ve nihayet Taiping isyanına olan hayranlığı büyük rol oynamıştır.[5]

Sun Yat-sen Londra'da yaşadığı 1896-97 yıllarında *Sanmin Zhuyi* (Üç İlke) adlı eseri üzerinde çalışır.[6] Çalışmasında ele aldığı üç temel sorun, milliyetçilik, demokrasi ve geçim olanaklarıdır (*livelihood*). Sun Yat-sen, Çin halkının mutluluk ve refah içinde yaşayabileceği koşulları bu konuları tartışarak açıklamak istemektedir. Sun'a göre, İngiltere'de yaşadığı deneyimler ve yaptığı gözlemler kendisine şunu göstermiştir: Sahip

3) Sun Yat-sen, *The International Development of China* (Çin'in Uluslararası Kalkınması), New York and London, The Knickerbocker Press, 1922.
4) Heinz Wolfgang Arndt, *Economic Development: The History of An Idea*, The University of Chicago Press, London, 1987, s. 16.
5) Audrey Wells, *The Political Thought of Sun Yat-sen: Development and Impact*, Palgrave, New York, 2001, s.1.
6) *A.g.e.*, 22.

oldukları güç ve zenginliklere rağmen Avrupa hükümetleri, insanların mutluluğunu sağlamakta yetersiz kalmaktadırlar.[7] Batılı ülkeler uygarlaşma yolunda ilerleme kaydederken, sanayide elektrik kullanımı ve makineleşmeyi yaygınlaştırırken, toplumsal düzeyde bu süreç, zenginin daha zengin, yoksulun ise daha yoksul olması sonucunu doğurmuş, bir bütün olarak halkın refahı yükseltilememiştir. Avrupa'da büyük toplumsal eşitsizlikleri ifade eden bu durum, sonunda şiddetli toplumsal devrimlere yol açacaktır. Sun a göre Avrupa hükümetlerinin büyük toplumsal problemlerin üstesinden gelemeyişlerinin temelinde, çözülememiş toprak sorunu bulunmaktadır. Çünkü uygarlık geliştikçe, toprağın da fiyatı artmaktadır. O yüzden Çin, özellikle toprak sorununu çözerek toplumsal adaletsizliklerin önüne geçmelidir.[8] Bu konuda bir çözüm olarak Sun, toprağın değerinin sabit bir fiyatla belirlenmesini, eğer bu değer artarsa, aradaki farkın toprak sahibine değil, hükümete gitmesini önermektedir. Böylece Japonya ya da Batı Avrupa'daki gibi, toplumsal sonuçları çok ağır bir şekilde kendisini gösteren yüksek vergilendirmelere gerek kalmayacaktır.[9]

Sun Yat-sen'in Londra yıllarında ilgi duymaya başladığı sosyalizm, reformcu bir sosyal demokrasi anlayışına yakındır. Bunun bir ifadesi olarak Çin için önerdiği kalkınma yolu da, kapitalist sistemin sınırları içerisinde kalmaktadır. 1918 yılında yazacağı *Çin'in Uluslararası Kalkınması* kitabı, bu yaklaşımını net bir şekilde ortaya koyar. Sun Yat-sen'e göre kalkınma problemini çözmek için Çin'de yeni iktidar sadece özel sermayeyi düzenlemekle kalmamalı, aynı zamanda kamu sermayesini de arttırmalı, sanayileşmeyi teşvik etmeli, üretimi yeniden yapılandırmalı, eski sanayi yapıları yenilemeli, demiryolu ve su yollarını geniş bir ölçeğe yaymalı, telefon-

7) *A.y.*
8) *A.g.e.*, s. 35.
9) *A.g.e.*, s. 36.

telgraf sistemlerinin verimli işleyişini sağlamalı ve liman işletmeciliğini geliştirmelidir.[10]

Sun Yat-sen, sanayinin özel girişim ile daha iyi gelişebileceğine inanmaktadır. Sanayinin gelişmesi özel girişimcilerin ellerine bırakılmalı, girişimciler vergi yasaları ile cesaretlendirilmeli ve yerel vergiler yürürlükten kaldırılmalıdır. Tabii Çin'in hızla sanayileşebilmesi için devlete de yükümlülükler düşmektedir. Devlet, özellikle yabancı sermayenin yatırım yapmak üzere ülkeye gelmesinde önemli bir rol oynayacaktır.[11]

Sun Yat-sen, Çin'in kalkınması için yapılması gereken acil reformlar önerisinin ardından, Çin'in farklı bölgeleri ve sanayi kolları temelinde ayrıntılı altı kalkınma programı sunmaktadır. Birinci ve ikinci programlar, ülkenin kuzey ve doğu bölgelerinin, üçüncü program ise Kanton Bölgesi olarak adlandırılan güneyin kalkınmasını ele almaktadır.[12] Sun, üç bölgeye ayırarak ele aldığı kalkınma sorununu ve önerdiği reformları, dördüncü programda alt yapı yatırımlarının en önemli unsuru olarak gördüğü demiryolları açısından ele alır. Bu program, toplam 100.000 mil olarak öngörülen demiryolu ağının ve yol bağlantılarının Çin'in uluslararası ticareti açısından önemini vurgulamaktadır.[13] Sun, ilk dört programında bölgelerin kendine has ekonomik farklılıklarını da göz önünde bulundurarak önerdiği temel sanayi üretiminin gelişmesi sorununu, beşinci programda bir adım daha ileriye götürerek, temel sanayi mallarının yanı sıra lüks tüketim mallarının üretimini öngörmektedir.[14] En nihayet son programında Sun Yat-sen, daha önceki programlarda ele aldığı bir dizi sanayi dalının ar-

10) Sun Yat-sen, *a.g.e.*, s. 5-9.
11) *A.g.e.*, s. 11.
12) *A.g.e.*, s. 12-76.
13) *A.g.e.*, s. 129-197.
14) *A.g.e.*, s. 197-222.

dından, çok önemli gördüğü maden sanayisine özel bir yer vermektedir.[15]

Görüldüğü gibi Sun Yat-sen'in *Çin'in Uluslararası Kalkınması* adlı çalışması, bütünsel ve oldukça ayrıntılı bir kalkınma programı öngörmektedir. O açıdan bu kitabın, yüzyılın başlarında sömürge ve yarı-sömürge ülkelerde kalkınma literatürü açısından çok erken bir dönemde verilmiş gelişkin bir örnek olduğu pekâlâ söylenebilir. Sun Yat-sen kapitalist sistemin sınırlarının dışına çıkmadan, Çin'in geri kalmış bir tarım ülkesinden bir sanayi ülkesine dönüşümün eşiğine getirilmesi konusunda bir öneriler dizisi sunmaktadır.

Sun, bütün bu hedeflere ulaşılmasında, Batı'dan gelecek sermaye yatırımlarına büyük önem vermektedir. Ne var ki Batı'dan beklediği politik desteği göremediği için, 1920'lerin başlarından itibaren daha radikal düşünceler geliştirecektir.

1920 yılına gelindiğinde gerek Ekim Devrimi'nin ayakta kalabilme başarısını göstermesi, gerekse "Dört Mayıs Hareketi"[16] Sun Yat-sen'in düşünceleri üzerinde büyük etki yapar. Lee Khoon Choy'a göre, Batılı devletlerden beklediği desteğin gelmemesi bir yana, özellikle Rus Komünist Partisi'nin Çarlık rejimini yıkmaktaki başarısı, Sun'u 1921'de Sanghai'da kurulmuş olan Çin Komünist Partisi ile işbirliği yapmaya yöneltmiştir.[17] 26 Ocak 1923'te Sun Yat-sen ile Sovyet elçisi Joffe arasında "Sun-Joffe Deklarasyonu" olarak anılan ve Çin'in Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerinin belirlendiği bir anlaşma imzalanacaktır.[18] Bu yeni süreçte Sun Yat-sen, 23 yıl önce dile getirdiği *Üç İlke*'sini *Yeni Üç İlke* olarak değiştirecek

15) *A.g.e.*, s. 222- 230.
16) Dört Mayıs Hareketi, 1919 yılında, Çin'de yabancı malların boykotunu savunan bir öğrenci ayaklanmasıdır.
17) Lee Khoon Choy, *Pioneers of modern China*, World Scientific Publishing, London, 2005, s. 30.
18) Wells, *a.g.e.*, s. 55

ve artık toplumsal projesini dile getirirken, sosyalizm kavramını kullanmaya başlayacaktır. Bu yeni üç ilke, Kuomintang tarafından da resmi ideoloji olarak kabul edilecek ve yeni bir yapılanmaya gidilecektir.[19] Yine 1924'te Sun, köylülere devlet tarafından toprak dağıtılmasını öngören bir yasayla toprak reformu politikasını daha da genişletmiştir.[20]

1920'lerin hemen başında Sun'u etkileyen ve radikalleşmesine neden olan faktörler düşünüldüğünde, ortaya çıkan sosyalizan söylem daha bir önem kazanmaktadır. Sun, her ne kadar Sovyet sosyalizminden etkilenmiş ve Çin komünistleriyle işbirliği yapmış da olsa, öngördüğü toplumsal ve iktisadi düzen kapitalizmin sınırları dışına çıkmamaktadır. Bununla birlikte onun Çin'de geri kalmışlığı ve yoksulluğu ortadan kaldırmak isteyen, 1945 sonrasının diliyle "kendine yeterli ve modern bir sanayi" kurmak yönündeki çabaları ve anti-emperyalist milliyetçiliği, 1945 sonrasında Üçüncü Dünya'nın devrimci-milliyetçi önderlerine çekici gelecektir. Bu devrimci-milliyetçi liderlerin birisi de, Endonezya'nın önce Hollanda, daha sonra da Japonya'ya karşı bağımsızlık mücadelesinde sık sık Sun'un düşüncelerine vurgu yapan Sukarno'dur. Sukarno, 1 Haziran 1945'te Sun'un "Üç İlke"sine "Enternasyonalizm" ve "Allah'a İnanç"ı da ekleyerek, Endonezya'nın adeta devrimci programını ilan ettiği ünlü *Beş İlke* konuşmasını yapacaktır. Sukarno, Avrupa'daki parlamenter demokrasinin, bireyleri kapitalizmin insafına bıraktığını ve toplumsal adaletsizlikleri engelleyemediğini söylerken de Sun'u hatırlatmaktadır.[21]

Sun Yat-sen'in düşüncelerinin etkili olduğu bir diğer politik lider de Vietnam bağımsızlık hareketinin önderlerinden

19) Chien-Min Chao, Yeau-Tarn Lee, "Transition in a Party-State System", *The Chinese Communist Party in Reform*, ed. Kjeld Erik Brodsgoard, Zheng Yongnian, Routledge, New York, 2006, s. 221-222.
20) Wells, *a.g.e.*, s. 95.
21) *A.g.e.*, s.178.

Phan Boi-Chau'dur. Wells'e göre, Çince ile akraba bir dile sahip, Konfüçyüsçü gelenekten gelen ve Çin gibi bağımsızlık mücadelesi veren bir ülkede bağımsızlık hareketi önderlerinin Sun'un düşüncelerinden ilham alması doğaldır. Phan Boi-Chau, Sun Yat-sen'in politik yönlendiriciliğinde Vietnam'ın bağımsızlığı için çalışacaktır.[22] Wells, Sun Yat-sen'in düşüncelerinin Asya'da, Arap ülkelerinde ve Latin Amerika'da da ulusal bağımsızlıklarını kazanmak isteyen başka Üçüncü Dünya önderlerini de etkilediğini hatırlatır. Örneğin, Arap dünyasında Muammer Kaddafi, Sun Yat-sen'in düşüncelerinden etkilendiğini söylemekte ve Filistinli politik önder Abu Nidal ile Sun Yat-sen arasında benzerlik kurarak onu bir "kahraman" olarak görmektedir.[23]

Gandhi ve "Köy Komünizmi"

Kalkınma sorununun oldukça erken bir dönemde sömürge ve yarı-sömürge dünyasında politik önderlerin gündemine geldiği bir diğer ülke de Hindistan'dır. İngiltere'nin bu büyük sömürgesinde Mahatma Gandhi, iktisadi ve toplumsal geriliğe bir çözüm olarak, tamamıyla Batı tipi modernleşme ve sanayileşme karşıtı bir noktadan hareketle Hindistan için kendine özgü bir tarımsal kalkınma önerecektir.

Mahatma Gandhi'nin yaklaşık doksan ciltlik toplu eserleri içinde konumuz açısından en önemli metinlerinden biri, 1909'da kırk yaşındayken kaleme aldığı *Hind Swaraj* (Hindistan'da Öz Yönetim) adlı çalışmasıdır.[24] Bu çalışmasında Gandhi, Hindistan'daki İngiliz egemenliğinin neden-

22) *A.g.e.*, s. 180.
23) *A.g.e.*, s. 188.
24) Partha Chatterjee, *Milliyetçi Düşünce ve Sömürge Dünyası*, çev. Sami Oğuz, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 161.

lerinin, Hindistan kültürünün geriliğinde, bir başka ifadeyle onun yeterli derecede modern olmayışında aranamayacağım vurgular. Gandhi'ye göre tam da tersine Hindistanlılar, modern uygarlığın parıltısına aldanmış oldukları için bağımlı bir halk haline gelmişlerdir.[25] Gandhi için "kalkınma" denilen şey, Avrupalı ulusların da yıkımına neden olmuştur. Modernleşme ve ekonomik gelişme, insanlığı lüksün ve bencilliğin kölesi haline getirmiş ve dizginsiz bir rekabet ortamında toplumlara yoksulluk, savaş ve acı egemen olmuştur.[26] Bu tespitlerden yola çıkan Gandhi, Hindistan'ın gözü kapalı bir şekilde Avrupa'yı izlemesindeki yanlışlığı ısrarla vurgular. Ona göre gerçek kalkınma ancak, Hindistan'ın kendi kültürünü, uygarlığını, gelenek ve değerler sistemini temel alarak gerçekleşebilir.[27]

O sıralarda Hindistan'da geri kalmışlık ve yoksulluk problemi üzerine yapılan tartışmalara bakıldığında, Gandhi'nin bu görüşlerinin oldukça radikal bir içerik taşıdığı söylenebilir. Örneğin dönemin önde gelen düşünürlerinden birisi olan Mahadev Gohind Ranade'ye (1842-1901) göre, Hindistan'ın ekonomik olarak kalkınabilmesi için mutlaka sanayileşme temel alınmalı ve tarımsal ticarete ağırlık verilmelidir.[28] Oysa Gandhi bunun tam tersine, tarım üretimine öncelik veren ve Robert Bideleux'un deyimiyle "köy komünizmi" olarak tanımlanabilecek bir yaklaşıma sahiptir.[29] Gandhi, modern sanayiye olan karşıtlığını, ekonomik nedenler kadar ahlaki

25) *A.g.e.*, s. 163
26) M.K. Gandhi, *Hind Swaraj*, Navajivan Ahmedabad, 1946, s. 20-40.
27) L. M. Bhole, "A Gandhian Critique of Planned Development in India", (ch.2) *Essays on Gandhian Socio-Economic Thought*, Shilpa Publications, Delhi, 2000, s.6.
28) Ajit K. Dasgupta, *Gandhi's Economic Thought*, Routledge, New York, 1996, s. 64-65.
29) Robert Bideleux, *Communism and Development*, Methuen, London and New York, 1985, s. 49.

nedenlere de dayandırmaktadır. Makineler, emeğin üretkenliğini artırmak ve hiçbir zaman bitmeyen tüketim arzusunu tatmin etmek amacıyla imal edilmekte, o yüzden de sanayi kentlerine sömürü ve hastalığı, kırsal kesime ise işsizlik ve yıkımı getirmektedir.[30] Gandhi, *Hind Swaraj*'da makineleşmeye ve sanayileşerek kalkınmaya karşı görüşlerini ortaya koyarken, Hindistan'ın yoksulluğu ile Manchester sanayisi arasında doğrudan bir ilişki kurmaktan çekinmez.[31]

Öte yanda Gandhi için sanayileşmenin sosyalist ya da kapitalist yoldan gerçekleştirilmesi de bir farklılık yaratmamaktadır. Ona göre, sözünü ettiği kötülüklerin kaynağında, ona yön veren ideolojilerin ötesinde, bizzat sanayileşmenin kendisi bulunmaktadır.[32] Ajit K. Dasgupta'nın da dikkat çektiği gibi, Gandhi'nin makineleşme, geniş ölçekte üretim ve modern sanayileşme yoluyla gerçekleşecek bir gelişmeye karşı çıkışı, ona hem Hindistan'da hem de ülke dışında kötü bir ün de kazandırmıştır. Örneğin Marksistlere göre Gandhici yaklaşım, "makine devrinden taş devrine dönüş"ü simgeler; o nedenle de "Gandhi'nin düşüncesi, gerici bir ideoloji olmaktan öte, kültürel ve ekonomik gerikalmışlığın Hindistan'da sürmesi anlamına da gelmektedir."[33]

Gandhi her ne kadar 1945 sonrasının sanayileşmeci kalkınma anlayışını savunmamışsa da, Hindistan'ın gerikalmışlığına ayrıntılı bir çözüm getirmeye çalışmıştır. Ülkesindeki büyük kıtlık ve yoksulluktan hareketle, kendine özgü bir kalkınma programı öngörmüştür. Bu program, tarımın geliştirilmesinin önceliğini vurgular. Bu sayede bedensel güç olarak yeterli olan herkes istihdam edilecek, herkesin bir iş sahibi

30) Dasgupta, *a.g.e.*, s. 71.
31) Gandhi, *a.g.e.*, s. 57.
32) Dasgupta, *a.g.e.*, s. 74.
33) *A.g.e.*, s. 67.

olduğu bir toplumda ise yoksulluk büyük ölçüde ortadan kalkacaktır.[34]

İkinci Dünya Savaşı öncesinde Hindistan'ın geri kalmışlığını ve gelişme sorunlarını sorgulayan bir diğer politik önder de, daha sonraları "Üçüncü Dünya"nın önemli şahsiyetlerinden biri olacak olan Jawaharlal Nehru'dur. Nehru (1888-1964), bir entelektüel ve politikacı olarak Gandhi'nin çevresinde yetişmesine rağmen, batı tarzı modernleşme ve sanayileşme karşıtı değildir. Gençlik yıllarında Cambridge'te bulunduğu sıralarda sosyalizme ilgi duymuş, 1920'lerin sonlarında ise, Hindistan'a bağımsızlığını da kazandıracak bir toplumsal devrimi savunmuştur.[35]

1930'lara gelindiğinde Nehru, Hindistan'ın geri kalmışlığının temel nedeni olarak emperyalist sistemi görmektedir. Ona göre İngilizler, Hindistan'ı kendi sanayileri için hammadde üreten bir tarım ülkesi olarak kalması amacıyla, Hindistan sanayisinin oluşumunu ağır gümrük vergileriyle engellemişlerdir.[36]

1930'lu yıllarda Nehru, Kongre Partisi'nden çeşitli eğilimlerdeki sosyalistlerin bu parti içinde oluşturdukları Kongre Sosyalist Partisi'ne yakın bir konumdadır ve biyografının ifadesiyle, bu dönemde Hindistan politikasının "yerli" trendlerine karşı "modern" trendlerin sözcülüğünü yapmaktadır. Zacriah'a göre bu modernist kesimler, o dönemin Hindistan'ında var olan sanayicilerden teknokratlara, oradan "sanayileşmiş, bağımsız ve kendine yeterli bir devlet"i savu-

34) Dasgupta, *a.g.e.*, s. 80-87.

35) L. M. Bhole, "The Gandhian Alternative to Western Socialism", ch.11, *Essays on Gandhian Socio-Economic Thought*, Shilpa Publications, Delhi, 2000, s. 14.

36) Jawaharlal Nehru, Sosyal Devrimler, Ulusal Savaşlar (5 Aralık 1932 tarihli mektubu), çev. Mehmet Emin Bozarslan, Ant Yayınları, İstanbul, 1970, s. 95.

nan sosyalistlere kadar, sağ-sol ya da kapitalizm-sosyalizm karşıtlığının ötesinde yer alacak şekilde konumlanmaktadır.[37]

Görüldüğü gibi Nehru'nun azgelişmişlik konusundaki temel fikirleri 1920-30'larda şekillenmiştir. 1945 sonrasında ise, diğer pek çok Üçüncü Dünya lideri gibi Nehru'nun da milliyetçiliği ve kalkınmayı ön plana çıkaran bir lider olduğu görülecektir. Onun 1946'da yayımlanacak olan *Hindistan'ın Keşfi* adlı kitabı, bunun tipik bir göstergesidir. Bu kitapta Nehru, milliyetçilik ve anti-emperyalizmi ön plana çıkarırken, sanayileşmeyi de ülkenin temel meselesi olarak ortaya koyacaktır. Nehru'nun bakış açısından sosyalizm, emperyalizme karşı duruşu, bağımsız bir ekonomik kalkınmayı ve ulusal kurtuluş mücadelesini destekleyici bir görüşü ifade etmektedir.[38]

1930'lar Türkiyesi'nde Kalkınma Problemi ve Kadro Dergisi

Türkiye'de sanayileşme konusunun gündeme gelmesi 1920'lerin sonuna rastlar. Hindistan ve Çin'den farklı olarak, bu konunun gündeme geldiği tarihlerde Türkiye siyasi olarak bağımsız bir ulus-devlettir. Fakat on yılı aşkın bağımsız gelişmede iktisadi alanda fazla mesafe kaydedememiş olması ve ayrıca 1929 dünya krizinden de oldukça etkilenen geri kalmış ülkelerden biri oluşu, 1930'ların başında iktisadi gelişme konusunu, üzerinde çok daha yoğun bir şekilde düşünülen ve konuşulan bir konu haline getirecektir.

Türkiye iktisat tarihine bakıldığında, Cumhuriyet'in kuruluşundan 1930'lu yılların başına kadar devletin sanayileşme

37) Benjamin Zachriah, *Nehru*, Routledge, 2004, s. 81.
38) Jawaharlal Nehru, *The Discovery of India*, New York: The John Day Company, 1946.

sürecindeki rolü konusunda farklı görüşler ileri sürüldüğü görülmektedir. Bu görüşlerde genellikle, Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren Türkiye'de devletçi-kalkınma hedefinin gündemde olduğu, ancak özellikle dış faktörlere bağlı olarak 1929 yılma kadar bunun gerçekleştirilemediği vurgulanmaktadır. Söz konusu analizlere göre bu dış faktörlerin en önemlisi, Lozan Antlaşması'nda yer alan beş yıllık kısıtlamalardır.

Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren devletçi politika ve hızlı sanayileşme hedeflerinin gündemde olduğunu savunan tezlerden en belirgin olanlarından biri Doğan Avcıoğlu'na aittir. Avcıoğlu'na göre, "1930'lu yıllarda 'devletçilik' adını alacak olan müdahalecilik, ekonomik bağımsızlık özlemi taşıyan milliyetçiliğin kaçınılmaz sonucuydu."[39] Benzer bir yaklaşımda olan İsmail Cem'e göre ise, Cumhuriyet kurulduğu andan itibaren "yönetici kadronun amacı ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmektir."[40] Çağlar Keyder de Cumhuriyet'in kuruluşunun ardından gelen dönemde Lozan kısıtlamalarının, yönetici bürokrasinin bağımsız bir iktisat politikası uygulamasını engellediğini söyler. Keyder'e göre Lozan'ın bu maddesince Türkiye, 1929 yılma kadar Osmanlı Devleti dönemindeki dış ticaret rejimini uygulamayı sürdürmek durumundadır.[41] Korkut Boratav ise, 1908-1922 dönemine hâkim olan korumacı ve sanayileşmeci yönelimli "milli iktisat"[42] okulunun genel düşüncelerinin 1923 sonrasına aktarıldığını belirtmektedir. Ancak

39) Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969, s. 244.
40) İsmail Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1970, s. 211.
41) Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, 12. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 123-124.
42) Bu dönemin "milli iktisat" anlayışı ve iktisat politikası üzerine en kapsamlı çalışma Zafer Toprak'a aittir. Özellikle bu döneme ait sanayileşme uygulamaları için VII. bölüme bakılabilir. (Zafer Toprak, *Türkiye'de "Milli İktisat" (1908-1918)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1982).

Boratav da tıpkı Keyder gibi, Lozan Antlaşması'mn gümrük politikasına koyduğu engeller sebebiyle büyük ölçüde bu okulun görüşlerinin uygulamaya geçirilemediğini hatırlatır.[43]

Bunların yanı sıra, Türkiye'de yönetici sınıfın Cumhuriyet'in kurulmasından itibaren bu tip bir sanayileşme amacının olmadığı şeklinde görüşler de vardır. Bu yönde düşünen yazarlardan Haldun Gülalp'e göre, Cumhuriyet'in kurulduğu andan itibaren, devlet eliyle bir kalkınma hedefinin olduğu genel kabul görse de 1930'lardan önce bu tip bir devletçi kalkınma programının net öğelerini bulmak pek mümkün değildir.[44] Gülalp'e benzer bir görüşü Orhan Kurmuş da savunmaktadır. Kurmuş'a göre, bu dönemde hükümetin gerçekten böyle bir niyeti olsaydı seçebileceği yollardan biri Lozan maddesinin neden olduğu kısıtlamayı da aşmak üzere, belirli mallar üzerinde tekel oluşturarak yerli sanayi kurmak olabilirdi. Ancak Kurmuş'a göre o dönemde bu tip bir sanayileşme hedefi ve programı netleşmemiş ve hükümet bu yolu denememiştir.[45]

Görüldüğü gibi, yönetici sınıfın Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki kalkınma ve sanayileşme hedefleri konusunda farklı düşünceler bulunmaktadır. Ancak bu konuda yazan yazarların hemfikir olduğu nokta, yönetici sınıfın bu konudaki niyet-

43) Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2005)*, 11. baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2007, s. 40.

44) Haldun Gülalp, *Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri*, Yurt Yayınları, Ankara, 1983, s. 74. Ayrıca Gülalp, Kurmuş un sözlerinde şuna dikkat çeker: "1920-30 yılları arasında kurulan 14 hükümetin programlarında sanayi ve sanayileşme süreci ile ilgili bir tek kelime bulmak mümkün değildir. Dolayısıyla sanayinin korunmasına yönelik bir gümrük politikasından söz edilmemektedir." (bkz. Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Bilim Yayınları, İstanbul, 1976, s. 14-15)

45) Orhan Kurmuş, "1916 ve 1929 Gümrük Tarifeleri Üzerine Bazı Gözlemler" der. Selim İlkin, Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, özel sayı, Ankara, 1979.

lerinin ötesinde, 1930'lu yıllara kadar Türkiye'de sanayileşme uygulamalarının oldukça güdük kaldığıdır.[46]

1929 yılına gelindiğinde ise, Boratav'ın da belirttiği gibi pek çok açıdan Türkiye'nin gelecekteki iktisat politikalarını belirleyecek etkenler söz konusudur. Bir kere Lozan Anlaşması uyarınca uygulanmak durumunda kalınan ekonomik sınırlamalar bu yıldan itibaren yürürlükten kalkacaktır. Ancak öte yanda aynı yıldan itibaren Türkiye, Osmanlı Devleti'nden kendisine kalan borç taksitlerini de ödemeye başlayacaktır. Şüphesiz 1929 yılının en önemli olayı ise dünyadaki büyük ekonomik krizdir.[47] Bu tarihten itibaren Türkiye'nin ihracatında önemli yeri olan gelişmiş kapitalist ülkelerin derin bir ekonomik darboğaza girmeleri, Türkiye'nin de iktisat politikasını yeniden şekillendirmesini zorunlu kılacaktır.

Türkiye'de devletçilik ve kalkınma üzerine tartışmalara bakıldığında, bu tartışmaların sık sık Kadro dergisi çevresinde toplanan bir grup aydının düşünceleri etrafında odaklandığı görülür. Bu eğilimin bir nedeni, *Kadro*'nun dönemin tek parti iktidarı olan CHP'ye devletçi görüşleri benimsetmeye çalışan bir düşünce akımı olarak kabul edilmesinden kaynaklanmak-

46) Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, dönemin sanayi üretim yapısının 1927 sanayi sayımı sonuçlarından rahatlıkla izlenebileceğini belirtmektedirler. Buna göre, "sanayi kapsamına giren 65 bin dolayında işletmenin yüzde 43,59'u tarım, yüzde 23,88'i dokuma ve yüzde 22,61'i maden sanayisi, makine yapımı ve onarım grubundan oluşmaktadır." (Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, 18. bs. Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005, s. 46.) Öte yanda, "sınai üretim temel tüketim gereksinimlerini karşılamaktan çok uzaktır. Örneğin yerli şeker üretimi toplam tüketimin yüzde 14,5 gibi bir kısmını karşılamakta, yüzde 85,4'u dış alımla karşılanmaktadır. Benzer bir durum diğer temel tüketim malları için de geçerlidir." (Kepenek, Yentürk, *a.g.e.*, 47.) Dolayısıyla dönemin sanayi üretimi rakamlarına bakıldığında, Türkiye'nin bu yıllarda tarım ürünleri, maden ve dokuma sanayi dallarında yoğunlaştığı ve bu üretim yapısı itibariyle henüz sanayileşme sürecinin ilk adımında olduğu görülmektedir.

47) Boratav, *a.g.e.*, s.43.

tadır. Oysa bu dönemin kronolojik bir gözden geçirilmesi bile, iktidar partisinin daha *Kadro* dergisi çıkmaya başlamadan önce devletçi görüşleri dile getirmeye başladığını gösterebilir. Buna yol açan faktörlerin şüphesiz en önemlisi daha önce de değinildiği gibi 1929 dünya ekonomik krizidir.

1930 yılında kurulan Serbest Fırka, devletin işlevlerinin sınırlı olduğu, liberal bir ekonomik sistemden yana bir parti olarak karşımıza çıkmaktadır. Serbest Fırka'nın liberal ekonomik anlayışına ilk karşılık ise, 30 Ağustos 1930'da İsmet İnönü tarafından verilecek ve İnönü bu tarihte ilk kez "mutedil devletçilik" olarak belirlenen bir ekonomi politikasından söz edecektir.[48] Hatırlatmak gerekir ki, o zamana kadar partinin "devletçi" olduğu görüşü hiç dile getirilmemiştir.[49] 1931 yılının Ocak ayında ise Mustafa Kemal, "Halk her şeyi bizden bekliyor, öyleyse biz devletçiyiz" diyerek, İnönü'nün altı ay önce savunmaya başladığı görüşü onaylayacaktır.[50] CHF'nin 1931 yılındaki Kurultay'ında ise, devletçilik partinin ilkeleri arasına sokulacaktır.

Devletçilik ilkesinin anlamı, sanayileşme probleminin açık ve ayrıntılı bir şekilde ülkenin temel iktisadi ekseni haline getirilmiş olmasıdır. Kasım 1931'de devletçiliği açıklamak üzere bir değerlendirme kaleme alan Sanayi Umum Müdürü Ahmet Şerif Önay'ın "Türkiye Milli İktisadı ve Sanayi Meselesi Hakkında Bir Mütalaa" adlı yazısından da görülebileceği gibi, sanayileş-

48) Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, 2. baskı, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Ankara, 1981, s. 13.

49) Öyle ki, Halk Fırkası'nın partili üyeleri bile o zamana dek partinin devletçi politikadan yana olduklarını bilmemekteydiler. Daha sonra Serbest Fırka'ya geçecek olan Ahmet Ağaoğlu anılarında şöyle yazmaktadır: "İsmet Paşa'nın Sivas konuşmasından önce, bağlı olduğum Halk Fırkası'nda ne ben ne de başkası partinin devletçi olduğunu bilmiyordu. Parti o konuşmadan sonra devletçi oldu." Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, Baha Yayınları, İstanbul, 1969, s. 17.

50) Boratav, *a.g.e*, 85.

me hedefi devletçilik ilkesinin temelini oluşturmaktadır.[51]

Sanayileşme konusundaki tartışmalar ise temel olarak iki düşünceden beslenmektedir. Bunlardan birincisi, 1929 krizinin Türkiye gibi azgelişmiş ülkeler için bir fırsata dönüştürülebileceği düşüncesidir. Örneğin Hikmet Bayur'un Mayıs 1932'de Türkiye Cumhuriyeti Riyaseti Kâtibi Umumiliği adına Mustafa Kemal'e gönderdiği raporda, yiyecek ve hammadde alıcısı ve sanayi ürünleri satıcısı olan sanayileşmiş ülkelerin krizden çok fazla etkilendikleri ve sanayi ürünü ihracatı tekelini kaybettikleri vurgulanmaktadır. Rapora göre Türkiye bu fırsatı değerlendirebilir ve sanayisini hızla geliştirecek koşulları yaratabilir.[52]

Bu dönemde sanayileşme tartışmalarını besleyen bir diğer kaynak da, Sovyetler'in planlama konusunda sağladığı başarılardır. Dönemin Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, 1930 yılı sonlarında Sovyetler'i ziyaret etmiştir. Bu ziyaret *Vakit* gazetesinde "Bugünkü Rusya'da bütün memleketi beş senede makineleştirecek olan program nasıl tatbik olunuyor" alt başlığıyla haber olmuştur.[53]

Başvekilin Nisan 1932 tarihli Sovyetler ziyaretinde ise, bu kez Türkiye'nin o tarihlerde sanayileşme politikasını belirleme konumunda olan önemli şahsiyetler de geziye katılacaklardır. Bunlar arasında Sanayi Umum Müdürü A. Şerif Önay, İktisat Vekâleti Müşavirlerinden Kamil İbrahim, Uşak Şeker Fabrikası Müdürü Remzi ve Kumaş fabrikası müdürü Şevket Turgut da vardır. Bu heyet, Stalin, Kalenin, Litvinof, Molotof, Voroşilof gibi Sovyetler'in en önde gelen liderleriyle görüşmeler yapmış, Moskova ve Leningrad başta olmak üzere önde gelen büyük şehirlerdeki pek çok kurumu ve fabrikaları

51) İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 1982, s. 45-71.
52) Bkz. Tekeli, İlkin, *a.g.e.*, Ekler, s. E 33-44.
53) *A.g.e.*, s. 137.

ziyaret etmiştir.[54] Bu incelemeler sonucunda Türk uzmanlar, Sovyetler'deki ağır sanayinin çok çarpıcı bir gelişme gösterdiğini, yün ipliği ile bazı makineler haricinde Sovyetler'in tekstil sanayinde en ileri derecede gelişmiş olduğunu gözlemlemişlerdir.[55] Sovyet Ağır Sanayi Komiserliği ise, Türk uzmanlara Türkiye'nin sanayisini geliştirebilmek için en faydalı olacak yardımı saptayabilmek üzere çalışmalara başladıklarını bildirmişlerdir. Gerçekten de Sovyet uzmanları, Türkiye sanayisi hakkında çok geniş ve ayrıntılı raporlar hazırlayacak ve bunlar 1933 yılında toplu olarak yayımlanacaktır.[56]

Kemalist iktidarın ideologluğunu yapmaya talip gözüken *Kadro* dergisi, sanayileşme tartışmalarının en yoğun olduğu sıralarda, iktidarın devletçilik ve sanayileşme konularındaki görüşlerini sistemleştirmek üzere yayımlanmaya başlayacaktır.[57] Bu anlamda *Kadro* dergisi, 1930'lar Türkiyesinin devletçilik ve sanayileşme politikalarının iyi bir şekilde gözlemlenebileceği kaynaklardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kadrocular sanayi, dış ticaret, çalışma yaşamının işleyişi, tarım sorunları ve toprak reformu gibi konulardaki yazılarıyla, iktidarın devletçilik ve sanayileşme politikalarında etkili olmaya çalışırlar. Yine iktidarın planlamaya olan ilgisine paralel olarak, Kadrocular da planlama konusuna vurgu yapmışlardır.[58]

Kadrocular, sanayileşmeyi ise "milli bir zaruriyet" olarak

54) *A.g.e.*, s. 138.

55) *A.g.e.*, s.140.

56) *Türkiye Pamuk, Keten, Kendir, Kimya, Demir Sanayi Hakkında Sovyet Mütehassısları Tarafından Verilen Raporlar*, Başvekalet Müdevverat Matbaası, Ankara, 1933.

57) *Yakup Kadri'nin imtiyaz sahibi olduğu derginin önde gelen yazarları arasında Şevket Süreyya, İsmail Hüsrev, Vedat Nedim, Burhan Asaf ve Mehmet Şevki bulunmaktadır*

58) Şevket Süreyya, "Plan Mefhumu Hakkında", *Kadro* I, sayı: 5, Mayıs 1932; Şevket Süreyya, "Türkiye'nin İktisadi Mıntıkalara Bölünmesi", *Kadro* II, sayı:15, Mart 1933; İsmail Hüsrev, "Türkiye'de Milli Sermaye Hareketi", *Kadro* I, sayı:10, 1932; Vedat Nedim, "İktisat İşlerinde Devlete Veto Hakkı ve İktisat Vekâleti", *Kadro* I, sayı:10, 1932.

ele alırlar. Derginin 27. sayısında şeker, kömür ve çimento sanayisi ile birlikte sigortacılık, değirmencilik ve buğday toptancılığının da devletleştirilmesi savunulmaktadır.[59] *Kadro*'da temel dava olarak ele alınan sanayileşmenin yanısıra, ekonomik gelişmenin diğer unsurları da sanayileşmeyle bağlantılı biçimde değerlendirilmiş bulunmaktadır. Sanayi kolları ve sanayinin niteliği,[60] dış ticaret,[61] ziraat, toprak reformu,[62] Kadrocular tarafından ayrıntılı ve yoğun bir şekilde ele alınan konular olarak öne çıkmaktadır.

---

59) *Kadro* III, 27 Mart 1934.

60) Mehmet Şevki, "Elektrikli Türkiye III", *Kadro* II, sayı:15, Mart 1933; Mehmet Şevki, "Elektrikli Türkiye II", *Kadro* II, sayı: 14, Şubat 1933, Mehmet Şevki, "Elektrikli Türkiye IV Evvela Enerji Planı", *Kadro* II, sayı:16, Nisan 1933; Mehmet Şevki, "Elektrikli Türkiye", *Kadro* II, sayı:13, 1933; Mehmet Şevki, "Bizde Kok ve Demir Sanayi", *Kadro* III, sayı:29, Mayıs 1934; Mehmet Şevki, "İleri Teknik ve İleri Sanayi Amacımız", *Kadro* III, sayı:35-36, 1934; Mehmet Şevki, "Kömürde Devletçilik", *Kadro* III, sayı:25, 1934; Mehmet Şevki, "Milli Mahrukat Meselesi Kömür ve Linyitlerimizden Mayi Mahrukat İstihsali", *Kadro* II, sayı:23, 1933; Mehmet Şevki, "Teknik Milli Mahrukat Meselesi", *Kadro* II, sayı:18, Haziran 1933; Şevket Süreyya, "İç Pazar ve İktisatta Bütünlük", *Kadro* I, sayı:10, 1932; Şevket Süreyya, "Milli İktisat Planı ve Şeker Sanayimiz", *Kadro* II, sayı:24, 1933; Şevket Süreyya, "Programlı Devletçilik", *Kadro* III, sayı:34, 1934; Vedat Nedim, "Çimento Sanayinde Devletçilik", *Kadro* III, sayı:27, Mart 1934; Vedat Nedim, "Niçin ve Nasıl Sanayileşmemiz Lazım", *Kadro* I, sayı:16, Haziran 1932; Vedat Nedim, "Sanayileşme Davası", *Kadro* II, sayı:24, 1934; Vedat Nedim, "Türk Devletçiliği İhtibas Devletçiliği Değildir", *Kadro* II, sayı:17, Mayıs 1933.

61) İsmail Hüsrev, "Hammadde Memleketlerindeki Para Buhranının Karakteri", *Kadro* I, sayı:1, 1932; Vedat Nedim, "Kazançlı İstihsal Seferberliği", *Kadro* III, sayı:29, Mayıs 1934; Burhan Asaf, "Emtia Kredileri ve Türk'ün Alın Teri", *Kadro* II, sayı:5, Mayıs 1932; Burhan Asaf, "Planlı Dış Ticaret ve Dış Ticaret Ofisleri", *Kadro* III, sayı: 28, Nisan 1934; Vedat Nedim, "Dış Ticarette Devletçilik", *Kadro* III, sayı:26, Şubat 1934.

62) İsmail Hüsrev, "Türkiye Köy İktisadiyatında Toprak Rantı", *Kadro* I, sayı:4, Nisan 1932; İsmail Hüsrev, "Türkiye'de Derebeylik Rejimi", *Kadro* I, sayı:7, Temmuz 1932; İsmail Hüsrev, "Türkiye'de Toprak Ağalığı", *Kadro* I, sayı:9, 1932; İsmail Hüsrev, "Milli İktisat Tetkikleri, Türk Koylüsü Bir Toprak Reformu Bekliyor", *Kadro* II, sayı:21, Eylül 1933; İsmail Hüsrev, "Şark Vilayetlerinde Derebeylik", *Kadro* I, sayı:11, 1932; İsmail Hüsrev, "Türk Köylüsünü Topraklandırmalı, Fakat Nasıl?", Kadro, II, sayı:23, 1933.

Bölüm 3

İki Savaş Arası Dönemde Geri Kalmış Ülkeler Komünistlerinde Kalkınma Düşüncesi

Komünist Partiler ve Kalkınma

1920'li ve 30'lu yıllarda, geri kalmış dünyanın ezici çoğunluğu, sömürge ve yarı-sömürgelerde yaşamaktadır. Komünist hareket, işçi sınıfının toplumun çok küçük bir kesimini oluşturduğu, nüfusun büyük çoğunluğunu köylülerin oluşturduğu bu ülkelerde henüz yeni yeni ortaya çıkmaktadır. 1930'lara gelindiğinde ise, dünyanın bu bölgelerinde faaliyet gösteren komünist partilerin hemen tamamı Komintern çizgisindedir. Geri ülke komünistlerinin bu yıllarda ortaya koydukları görüşleri, konumuz itibariyle önem taşımaktadır.

İki savaş arası dönemde, bir dizi sanayileşmemiş ülke komünist partilerine göre, ülkelerinin önünde "burjuva demokratik" olarak niteledikleri bir tarihsel gelişme aşaması bulunmaktadır. Sosyalist devrim, bu tarihsel aşamanın yaşanmasından sonra gündeme gelecektir. Bu azgelişmiş ülkeler için, sosyalist devrim koşullarını olgunlaştıracak bir demokratik devrim aşamasından geçmek zorunluluğu bulunmaktadır. Ne

var ki bu yaklaşımla adeta çelişkili bir biçimde bu partilerin programlarında, sanayileşme ya da geri kalmışlıktan kurtulma gibi konular yer almaz.

Örneğin Türkiye Komünist Partisi nin 1926 yılında kabul edilen programı, aynı partinin 1930'da gözden geçirilen ayrıntılı programı ve yine aynı dönemlerde Mısır Komünist Partisi ve Vietnam Komünist Partisi'nin programları, dönemin azgelişmiş ya da sömürge veya yarı-sömürge ülkelerindeki komünistlerin sanayileşme sorununa yaklaşımları konusunda bir fikir edinmemizi sağlayabilir.

Türkiye Komünist Partisi nin 1925'te hazırlanan ve 1926'da partinin merkez komitesi tarafından kabul edilen programı, "TKP tarafından belirlenmiş geçici asgari program" başlığı altında sunulur.[1] Burada program maddeleri, şu açıklama ile sıralanır: "TKP'nin, burjuva cumhuriyetinde yürütmesi gereken ajitasyonu üzerinde şekillendireceği acil taleplerin başlıca maddeleri şunlardır."[2] Sözü edilen bu acil talepler ise, programda "Siyasi Bölüm", "İktisadi Bölüm" ve "Emeğin Korunması" şeklindeki üç ana bölümde yer alan bir dizi köklü reformdan ibarettir.[3] Örneğin İktisadi Bölüm'de gelir ve miras vergisi düzenlemeleri, özel tekellerin ortadan kaldırılması, demiryolu, banka ve madenlerin millileştirilme-

1) "Programme minimum provisoire fixe par le P. C. T." (11 Haziran 1924), TÜSTAV Arşivi, CD 25b, 32-36, s.774-777. (Programın ilgili bölümlerini Fransızcadan çeviren Ergun Aydınoğlu'na teşekkür ederim.) Bu programla ilgili olarak 1930 programının girişinde ise şunlar söylenmektedir: *"Türkiye Komünist Partisi programının ana hatları ilk defa partinin 1925 genel kongresinde çizilmişti. Ertesi yıl içinde merkez komite dış bürosu bu taslağı değişikliğe uğratarak düzenli bir program şekline sokmuş; bu proje, 1926 parti konferansı tarafından değişikliklerle kabul edildikten sonra Kominternin onayını almıştır."* ("Türkiye Komünist Fırkası Fealiyet Programı", Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar-II (1925-1936)*, BDS Yayınları, İstanbul, 1992, s. 248.) (bu metinlerden alıntıların pek çoğunda olduğu gibi günümüz Türkçesine uyarlama yapılmıştır -Z.B.)

2) A.y.

3) A.y.

si, önemli sanayi kuruluşları ve dış ticaretin devlet tekeline geçmesi, işlenmeyen topraklara el konulması ve devletçe işletilmesi, işçi sağlığını koruyan yasaların çıkarılması üzerine maddeler yer alır. Emeğin korunması konusunda ise, çalışma ve tatil süreleri, işsizlerin korunması, kadın ve çocuk emeğine özel koruma, işyeri komiteleri ve işçi denetimi, asgari ücret ve sosyal sigorta sistemi ile ilgili düzenlemeler bulunmaktadır.[4] Rahatlıkla görülebileceği üzere, TKP'nin "acil talepler"den oluşmuş 1925 programında, devrimden sonra tutulacak iktisadi gelişme yolu ya da sanayileşme gibi konulara ilişkin hiçbir belirleme yer almamaktadır.

TKP'nin 1930 programında ise, Türkiye'nin toplumsal ve iktisadi gelişme düzeyine ilişkin iki önemli tespit bulunur.[5] Bunlardan birincisinde, "Türkiye, iktisadi bakımdan geri bir tarım ülkesidir. Fakat o ne büsbütün sanayiden yoksundur; ne de doğu dünyasındaki pek çok ülke kadar geridir. Onun toplumsal iktisadi düzeyi, başlıca Balkan ülkelerininkiyle karşılaştırılabilir" denilmektedir.[6] İkinci tespit ise, "Türkiye Meselesine Dair Tezler" başlığı altında ele alınır. Buna göre üretici güçlerin nispi düşük düzeyi koşullarında Kemalist burjuvazi, ülkenin kapitalist yoldan gelişimini hızlandırmak için yabancı sermayeyi yeterince çekememiş, böylelikle kaderini büyük toprak sahipleri ve tefeci tüccar sermayesine bağlamıştır.[7]

1930 programı, Kemalist Türkiye'yi, burjuva demokratik devrimini hâlâ tam anlamıyla gerçekleştirememiş bir ülke

4) *A.y.*

5) 1930 programının girişinde bu metnin, 1926 programının, "olayların hızla gelişmesi sonucu ve özellikle halk partisine dair hükümlerin eskimesi" nedeniyle, "'kapitalizmin savaş sonrasındaki üçüncü dönemine uyacak bir tarzda" değiştirilmesi ve genişletilmesiyle ortaya çıktığı hatırlatılmaktadır. (Tunçay, *a.g.e.*, s. 248.)

6) *A.y.*

7) *A.g.e.*, s. 261.

olarak görmekte ve bu koşullarda Türkiye için bir "halkçı burjuva devrimi'ni öngörmektedir. Bu devrimin tamamlanması, "işçi ve köylü hâkimiyetine dayalı bir Sovyet yönetimi" altında gerçekleştirilecektir.[8] TKP programı, hedeflenen bu sovyet yönetiminin devlet-hükümet biçimi konusunda, Lenin'in 1905'te kaleme aldığı "Rus Sosyal Demokrasisinin Demokratik Devrimde İki Taktiği" adlı eserinden ilham almaktadır. Lenin'in "işçilerin köylülerin demokratik diktatörlüğü" kavramı, TKP programında "işçi ve köylünün halkçı diktatörlüğü" ve "işçi köylü hükümeti" olarak formüle edilir.[9] Bu temelden hareketle 1930 programı, demokratik devrim kapsamındaki önlem ve dönüşümleri ortaya koyacaktır. Ama programda ayrıntılı bir şekilde dile getirilen bu önlem ve dönüşümlere bakıldığında, bunların hemen tamamının devrimci iktidarın hemen ardından nispeten kısa bir zaman içinde gerçekleştirilecek nitelikte oldukları görülür. Yani 1930 programında, devrimci iktidarın kurulmasını izleyen dönemde yaşanacak toplumsal ve iktisadi gelişme sürecinin değerlendirilmesi yer almaz. Bir-iki istisna dışında programda, devrim sonrası Türkiyesinin "bağımsız iktisadi gelişmesi" üzerine neredeyse hiçbir şey yoktur.[10] Yine programın "İşçi ve köylü hükümetinin görevleri" bölümünde örneğin sanayileşme sözcüğü bile yer almamaktadır.[11] Tersine program,"halkçı-burjuva devriminin tam anlamıyla gerçekleşmesini çabuklaştırmak,

8) *A.g.e.*, s. 252.

9) *A.g.e.*, s. 257.

10) Bu konudaki nadir istisnalardan ikisi, programın 20. ve 29. maddeleridir; bunlarda da konu, Sovyetler Birliği ile ekonomik ilişkiler nedeniyle gündeme gelmektedir: *"Sadece Sovyetler Birliği ile Türkiye işçileri arasında en samimi işbirliği, Türkiye'nin bağımsızlığını ve iktisaden özgürce gelişmesini temin edebilir." (Madde 20); "TKP, ancak SSCB(...) ile en sıkı ekonomik ittifakın ve yalnızca bunun, Türkiye'nin bağımsız ekonomik gelişmesini ve emperyalistlerin elinde bulunan stratejik ekonomi merkezlerinin tasfiyesini mümkün kılabileceği kanaatindedir." (Madde 19)* (*a.g.e.*, s. 256.)

11) *A.g.e.*, s. 257-258.

işçi ve köylünün halkçı diktatörlüğünden proletarya diktatörlüğüne geçiş sürecini mümkün olduğu kadar kısaltmak" konusunda TKP'nin görevlerinden söz ederken, Türkiye'yi bekleyen ikinci devrim olarak sosyalist devrim hedefini de ortaya koymaktadır.[12]

Benzer bir yaklaşımı, aynı dönemin sömürge Mısır'ında örgütlenmeye çalışan Mısır Komünist Partisi nin programında da görmek mümkündür. Bu parti 1920 yılında Mısır Sosyalist Partisi olarak kurulmuş, 1923'te Mısır Komünist Partisi adını almıştır.[13] Tıpkı 1930 TKP programı gibi Mısır Komünist Partisi'nin 1931 programı da, esas olarak partinin radikal taleplerinden oluşan bir "eylem" programıdır. Program şu belirleme ile başlamaktadır: *"Mısır, hâkimiyetini lime lime olmuş bir perde ve gerici monarşi ardında gizleyen İngiliz emperyalizminin bir sömürgesidir. Bürokratik ve polisiye bir çete, büyük toprak sahipleri ve komprador sermaye tarafından desteklenen Kral Fuad monarşisi, İngiliz emperyalizminin ülkeyi yağma etmesine yardımcı olmaktadır."*[14] Mısır'ın sömürge konumunu ortaya koyan bu belirlemenin ardından program, İngiliz emperyalizminin Mısır ekonomisinde yarattığı tahribata dikkat çeker. Buna göre İngiliz emperyalizmi nedeniyle "Mısır sanayisi küçük ölçekte, ağır ve zayıf bir gelişme göstermektedir."[15] Sanayileşemeyen Mısır, İngiliz fabrikalarına hammadde satan ve karşılığında işlenmiş pahalı sanayi ürünleri alan bağımlı bir ekonomiye sahiptir.[16] Çözüm ise, "emperyalizme, gerici monarşik sisteme, toprak sahiplerine, tefecilere ve ulusal reformizmin karşı devrimci burjuvazisi-

12) *A.g.e.*, s. 257.
13) Ivar Spector, *The Soviet Union and the Muslim World 1917-1958*, University of Washington Press, Seattle, s. 127.
14) *A.g.e.*, s. 141.
15) *A.y.*
16) *A.y.*

ne" karşı tüm çalışanların işçi sınıfı ve Mısır Komünist Partisi önderliğinde birleşmesidir.[17]

Program, sömürge Mısır için "anti-emperyalist ve anti-feodal" bir devrim öngörmektedir. Bu devrimin acil hedefleri şu şekilde sıralanır: *"Emperyalizmin boyunduruğunun ve gerici monarşinin ortadan kaldırılması, Mısır'ın tam bağımsızlığının, tarım-köylü devriminin, sekiz saatlik işgününün, işçilerin durumunda radikal iyileştirmelerin ve Sovyet işçi ve köylü hükümeti biçimi altında işçi sınıfı ve köylülüğün devrimci demokratik diktatörlüğünün gerçekleştirilmesi."*[18] Programa göre bütün bu kazanımlar, "çalışan kitlelerin daha sonra proletarya diktatörlüğü, sosyalizm, sınıfların ortadan kaldırılması ve tüm üretim araçlarının tam kamusal sahipliği için" verecekleri mücadelelerine yardımcı olacaktır.[19] Görüldüğü gibi Mısır Komünist Partisi için de antiemperyalist antifeodal devrim, gelecekteki sosyalist devrimin bir ön hazırlayıcısı niteliğini taşımaktadır. Ancak parti programı, bu iki devrim arasındaki dönemde gerçekleştirilmesi düşünülen toplumsal ve iktisadi dönüşümlerin ayrıntısına girmez. Bunun yerine parti programı, "temel devrimci taleplerimiz", "kısmi taleplerimiz" ve "yakın gelecekteki mücadele ve örgütlenme görevleri" başlığı altında uzun bir talep ve görevler dizisi ile sonlanmaktadır.[20]

Aynı dönemde Fransız sömürgeciliğine karşı mücadele vermekte olan Vietnam Komünist Partisi de "aşamalı devrim" anlayışına sıkı sıkıya bağlı bir parti olarak öne çıkar. Örneğin resmi bir yayın olan Parti Tarihi'nde, Ho Chi Minh'in daha 1920'lerde işçi sınıfı devrimini, "ulusal kurtuluşa götürecek tek yol" olarak gördüğü açık bir şekilde dile getirilmekte ise de, partinin devrim stratejisinin tanımlanmasında Komintern

17) A.g.e., s.146.
18) A.g.e., s.148.
19) A.y.
20) A.g.e., s. 150-156.

şemasına bağlı kaldığı görülür.[21] 3 Şubat 1930 tarihinde kurulan Vietnam Komünist Partisi'nin, aynı yılın Ekim ayında toplanan kongresinde kabul edilen siyasi teze göre, Vietnam Devrimi için iki temel aşama söz konusudur: "Birinci aşama, emperyalist ve feodal yöneticileri devirmek, ulusal bağımsızlığı gerçekleştirmek ve köylüye toprak vermek için, işçi sınıfı önderliğinde yürütülecek olan burjuva demokratik devrimidir."[22] Bu görevlerin tamamlanmasından sonra "Vietnam, kapitalist kalkınma aşamasına geçmeden sosyalizme doğru yol aldığı sırada, devrim ikinci aşamaya geçecektir."[23] Parti Tarihi'ne göre Vietnam Komünist Partisi'nin programı, "Vietnam'ın sömürge ve yarı-feodal bir ülke olduğunu tamamen dile getiren yeni tip burjuva demokratik devrim programı"dır.[24] Parti Tarihi, Fransız emperyalizminin 1954 yılında Vietnam'da yenilgiye uğratılmasından sonrasını, sosyalist devrim aşamasına geçiş olarak niteler. Ancak bu, Kuzey Vietnam için söz konusudur. Ülkenin diğer yarısında ise demokratik devrim hâlâ gerçekleştirilmeyi beklemektedir. Parti Tarihi 1954 sonrasını "Kuzey Vietnam'da Sosyalist Devrim, Güney Vietnam'da halkın Ulusal Demokratik Devrimi" olarak nitelemektedir.[25]

Görünen odur ki İkinci Dünya Savaşı'ndan önce "kalkınma" konusu, sömürge ve yarı-sömürge dünyası komünist partilerin programlarında, ülkenin devrim potansiyeli ve sosyalist düzenin kurulmasına içkin bir hedef olarak ele alınmıştır. Bu tarihlerde komünist partiler aşamacı devrim anlayışını şiddetle savunurlar. Ama öte yanda da Sovyet planlama ve sanayileşme deneyinin büyük etkisi altındadırlar. Bu dönemde

21) *Vietnam İşçi Partisi Tarihi*, (Merkez Komitesince oluşturulan bir kurul tarafından hazırlanmıştır), çev. Ali Baran,Yöntem Yayınları, İstanbul, s. 9.
22) *A.g.e.*,, s. 15.
23) *A.y.*
24) *A.y.*
25) *A.g.e.*, s. 69.

muhtemelen geri kalmış ülke komünistlerinin pek çoğu, kendi ülkeleri için de Sovyet tipi bir kalkınma ve sanayileşmeyi özlemektedirler. Bu nedenle söz konusu partilerin programlarında kalkınma konusunda ayrıntıya gidilmemiş, "faaliyet" programı çerçevesindeki talepler ötesine geçilmemiştir.

Aykırı Örnekler: Mariategui ve Kıvılcımlı

1930 yılında bir komünist partisine dönüşecek olan Peru Sosyalist Partisi ve onun sekreteri olan Jose Carlos Mariategui (1894-1930), devrim, azgelişmişlik, ekonomik-toplumsal gelişme üzerine dikkat çeken görüşlere sahiptir. Çok sonraları bu Perulu komünistin azgelişmişlik ve emperyalizm üzerine değerlendirmeleri, Bağımlılık Okulu'nun öncü tezleri arasında görülecektir.[26] Mariategui'nin 1920'lerin ilk yarısından itibaren Peru'nun siyasi ve iktisadi koşulları ile ilgili yazılarında, Peru'nun son on yıllık politik atmosferinin etkisi büyüktür. Bu yıllarda Lima'da özellikle tekstil sektöründeki hızlı gelişme, yeni fabrikaların sayısındaki hızlı artış, işçi sınıfının gelişmesine büyük katkıda bulunmuş ve ülkedeki ilk genel grev, 1911 yılında bu sektörde çalışan işçiler tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu genel grevden bir yıl sonra, Callao limanı işçileri tarafından günlük sekiz saat çalışma hakkı kazanılmıştır. 1915-16 yıllarına gelindiğinde ise, ekonomik sorunlar ve yaşam standartlarındaki düşüş yeni grevlerin yolunu açmıştır.[27] Yaşanan tüm bu grev hareketlerini ve önemli hak kazanımlarını izleyen Mariategui, 1921'de İtalya'ya gitmiş ve İtalyan

26) Cristobal Kay, "Reflexions on Latin American Contribution to Development Theory", *Development and Change*, XXII, 1991, s. 36.

27) Mike Gonzalez, "Jose Carlos Mariategui: Latin America's Forgotten Marxist", *International Socialism*, no: 115, 2 July 2007 (http://www.isj.org.uk/index.php4?id=336=115)

Komünist Partisi'nin Livorno'daki konferansında bulunmuştur. Bu dönemdeki yoğun Marksist okumaları ve Komünist Parti çevresiyle yaptığı tartışmalar ise 1923'ten sonra yazdığı makalelerinde etkisini hissettirecektir.

Mariategui'nin içinde yetiştiği Peru, diğer pek çok azgelişmiş ülke gibi iki farklı dünyayı ifade etmektedir. Bir yanda sermayenin yoğunlaştığı, işçi sınıfının yavaş yavaş ortaya çıkmaya başladığı, ticaretin hızlı ve canlı olduğu kıyı-liman kentleri, diğer yanda ise sanayileşmiş ülkelerin koşullarından son derece uzakta, geniş kesimleri toprak sahiplerinin egemenliğinde bulunan kırsal alanlar vardır. Bu tablodan yola çıkan Mariategui'nin Peru üzerine analizleri, bir anlamda genel olarak geri kalmışlığın nedenleri üzerine tartışma anlamına da gelmektedir.

Mariategui'nin hepsi birkaç yıla sığan çalışmalarında en önemli yeri, Latin Amerika'nın azgelişmişliği ve Latin Amerika Devrimi konuları alır. Mariategui'ye göre, emperyalizmin egemenliği altındaki Latin Amerika'da artık bağımsız bir kapitalist gelişme söz konusu değildir. Bu nedenle Peru'nun ve genel olarak Latin Amerika'nın tarım sorununu, sadece devrimci bir süreç içerisinde alınacak olan antikapitalist tedbirler çözebilir. Böylelikle iktisadi ve toplumsal gelişmenin yolu açılabilir. Latin Amerika Devrimi, tarım politikasını kökünden değiştiren ve antiemperyalist hedefleri de içeren bir sosyalist devrim olacaktır.

Komintern'in başta Çin gelmek üzere pek çok geri kalmış ülke için burjuva demokratik devrim aşamasını öngördüğü sıralarda Mariategui, 1927 yılında, Peru Devrimi'nde demokratik görevler ile sosyalizm arasındaki bağı vurgulamaktadır: *"Eleştirel olmayan yüzeysel kafalar, feodalizmin ortadan kaldırılmasının tipik ve özgül bir burjuva liberal önlem olduğunu ve bu sürece sosyalist bir nitelik verme isteğinin tarihsel yasaların*

romantik bir çarpıtılması olduğunu sanırlar Hiçbir derinliği olmayan bu teorisyenler, sosyalizme karşı yegâne argümanlarını – kapitalizmin Peru'da henüz tarihsel görevini tamamlamadığı argümanını– ileri sürerken bu basit görüş açısıyla yetinebilirler."[28] Bu yaklaşım, bir yıl sonra yayımlayacağı bir diğer çalışmasında da açık bir şekilde görülebilir. Mariategui bu çalışmasında, Latin Amerika ile emperyalizm arasındaki ilişkinin tarihsel gelişimi ve onun Peru'nun iktisadi evrimine olumsuz etkileri üzerinde durmaktadır.[29]

Mariategui, Latin Amerika Devrimi'nin sosyalist bir devrim olacağını şöyle gerekçelendirir: Birinci olarak, Latin Amerika köylülüğü, Avrupa'daki küçük köylülük yapısından farklı olarak kolektivist bir nitelik taşır. Mariategui'nin Latin Amerika köylülüğü üzerine bu değerlendirmesi, Marx ve Engels'in Rusya'daki *mir* sistemi ve onun sosyalizme geçişteki rolü üzerine yazdıklarını hatırlatır. Mariategui, Peru'nun geçmiş tarihsel ve kültürel koşullarından yola çıkarak neredeyse "Inka komünizmi" olarak adlandırabileceğimiz toplumsal mirasın sosyalizme geçişi olanaklı kıldığını düşünmektedir.[30] Ona göre Latin Amerika Devrimi'nin sosyalist karakteri, somut iktisadi ve toplumsal koşullardan kaynaklanmaktadır. Emperyalizm çağında geri kalmış ülkeler kaçınılmaz olarak gelişmiş devletlerin iktisadi, siyasi ve askeri gücüne boyun eğmeye mahkûm olacaklardır. Bu koşullarda geri kalmış ülkeler için burjuvazi öncülüğünde bağımsız bir kapitalist gelişme söz konusu olamaz. Kapitalizm öncesi ilişkileri kapitalizm yoluyla ortadan kaldırmanın yolu artık kapanmıştır. Yani burjuvazi devrimci misyonunu yitirmiştir. Bu durumda azgelişmişlikten

28) Micheal Löwy, *Latin Amerika Marksizmi*, çev. İrfan Cüre, Belge Yayınları, İstanbul, 1998, s. 20.

29) *Jose Carlos Mariategui, Seven Interpretives Essays on Peruvian Reality, Texas University Press, 1971.*

30) Inka İmparatorluğu'nun tarihsel evrimi için bkz. Mariategui, *a.g.e.*, s.1-3.

kurtulmanın tek yolu, sosyalist devrimi gerçekleştirerek kapitalist sistemden kopmaktan geçmektedir. Görüldüğü gibi Latin Amerika'nın iktisadi bağımlılıktan kurtulabilmesi için kapitalist sistemden kopması gerektiğini söyleyen Mariategui, Komintern çizgisinin dışına çıkabilmiş bir Marksist olarak dikkat çeker. Mariategui için Latin Amerika Devrimi hem antiemperyalist hem de sosyalisttir. Löwy'nin ifadesiyle, onun bu analizlerinde, klasik Marksist tezler ile Latin Amerika'nın iktisadi ve toplumsal özgünlüğünün bir sentezi yapılmaya çalışılmıştır.[31]

Uluslararası komünist harekette aşamalı devrimciliğin egemen olduğu bir dönemde, geri bir ülkede devrimin karakterine ilişkin istisnai denilebilecek bir diğer yaklaşımı da, 1930'ların başlarında Türkiye komünist hareketinde görmek mümkündür.[32] Bu tarihlerde TKP üyesi olan Hikmet Kıvılcımlı da tıpkı Mariategui gibi, azgelişmiş bir ülkede burjuvazinin devrimci süreçteki rolünün bir önemi kalmadığını vurgulamaktadır: *"Dünyanın herhangi bir kapitalist sınıfından beklenilmeyen ve alınamayan şeyi, demokratik burjuva devrimini son sınırına vardırmayı, bizim burjuvaziden ummak boşunadır Türkiye kapitalizmi ununu elemiş, eleğini duvara asmıştır (...) Türk burjuvazisi, Türkiye'nin sömürge kurtuluşu mücadelesinde devrimci rolünü oynadı ve zaferden sonra kendi soygun düzenini kurdu. (...) Türk proletaryası, yarım kalan ve yarım bırakılmak istenen işi bütünleştirecek; sömürge kurtuluşunu yapan Türkiye halkını toplumsal kurtuluşa götürecektir Bir kelimeyle, TKP'nin önüne çıkan konak, kapitalizmi devirmek, bir ülkede devrimini yapmaktır: Sovyetler iktidarı!"*[33]

31) Löwy, *a.g.e.*, s. 11.

32) *Burada Komintern çizgisindeki komünist hareketin söz konusu olduğunu hatırlatmakta yarar var. Çünkü bu tarihlerde bu görüşler çok daha yetkin bir biçimde Troçkist hareket tarafından savunulmaktadır*

33) Hikmet Kıvılcımlı, *Yol*, cilt 2, Bibliotek Yayınları, İstanbul, 1992, s. 12.

Kıvılcımlı'ya göre Türkiye'nin toplumsal ve iktisadi koşulları bir Sovyet (sosyalist) devrimini zorunlu kılmaktadır. Çünkü Batı'da bir zamanlar var olan ve kapitalist gelişmeyi sağlayan koşullar artık mevcut değildir. Avrupa'da sanayi kapitalizminin sermaye birikim süreci çok uzun yıllar sürmüştür. Oysa emperyalizm koşullarında Türkiye burjuvazisinin o kadar çok zamanı yoktur. Ayrıca Avrupa'da kapitalizmin gelişimine büyük ölçüde katkıda bulunan sömürgeciliğin de zamanı artık geçmiştir. Dünya büyük emperyalist devletler arasında çoktan paylaşılmıştır.[34] Bu durumda Türkiye burjuvazisi için gelişmeyi sağlayabilmek için tek yol olarak yabancı sermaye kalmaktadır. Kıvılcımlı'ya göre 1930'lar Türkiyesinde yabancı sermaye kapitalist üretimin büyük bir kısmını kontrol etmektedir. Bu nedenle de "siyaseten bağımsız" da olsa Türkiye henüz yarı-sömürgelikten çıkabilmiş değildir.[35]

Kapitalist gelişme yolunun tarihsel olarak kapandığını düşünen Kıvılcımlı, bu koşullarda Türkiye işçi sınıfı için aşamaların üzerinden atlayan bir yol önermektedir: *"Türkiye burjuvazisi nasıl klasik kapitalizme uğramadan doğrudan finans kapitalizme atladı ise, Türk proletaryası da öylece, ilkel deneyleri geviş getirerek değil, onlardan çıkan dersleri son zafer deneyiyle harç ederek doğru Sovyetler devrimine girişmeye mecburdur".*[36] Kıvılcımlı'ya göre Türkiye, "emperyalizmin son çöküşü önünde, traktör ve otomobile binen Sovyet işçi ve köylüleri" gibi beş yıllık planlarla ve "aşamaları yakan bir hızla" sosyalizmi gerçekleştirmelidir.[37]

34) Kıvılcımlı, *a.g.e.*, s. 28.
35) *A.g.e.*, s. 29.
36) Hikmet Kıvılcımlı, *Yol*, cilt 1, Bibliotek Yayınları, İstanbul, 1992, s. 327.
37) Kıvılcımlı, *Yol*, cilt 2, s. 12.

Bölüm 4

1945 Sonrası İktisadi ve Siyasi Proje Olarak Kalkınma

Aydınlanma ve İlerleme Düşüncesinden Kalkınmaya

Karl Polanyi'nin şu tespiti, iktisadi gelişme ve Sanayi Devrimi arasındaki güçlü bağlantıyı dile getirmektedir: *"Sanayi Devrimi'nin yol açtığı bütün sosyal felaket sonraları unutulmuş ve 'ekonomik ilerleme' kuşku götürmez bir gerçek halini almıştır"*[1] Gerçekten de Sanayi Devrimi, iktisadi gelişmenin ve durmaksızın hızla ilerleme anlayışının adeta bir başlangıç noktası olmuştur. Robert Heilbroner de, Adam Smith'in toplumun ilerlemesi ve evrimi konusundaki düşüncesinde bir eksikliğe işaret eder: *"Smith, toplum için bir evrim öngördüğü halde, bir devrimi –Sanayi devrimini– öngörmemiştir."*[2] Heilbroner'e göre, Adam Smith'in sistemi, on sekizinci yüzyıl İngiltere'sinin sonsuza kadar değişmeden kalacağını var-

1) Karl Polanyi, *Büyük Dönüşüm*, çev. Ayşe Buğra, 5. bs., İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 223.

2) Robert L. Heilbroner, *İktisat Düşünürleri*, Dost Kitabevi, Ankara, 2003, s. 65.

saymaktadır. Ülke sadece nicelik olarak büyüyecek, ancak toplumsal niteliğinde bir değişme olmayacaktır. Oysa Sanayi Devrimi ile daha da önem kazanan ilerleme düşüncesi, hem iktisadi hem de toplumsal yapıda bir dizi "devrimci" dönüşümün yolunu açacaktır. Bu sebeple, Batı'nın ve daha sonra Sovyetler Birliği'nin hızlı kalkınma süreci veya İkinci Dünya Savaşı sonrasında azgelişmiş ülkelerin giriştiği "kalkınma" hamleleri açıklanırken, Sanayi Devrimi ile ortaya çıkmış daha "gelişmiş", daha "ileri olma"ya duyulan özlem sık sık dile getirilir.

Gustavo Estava da, *Kalkınma Sözlüğü*'ne (1992) yazdığı makaleye, kalkınmanın, "ilerleme" ve "evrim" kavramlarıyla bağlantısını kurarak başlar. Ona göre kalkınmanın hedefi ve programı, ancak biyolojide canlıların evrimi metaforu ile ifade edilebilir. Biyolojik evrim sürecindeki bir bitki ya da hayvanın genetik programının son aşamasına kadar gelemeyişi nasıl bir anormallik ise, toplumların ekonomik evriminde de benzer bir kabul söz konusudur. Yani kalkınmanın da bir hedefi vardır ve bu hedefe ulaşamamış olmak, geriliği ve başarısızlığı ifade etmektedir.[3]

İkinci Dünya Savaşı sonrasında "Üçüncü Dünya"yı oluşturan azgelişmiş ülkelerin kalkınma programlarında gerçekleştirilmesi gereken somut hedefler yer alır. Bu hedeflere ulaşamamış olmak, bu ülkelerin ekonomik olarak azgelişmişliğini, kültürel olarak gelenekselliğini ya da demokratik açıdan geriliğini ifade eden bir olgudur. Sözü edilen kalkınma sürecinde görece geri kalmışlığı, gelişmemişliği, gelenekselliği ya da modern olmamayı belirleyen ölçüt ise, Batı'da Aydınlanma döneminden beri yaygınlaşan "ilerleme" düşüncesidir. Bir başka ifadeyle bu konudaki ölçüt, azgelişmiş ülkelerin Batılı

3) Gustavo Estava, "Development", *Development Dictionary: A Guide to Knowledge as Power*, (ed.) Wolfgang Sachs, Zed Books, London, 1992, s. 8.

gelişmiş ülkelere kıyasla ne kadar "ilerledikleri"dir.

Batılı kapitalist ülkelerin gerçekleştirdikleri ekonomik gelişme, toplumsal ve siyasi ilerleme deneyimi, özellikle 20. yüzyılda kalkınmaya çalışan tüm ülkeler için referans noktası olacaktır. "Sosyalist" bir sistem içinde hızla kalkınmaya çalışan Sovyetler Birliği örneğinde bile, Batı'nın modern sanayisine ve teknolojik gelişmesine erişme hedefinin çok güçlü olduğu görülür. Sonuç olarak her ne kadar savaş sonrasında azgelişmiş ülkeler için kapitalist yolun karşısında bir de sosyalist kalkınma alternatifi bulunmakta ise de, kalkınma düşüncesinin temelleri ve kalkınmaya ilişkin ölçütler yine Batı ve kapitalizmin deneylerince belirlenmektedir. Bu nedenle 20. yüzyılda kalkınma konusunun temel bir politika (hatta bir "ideoloji") haline gelişini incelerken, konunun dünyanın büyük hegemonik gücü olan ABD tarafından ortaya konuluşunu ele almakta yarar bulunmakta.

Kapitalist Kalkınmacılığın Doğuşu: Truman'ın Konuşması (20 Ocak 1949)

G. Estava, azgelişmişliği tarihsel açıdan değerlendirirken şöyle demektedir: "*Öyleyse azgelişmişlik 20 Ocak 1949'da başladı. İki milyar insan bu tarihte azgelişmiş oldu.*"[4] Gerçekten de pek çok yazarın azgelişmişliğin başlangıç tarihi olarak Truman'ın konuşmasını seçmesi anlamlıdır. Çünkü Cypher ve Dietz'in de belirttikleri gibi, İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden 1949'a kadar eski sömürge ülkelerinin gelişme sorunu, gelişmiş kapitalist ülkelerin gündeminde değildir. Bu tarihlerde örneğin ABD için, savaş sonrasında Avrupa'nın yeniden inşası, ekonomik stabilizasyonun sağlanması ve Sovyetler Birliği'nden gelebilecek saldırı temel önemde konulardır.

4) A.g.m., s.7.

Oysa 20 Ocak 1949'da Truman'ın konuşmasının ardından, azgelişmiş ülkelerin kalkındırılması, dünyanın en önde gelen siyaset konularından biri haline gelecektir.[5]

Truman'a göre komünizm, bireyleri "yetersiz ve zayıf" varsayarak onların güçlü ve katı kurallarla yönetilmesi gerektiğini empoze etmektedir. Oysa ona göre insanlığın ihtiyaç duyduğu şey, seçimlerini özgür bir biçimde yapmalarını sağlayacak koşullardır. Bu koşulların ABD'de mevcut olduğunu iddia eden Truman, bütün dünyayı ABD'nin savunduğu gelişme ve büyüme ilkelerini benimsemeye çağırır.[6] Truman bu çağrısında özel olarak İkinci Dünya Savaşı sonrası bağımsızlığını kazanmış eski sömürge ve yarı-sömürge ülkelere seslenmeyi hedeflemektedir.

ABD Başkanı'nın bu konuşmasının önemi, ilk kez daha sonra "Üçüncü Dünya" olarak adlandırılacak olan azgelişmiş ülkelerin kalkınma problemlerini dile getirmiş olmasıdır. Truman konuşmasında, "bilimsel ileriliğimizi ve sınai gelişmemizin yararlarını, yeni ve cesur bir programla azgelişmiş bölgelerin geliştirilmesi ve büyümesi için sunmalıyız" dedikten sonra, ABD'nin emperyalist bir ülke olmadığı konusunda, o dönemlerde özellikle Üçüncü Dünya'ya inandırıcı gelebilecek şeyler de söylemektedir: "*(...) eski emperyalizm, yani başka ülkelerin kazançlarını sömürmek anlayışının bizim programımızda yeri yoktur Bizim kalkınma programımız demokratik bir alışveriş ilkesine dayanır.*"[7]

Phillip McMichael, Truman'ın konuşmasıyla siyasi bir anlam kazanan bu düşünceyi, "kalkınma projesi" olarak adlandırmaktadır. Ona göre bu projeden anlaşılması gereken, gelişmiş

5) James M. Cypher and James L. Dietz, *The Process of Economic Development*, 3rd. Edition, Routledge, New York, 2009, s. 98-99.
6) *Truman's Inaugural Address*, (January 20, 1949). (http://www.trumanlibrary.org/whistlestop/50yr_archive/inagural20jan1949.htm)
7) *A.y.*

ülkeler ile azgelişmiş ülkeler arasında sadece "aşama" farkının olduğu ve bu farkın uygulanacak bir kalkınma programıyla bertaraf edileceğidir. Bu düşüncenin arkasında ise iki önemli varsayım bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, kalkınma sürecinde azgelişmiş ülkelerin devraldıkları kültürel-toplumsal mirasın hiçbir sorun yaratmayacağı, Batı ülkelerinin deneyimlerinin evrensel nitelikte bir model sunduğu, dolayısıyla bu modelin her ülkenin koşullarına uyarlanabileceği; ikincisi ise, Üçüncü Dünya ülkelerinde kalkınma şartlarının zaten var olduğu, fakat söz konusu ülkelerin henüz bu sürecin ilk aşamalarında olduklarıdır.[8] Katie Willis ise aynı konuşmanın, 1947 yılında ilan edilen ve Avrupa ülkeleri ekonomilerinin yeniden inşası amacını taşıyan Marshall Planı ile aynı düşünce çizgisinde olduğunu hatırlatır.[9] Öte yanda unutulmamalıdır ki aynı tarihlerde kurulan Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi dünya çapındaki kuruluşların politikaları da büyük ölçüde ABD tarafından belirlenmektedir.

Entelektüel Atılım: Batı Avrupa ve ABD'de Kalkınma Üzerine Tezler

Gustavo Estava'ya göre kalkınma ve azgelişmişlik kavramları, Truman'ın konuşmasından önceki yıllarda sadece bazı akademik metinlerde ve raporlarda kullanılmıştır. Örneğin "azgelişmiş bölgeler" kavramını, 1942 yılında ilk kez kullanan ve bu bölgelerdeki ekonomik geriliğe işaret eden Uluslararası Çalışma Örgütü Sekreterliği'nin eski üyesi Wilfred Benson'dur. Benson, kavramı uluslararası barışın

8) Philip McMichael, *Development and Social Change*, Pine Forge Press, California, 2000, s. 24.
9) Katie Willis, *Theories and Practices of Development*, Routledge, New York, 2005, s. 38.

ekonomik temellerini değerlendirirken kullanmaktadır.[10] İki yıl sonra 1944'te, azgelişmiş ülkelerin kalkınma sorununa dikkat çeken önemli makalelerden biri, Rosenstein-Rodan tarafından yazılacak olan "The International Development of Economically Backward Areas"tır ("Ekonomik Açıdan Geri Kalmış Bölgelerin Uluslararası Kalkınması").[11]

Bu sıralarda kalkınma üzerine yapılan diğer bir önemli çalışma da, C. E. Ayres'in 1944 tarihli *The Theory of Economic Progress* (*Ekonomik İlerleme Teorisi*) başlıklı kitabıdır. Bu çalışmanın önemi, Ayres'in "kalkınma" nın tüm toplumsal, kültürel, ahlaki yönleri bir yana, en önemli ve her şeyi belirleyen hedefinin ekonomik olduğunu vurgulamasıdır: *"Teknolojik devrim engellenemez olduğu için, bütün bilim ve sanayi öncesi kültürler ve bilime dayanmayan değerler yok olmaya mahkûmdur. (...) tek seçenek, mevcut duruma uyum sağlayıp endüstriyel bir hayat tarzını benimsemektir. Böyle bir hayat tarzı önerdiğimiz için üzgün değiliz. Sanayi toplumu, insanlığın bugüne kadar gördüğü en başarılı hayat tarzıdır. İnsanlar daha iyi beslenirler, daha iyi uyurlar, daha iyi evlerde yaşarlar ve daha uzak yerlere gidebilirler. (...) ve de eskisinden daha uzun bir yaşam sürerler"*[12]

Ancak bu sayılı çalışmalar bir yana kalkınma, 1940'lı yıllarda akademik çalışmalarda ve hatta Birleşmiş Milletler in belgelerinde bile hâlâ oldukça nadir ele alman bir konudur.[13] 1950'lilerin ikinci yarısı bu anlamda önemli bir dönü-

10) Wilfred Benson, "The Economic Advancement of Underdeveloped Areas", *Economic Basis of Peace*, National Peace Council, London, 1942, akt: Gustavo Estava, a.g.m., s. 7.

11) Rosenstein-Rodan, "The International Development of Economically Backward Areas", *International Affairs*, 20 April 1944, akt: Estava, a.g.m., s.7

12) Clarence Edwin Ayres, *The Theory of Economic Progress: A Study of Fundamentals of Economic Development and Cultural Change*, Schocken Books, New York, 1962, s. xxiv-xxv.

13) Estava, a.g.m., s. 7.

şümü ifade edecektir. Bu alanda ilk dikkat çeken eserlerden biri, Arthur Lewis'in 1955 yılında yayımlanan *The Theory of Economic Growth* (*Ekonomik Büyüme Teorisi*) adlı çalışmasıdır.[14] Bu çalışmanın temel hedefi, "kalkınma"nın asıl olarak ekonomik büyüme problemi olduğunu göstermektir. Lewis'e göre kalkınmışlığı belirleyen temel ölçüt budur; dolayısıyla daha fazla üretim ve daha büyük ekonomik büyüme oranı başat hedef haline getirilmelidir.

Azgelişmişlik ve kalkınma konusunda en çok tartışma konusu olan eserlerden biri de, 1960 yılında yayımlanan W.W. Rostow'un *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto* (*İktisadi Büyümenin Aşamaları: Komünist Olmayan Bir Manifesto*) adlı çalışmasıdır.[15] Rostow'a göre kalkınma bir aşama sorunudur. Bu aşamalar, en azgelişmişten en gelişmişe doğru beş grupta toplanabilir ve dünya üzerindeki bütün ülkeler bu beş aşamadan birine dahil edilebilir. Teoriye göre ilk aşama, geleneksel tarımsal üretimin hâkim olduğu bir dönemi ifade eder. İkinci aşama ise, Rostow'un "kalkış (take-off) için ön koşullar" olarak adlandırdığı, ekonomik kalkınma için teorilerin ortaya atıldığı ve kapitalist toplumun temellerinin belirmeye başladığı dönemdir. "Kalkış" olarak adlandırılan üçüncü aşama, kendi kendine yeterli bir ekonomiye sahip olma sürecinde üretken yatırımların artırılmaya başlandığı, azgelişmişlikten gelişmişliğe doğru ilk adımların atıldığı süreci kapsar. Dördüncü aşamaya gelindiğinde, artık modern sanayiye uygun oldukça olgunlaşmış ve teknolojik açıdan gelişmiş mallar üretilmektedir. En nihayet beşinci ve son aşama ise, "kitle tüketimi" olarak adlandırılan ve çok sayıda ve çok çeşitli yüksek

14) Arthur Lewis, *The Theory of Economic Growth*, Richard Irwin, Homewood, 1955.

15) W.W. Rostow, *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*, Cambridge University Press, 1960.

teknolojili malların üretiminin sağlanabildiği ve aynı zamanda bunları tüketecek kitlenin de ortaya çıktığı gelişmişlik aşamasıdır. Görüldüğü gibi Rostow'un teorisi, azgelişmişliği sadece teknik bir büyüme ya da üretim seviyesinin yükseltilmesi sorununa indirgemektedir. Teorinin asıl vurgusu ise, Batı Avrupa ve ABD'nin gelişmişlik düzeyine erişme sürecinin, doğrusal bir gelişme modelini ifade ettiği konusundadır.

1950'lerde özellikle Latin Amerika ülkeleri üzerine geliştirilen yapısalcı tezler, bu egemen bakış açısını bir ölçüde de olsa kıracaktır. Raul Prebisch'in 1950'de ECLA'nın (Economic Commissions for Latin America) başkanı olarak yayımladığı "ECLA Manifest: The Economic Development of Latin America and Its Principal Problems" ("ECLA Manifestosu: Latin Amerika'nın İktisadi Kalkınması ve Temel Sorunları") adlı dokümanı bu açıdan dikkat çekicidir. Prebisch, Latin Amerika'nın azgelişmişliğini kıta dışından kaynaklanan bir sorun olarak görecek ve bu sorunun çözümlenmesini de uluslararası serbest ticaret sisteminin işleyişinde bulacaktır.[16] Prebisch, uluslararası ticaret sisteminin azgelişmiş ülkelerdeki mevcut geri kalmış yapıyı yeniden ve yeniden ürettiği üzerinde dururken, tezinde ilk kez merkez-çevre ilişkisinin temel unsurlarını da ortaya koymaktadır. Ancak Arndt'ın belirttiği üzere bu ilişkiyi teorik olarak esas tanımlayan, 1957'de yazdığı *The Economic Growth of Brazil* (*Brezilya nın Ekonomik Büyümesi*) kitabı ile Celso Furtado olacaktır.[17]

Yapısalcı yaklaşım, gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler arasındaki bu ilişkileri bir "yapı" ya da bir "sistem" içinde ele alarak, kalkınma teorisine yeni bir yaklaşım sunmaktadır.[18] Ancak Blomström ve Hettne, yapısalcı metoduna rağmen ECLA'nın

16) M. Blomström, B. Hettne, *Development Theory in Transition*, London, Zed Books, 1984, s. 40.
17) Arndt, *a.g.e.*, s. 120.
18) Blomström, Hettne, *a.g.e.*, s. 18.

modernleşme paradigmasının sınırları dışına çıkamadığını da hatırlatmaktadırlar. Onlara göre uluslararası ekonomik ilişkilere getirdiği yorum dışında komisyon, geleneksel kalkınma düşüncesini paylaşır ve sanayileşmeyi azgelişmişliğe son verecek tek yol olarak ortaya koyar.[19] Cardoso'nun da belirttiği gibi, yapısalcı teorisyenlerin geliştirdikleri kalkınmacı retorik, devleti ekonomide merkeze koymakta, hem toplumsal, hem siyasi hem de ekonomik dönüşümde ona başat bir rol vermektedir.[20] Arndt'a göre ise ECLA, her ne kadar Birleşmiş Milletler'e bağlı bir kurum olarak oldukça radikal yaklaşımlar öne sürmüşse de, siyasi olarak Latin Amerika'da sınıf mücadelelerini ve ABD'nin buna ilişkin müdahaleci rolünü görmezden gelmektedir.[21]

Paul Baran'ın 1957 yılında yayımlanan *Büyümenin Ekonomi Politiği* adlı çalışması, Marksist bir iktisatçının İkinci Dünya Savaşı sonrası kalkınmayı nasıl ele aldığını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Baran, kitabına Neoklasik iktisatçıların kapitalizmi "tarihin uğradığı son istasyon" olarak gören yaklaşımlarının eleştirisiyle başlar.[22] Baran'a göre bu yaklaşımın arkasında güçlü bir statükocu ideoloji yatmaktadır. Bu nedenle ekonomik kalkınma, kurulu düzenin korunmasında çıkarları olanlarca karşı çıkılıp kösteklenmiş bir olgudur. Baran, ekonomik kalkınma olgusunu adeta bütün bir düzeni yerinden eden bir "devrim" gibi tanımlamaktadır: *"ekonomik kalkınma, tarih boyunca, toplumun, etkileri zaman içinde uzayıp derinleşen, toplumsal, ekonomik ve siyasal yapılarında bir dönüşüm anlamına gelmiştir, toplumda egemen olan üretim, üleşim ve tüketim örgütlenmesinin köklü değişimi olarak anla-*

19) *A.g.e.*, s. 42.

20) F. H. Cardoso, "The Originality of a Copy: CEPAL and Idea of Development", *CEPAL Review*, 1977.

21) Arndt, *Economic Development, The History of An Idea*, s. 126.

22) Paul Baran, *Büyümenin Ekonomi Politiği*, çev. Ergin Günçe, May Yayınları, 1974, s. 71.

şılmıştır... Ekonomik kalkınma, her zaman, şu ya da bu ölçüde şiddetli çatışmalara yol açmıştır, atılganlıklarla ve patlamalarla yürümüştür, geri çekilmek zorunda kaldığı durumlar olmuştur ve yeni alanlar kazanmıştır sonunda– öyle, zaman ve uzam içinde, yerine dört köşe yerleşebilen, kesintisiz ve uyumlu bir süreç olmamıştır ekonomik kalkınma."[23] Ona göre kalkınma hızı, kişi başına düşen maddi mallar üretimindeki artışla ölçülebilir.[24] Baran, her ne kadar kalkınmayı toplumun sosyal, siyasi ve kültürel yapılarında bir yeniden düzenlemenin gerekliliği ile birlikte ele almışsa da, sonuç olarak ilerleme unsuru olarak üretim seviyesi başta olmak üzere iktisadi kalkınma unsurlarını öne çıkarmaktadır.[25]

1960'larm ilk yıllarına kadar "kalkınma"nın toplumsal yönlerinden bağımsız, yalnızca bir ekonomik büyüme sorunu olarak ele alınması, bu alanda Hindistan'da ve Latin Amerika ülkelerinde yaşanan hayal kırıklıklarından sonra önemli bir tepkiye sebep olacaktır. Colin Leys'e göre bu dönemden itibaren gelişmiş Batı'nın azgelişmiş ülkeler için önerdiği kapitalist kalkınma yolu, solun da eleştiri konusu haline gelmiştir.[26] Özellikle Hindistan ekonomisindeki başarısızlık, kalkınma anlayışına egemen salt teknik ve ekonomist yaklaşımdaki aksaklıkları gözler önüne sermiştir. Gunnar Myrdal ve ardından gelen benzer düşünceye sahip Paul Streeten, Dudley Seers gibi iktisatçılar ise, azgelişmişlik probleminin ardında çok daha karmaşık, tarihi ve sosyolojik faktörlerin bulunduğuna dikkat çekmeye çalışarak, ekonomist yaklaşımın karşısında yer almışlardır.[27]

---

23) *A.g.e.*, s. 72-73.
24) *A.g.e.*, s. 95.
25) A.g.e., s. 87-93.
26) Colin Leys, *The Rise & Fall of Development Theory*, James Currey, London, 1996, s. 7.
27) Bkz. Gunnar Myrdal, *Asian Drama: An Equiry Into the Poverty of Nations*, The Twewntieth Century Fund, 1968, aktaran: Leys, *a.g.e.*, s. 8.

Arndt'ın da belirttiği gibi, bu süreçte artık temel konu, Latin Amerika ülkeleri gibi bir yüzyıldan uzun bir süredir bağımsız olan ülkelerin neden hâlâ gerikalmışlık ve yoksulluk içinde olduğu sorusudur. Kalkınma teorisinin Latin Amerika deneylerinin eleştirisine yoğunlaşması ile "Neo-Marksist" ya da "Bağımlılık Okulu" adı verilen ekolün izinden giden azgelişmişlik teorilerinin de arttığı görülmektedir.[28] Benzer şekilde Latin Amerika'daki yapısalcı tezlerine en önemli eleştirilerin, Bağımlılık Okulu ve özellikle de Andre Gunder Frank tarafından yapıldığını Blomström ve Hettne de belirtmekteler.[29]

1962 yılına gelindiğinde bu tepkileri göz önünde bulunduran Birleşmiş Milletler'e bağlı Ekonomik ve Toplumsal Konsey (ECOSOC), kalkınmanın toplumsal ve ekonomik yanlarının birleştirilmesini önerecektir.[30] Bunun ardından da, *Birinci Birleşmiş Milletler Kalkınma On Yılı (1960-1970) İçin Eylem Önerileri* adlı metinde, kalkınmanın ifade ettiği büyüme kavramının yanına değişim kavramı da eklenecektir: *"Azgelişmiş ülkeler sorunu, sadece büyüme ile değil kalkınma ile de ilgilidir. (...) kalkınma, büyüme artı değişimdir Değişim ise, ekonomik olduğu kadar toplumsal ve kültürel, niceliksel olduğu kadar niteliksel de bir süreçtir"*[31]

1960'ların kalkınma alanındaki son önemli çalışmasının Andre Gunder Frank tarafından ortaya konduğu söylenebilir. Frank, 1967'de yayımlanan *Capitalism and Underdevelopment in Latin America* (*Kapitalizm ve Latin Amerika'da Azgelişmişlik*) başlıklı ilk kitabının önsözünde şöyle demektedir: *"(...) kapitalizm hem ulusal hem de evrenseldir. Geçmişte azgelişmişlik üretmiş olan bu sistem, bugün de aynı şeyi üretmeye devam*

28) Arndt, *a.g.e.*, s. 119-120.
29) Blomström; Hettne, *a.g.e.*, s. 35.
30) *Estava, a.g.m.*, s. 13.
31) *A.y.*

etmekte."[32] Frank'a göre, azgelişmiş ülkelerin hiçbirinde kapitalist gelişme feodal yapıyı ortadan kaldıramamıştır. Latin Amerika ve geri kalan Üçüncü Dünya ülkelerinin birçoğu nicedir kapitalist dünya ile ilişki içerisindedir. Ne var ki Latin Amerika burjuvazisi tamamıyla asalak bir nitelik taşımaktadır ve Marksist anlamda üretici güçlerin özgürleşmesini sağlayacak bir tarihsel görevi üstlenme yeteneğinden yoksundur. Çünkü bu görev, mevcut sistem içerisinde başarılamaz. O nedenle de azgelişmiş ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasındaki bağımlılık ilişkisini –dolayısıyla da azgelişmişlik zincirini– kırmanın tek yolu, azgelişmiş ülkelerin kapitalist sistemden kopmasıdır. Bu koşullarda Frank'a göre, tarihsel ilerlemenin motoru artık burjuvazi değil kitlelerdir.[33]

"Üçüncü Dünya"nın Doğuşu

Vijay Prashad, Üçüncü Dünya üzerine çalışmasının girişinde şöyle demekte: *"Üçüncü Dünya bir yer değil, bir projedir. Sömürgeciliğe karşı bitmeyecek gibi görünen savaşlar sırasında Afrika, Asya ve Latin Amerika'nın halkları yeni bir dünya hayal ettiler. Bu halklar her şeyden önce onurlarını, ama aynı zamanda temel yaşam gereksinimlerini (toprağı, barışı ve çeşitli özgürlükleri) kazanmak istiyorlardı."*[34]

Gerçekten de bu terimin ilk kullanılışında da, coğrafiden çok sosyolojik bir belirleme çabası vardır. "Üçüncü Dünya" terimi ilk olarak Fransız demograf Alfred Sauvy tarafından

32) Andre Gunder Frank, *Capitalism and Underdevelopment in Latin America*, 2. bs. Monthly Review Press, New York and London, 1969, s. xi.
33) *A.g.e.*, s. xvi.
34) Vijay Prashad, *The Darker Nations – A People's History of the Third World*, The New Press, 2007, s. xv.

kullanılmıştır.[35] Terim 1952'den itibaren, ekonomik olarak yoksulluğu, politik olarak güçsüzlüğü ve toplumsal olarak marjinalliği ifade etmektedir. Frantz Fanon ise, bu tanımı politik ve kültürel boyutlarıyla ele alarak, Üçüncü Dünya'nın insanlarına "yeryüzünün lanetlileri" adını verecektir. 1960'lı yılların araştırmacıları bu terimi, azgelişmiş ve gelişmiş ülkelerin özelliklerini, esas olarak da farklılıklarını tasvir etmek için kullanmışlardır. 1970'lerin ilk yarısında ise terim, artık akademiyi de aşıp popüler gündelik dile yerleşmiştir.[36] Hobsbawm'ın belirttiği gibi, terimin kullanımının genişliği ve "Mısır ile Gabon'u, Hindistan ile Gine'yi aynı türden toplumlar olarak görmenin mantıksızlığı"na rağmen, bu sınıflandırma yine de anlamlıdır. Çünkü Üçüncü Dünya olarak adlandırılan bu ülkelerin hepsi Birinci ve İkinci Dünya'ya kıyasla yoksul, ekonomik olarak bağımlı ve kalkınma isteyen ülkelerdir.[37]

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Üçüncü Dünya için en temel hedef, ulusal sanayiyi kurmak, geliştirmek ve Batı'nın üretim seviyesine ulaşmaktır. Sovyetler Birliği yöneticilerinin 20-25 yıl önceki "Batı'ya yetişme" telaşı artık Üçüncü Dünya önderlerine egemendir. 1930'larda Stalin'in "gelişmiş ülkelerin elli ya da yüz yıl gerisindeyiz. Ya bunu başarırız ya

35) Shu-Yun Ma, "Thirld World Studies, Development Studies and Post-Communist Studies: Definitions, Distance and Dynamism" , *Third World Quarterly*, vol.19, no:3, September, 1998, s. 340. Söz konusu deyim, 14 Ağustos 1952 tarihli *l'Observateur* dergisinde şöyle geçmiştir: *"ce tiers-monde, ignoré, exploite, meprise comme le tiers-etat"* ("üçüncü sınıf" gibi ihmal edilmiş, sömürülmüş, aşağılanmış olan Üçüncü Dünya). Buradaki "üçüncü sınıf", Emmanuel Joseph Sieyes'in Ocak 1789'da yazdığı ve Fransız Devrimini de etkileyen ünlü "qu'est ce qu le tiers etat?" adlı broşüründen esinlenerek kullanılan bir kavramdır. Burada "sıradan insanlar", rahipler ve soyluların ardından gelen "üçüncü sınıf" olarak kabul edilmektedirler. (Leslie Wolf Phillips, "Why 'Third World'?: Origin, Definition and Usage", *Third World Quarterly*, vol. 9, no:4, 1987, s. 1311-1327.)

36) Shu-Yun Ma, *a.g.m.*, s. 340.

37) Hobsbawm, *a.g.e.*, s. 357.

da bizi yok ederler"[38] deyişinde ifadesini bulan hedef, 1958 yılında, Çin'de büyük sanayi atılımının yapıldığı bir dönemde Mao'nun sözlerinde de kendisini gösterir. Bu tarihte Mao, "15 yılda belli başlı sanayi dallarında İngiltere'ye yetişmek ve İngiltere'yi geçmek"ten söz etmektedir.[39] Mao, daha sonra bu hedefi daha da büyülterek şöyle diyecektir: *"Gelecek yıl 11 milyon ton çelik, 17 milyon ton daha sonraki yıl, işte dünya sarsılacak. Eğer beş yıl içinde 40 milyon tona ulaşabilirsek, İngiltere'yi 7 yılda yakalayabiliriz demektir"*[40] 1960'lı yıllara gelindiğinde ise, bu kez Gana Devlet Başkanı Kwame Nkrumah benzer şeyler söylemektedir: *"Biz Ganalılar, onların yüzyılda gerçekleştirdiklerini on yılda gerçekleştireceğiz."*[41]

Sovyetler Birliği ve Üçüncü Dünya

Alec Nove, Sovyetler Birliği'nde Stalin döneminin "kalkınmacı sosyalizm" olarak adlandırılabileceğini söylemektedir. Nove, "'kalkınmacı sosyalizm'in, yalnızca üretim yapısını modernleştirme göreviyle harekete geçirilmiş azgelişmiş "sosyalizm" olarak adlandırılabileceğini belirtir.[42] Ernest Mandel ise, 1960'lara kadar Sovyetler Birliği'nin üretim rakamlarına bakıldığında, bu ülkenin başta hammadde, elektrik ve takım tezgâhları üretimi olmak üzere dünyada en büyük ikinci sanayi güç haline geldiğini belirtir. Örneğin, dünyanın ikinci büyük kapitalist ülkesi olan İngiltere'de 1950 yılında takım

38) McMichael, *a.g.e.*, s. 31.
39) Mao Zedung, *"8. Parti Kongresi'nde Konuşma"*, 18 Mayıs 1958, aktaran Nigel Harris, *The Mandate of Heaven- Mao and Marx in China*, London, 1978, s. 49.
40) *A.y.*
41) McMichael, *a.g.e.*, s. 33.
42) Alec Nove, *Uygulanabilir Bir Sosyalizmin İktisadı*, çev. Osman Akınhay, Belge Yayınları, İstanbul, 1991, s. 306.

tezgâhlarının sayısı 880.000 iken, Sovyetler Birliği nde bu sayı, 1.300.000 rakamını bulmuştur.[43]

Isaac Deutscher'in de belirttiği gibi, artık 1960'lara gelindiğinde Sovyetler Birliği yılda 100 milyon ton çelik üretebilen bir ülkedir. Bu miktar, "Büyük Britanya, Federal Alman Cumhuriyeti, Fransa ve İtalya'nın toplam üretiminden fazla, Amerika Birleşik Devletleri'nin üretiminden ise sadece 20 milyon ton azdır."[44] Sovyet tarihi üzerine çalışan Moshe Lewin'in sözleriyle Sovyetler Birliği, 1965 yılında bile uzay ve havacılık gibi yüksek teknolojili alanlarda elde ettiği başarılarla kapitalist ülkeler tarafından izlenen bir ülkedir.[45] Bu rakamlardan kabaca anlaşılabileceği gibi Sovyetler Birliği birkaç on yılda sanayide olağanüstü bir gelişme göstermiş ve tüm dünyanın, özellikle de azgelişmiş ülkelerin ilgisini çekmiştir. Sovyetler Birliği'nin kalkınma başarısı pek çok Üçüncü Dünya önderi için "sosyalist bir yoldan kalkınmayı" adeta bir kurtuluş yolu haline getirecektir. Buna karşılık Sovyetler de, 1950'lerin ikinci yarısından itibaren Üçüncü Dünya ile giderek daha yoğun bir biçimde ilgilenmeye başlayacaktır. Bu ilginin nedenleri ekonomik, politik, ideolojik ve stratejik olarak dört maddede ele alınabilir. Santosh K. Mehrotra ve Patrick Clawson, Sovyetler Birliği'nin Üçüncü Dünya ile kurduğu yakın ilişkilerin temelinde ekonomik çıkarlar olduğunu savunurlar. Bu yazarlara göre Sovyetler'in azgelişmiş ülkelerle ticareti Sovyet makinelerine pazar sağlarken, diğer yandan Sovyet sanayisine uygun koşullarda hammadde tedariki olanakları sağlamaktadır.[46] Sovyetler Birliği, bu ticari ilişkileri kurmak ve sürdürmek için kredi ve yardımlarda da bulunmuştur. 1956'dan 1970'lerin

43) Mandel, *a.g.e.*, s. 515.

44) Deutscher, *a.g.e.*, s. 41-42.

45) Moshe Lewin, *Sovyet Yüzyılı*, s. 271.

46) Santosh K. Mehrotra and Patrick Clawson, "Soviet Economic Relations with India fand Other Third World Countries", *Economic and Political Weekly*, vol.14, no:30-32, Special Number, August 1979, s. 1368.

sonuna kadar Sovyet yardımlarının dağılımına bakıldığında, bunların yüzde 28'inin Mısır ve Hindistan'a, yüzde 43'ünün Orta Doğu ülkelerine (Afganistan, Cezayir, İran, Irak, Suriye ve Türkiye), yüzde 10'unun Güney Afrika'ya ve kalan yüzde 20'sinin de dünyanın diğer bölgelerine verildiği görülür.[47] Öte yanda Sovyet yardımlarının temelinde sadece ekonomik çıkarlar olduğunu söylemek yanlış olabilir. Stalin'in ölümünün ardından savaşın bitimini izleyen yıllardaki "sol" politikalardan uzaklaşan Sovyetler Birliği, önceleri mesafeli durduğu Üçüncü Dünya ülkelerinin milliyetçi liderlerini desteklemeye başlayacaktır.

ABD'nin Soğuk Savaş politikasına Sovyetler'in tepkisi, 1947 yılında Stalin'in bir dizi konuşmada katı "iki kutupluluk" doktrininin çerçevesini çizmesiyle gerçekleşir. Böylece Sovyetler'in savaş döneminde Batı ile yaptıkları ittifak sona ermiştir. Bu politika değişikliğinin sonucunda Sovyet yöneticileri, Üçüncü Dünya ülkelerindeki komünistlerden, burjuva milliyetçi hareketlerle yaptıkları ittifaklara son verilmesini isterler.[48] Stalin'in bu yaklaşımı, bir anlamda 1920'lerin sonu ve 1930'ların başındaki "Üçüncü Dönem'in "sol" politikalarını hatırlatmaktadır. Doğal olarak sömürge ve yarı-sömürgelerdeki komünistler bu talebe hızla uyum göstereceklerdir. O yıllarda Arap dünyasındaki komünist partilerin en önemlilerinden biri olan Suriye ve Lübnan Komünist Partisi Genel Sekreteri Halid Bektaş'ın 1951 yılının Ocak ayında Merkez Komite toplantısında söylediği şu sözler, yeni politikanın ne ölçüde benimsendiğini göstermektedir: *"Mücadelemizin ilk hedefi (Arap) ulusal burjuvazinin halk üzerindeki etkisini yok etmektir. (...) Suriye'de Arap Sosyalist Partisi'nin, İslami*

47) A.y.

48) William T. Shinn Jr., "'The 'National Democratic State' : A Communist Program for Less-Developed Areas", *World Politics*, vol. 15, no.3, April 1963, s. 380-381.

Sosyalist Cephe'nin, Baas Partisi'nin ve Lübnan'daki Canbolat İlerici Sosyalist Parti'nin gerçek yüzlerini göstermek için çabalamalıyız. Bu partiler, 'büyük toprak sahiplerinin ve feodallerin toprakları köylülere dağıtılsın' şeklindeki sloganlarımızı kullanarak, 'ulusallaştırma' adı altında yabancı şirketlere el konulmasını ve bu şirketlerin emperyalizmin hizmetindeki gerici feodallerin eline geçmesini istiyorlar."[49] Görüldüğü gibi Soğuk Savaş'ın ilk yıllarının bu katı doktrini, komünistlerle azgelişmiş ülkelerdeki milliyetçi önderler arasında sınırların çizilmesi anlamına gelmiştir. O yıllarda azgelişmiş ülkelere ilişkin olarak Sovyetler Birliği nin en temel sorunu, ülkelerinde kendilerini tek devrimci ve ilerici güç olarak gören yerel komünist partilerin iktidar mücadelesini desteklemek olmuştur.[50]

Öte yanda 1950'lerin başlarında yaşanan bazı uluslararası gelişmeler, Sovyet uzmanlarını azgelişmiş ülkelerin ekonomik sorunlarıyla özel olarak ilgilenmeye yöneltmiştir. Carlisle'm bu konudaki hipotezi dikkat çekicidir. Carlisle, bu gelişmede Kore Savaşı'nın önemli bir rolü olduğu kanısındadır. Ona göre bu savaş Asya ülkelerinin hammadde ihraç fiyatlarında kısa süreli büyük bir yükselişe neden olmuş, ancak çok geçmeden bu durum tersine dönmüştür. Böylece Asya ülkelerinin geçici olarak elde ettiği ticari avantaj, yerini düşük ve dalgalı ihraç fiyatlarına ve yüksek ithal maliyetlerine bırakmıştır. İşte Asya ülkelerinin Batı ile ticaretlerinde yaşadıkları bu sorunlar, Carlisle'a göre bazı Sovyet uzmanlarını bu gelişmelerin Sovyetler Birliği ne yeni olanaklar sunduğunu düşündürtme-

49) Halid Bektaş, "For the Successful Struggle for Peace, National Independence and Democracy We Must Resolutely Turn Towards the Workers and Peasants", çev: Harold W. Glidden, *Middle East Journal*, sayı:2, 1953, s. 206-221.

50) Donald S. Carlisle, "The Changing Soviet Perception of the Development Process in the Afro-Asian World" *Midwest Journal of Political Science*, vol.8, no.4, November 1964, s. 386.

ye başlamıştır.[51] Ancak Stalin hayatta iken, Asya ve Afrika'nın burjuva milliyetçi liderleri "emperyalizmin uşağı" olarak adlandırıldıkları için, kimi Sovyet uzmanlarının bu konudaki önerileri pek ilgi görmemiştir.[52] Bu alanda büyük politika değişikliği, Stalin'in 1953 yılında ölümünden sonra yaşanır. Bu yeni dönemde Sovyetler Birliği, azgelişmiş ülkelerin milliyetçi hareketleri ve ulusal burjuvazilerine, sanayileşme yolunda destek vaat etmeye başlayacaktır.[53]

Bunun bir ifadesi olarak Sovyet ideologları, Batı ile çelişki ve çatışma içinde bulunan pek çok Üçüncü Dünya rejimini "ilerici" saymaya başlamışlardır. Örneğin Asya ve Afrika devletlerinin katıldığı 1955 yılında yapılan Bandung Konferansı'nın sosyalist ve emperyalist kamplar arasında "bağlantısızlık" düşüncesi, Sovyet uzmanları tarafından takdirle karşılanmıştır.[54] Tarık Y. İsmail'in belirttiği gibi bu politika değişikliği, Sovyetler Birliği'nin ulusal kurtuluş hareketlerine ve sosyalizme geçiş sorunlarına yaklaşımında kapsamlı bir gözden geçirme yapmasına neden olmuştur.[55] Doğal olarak bu değişikliklerin, Üçüncü Dünya komünist hareketleri üzerinde büyük etkisi olacaktır.

Michael Löwy, Stalin sonrasında Latin Amerika komünist hareketlerinin önemli ittifak stratejisi değişimleri yaşadığını belirtir[56] Benzer şekilde Tarık İsmail de, SBKP Yirminci Kongresi'nin (1956) ardından, Arap komünist partilerinin program ve stratejilerinde önemli değişimler yaşandığını

51) Bu görüşler 1951 Singapur Ticaret Konferansı'ndan sonra dile getirilmeye başlanmıştır. (Carlisle, *a.g.m.* 388).
52) Carlisle, *a.g.m.*, s. 388.
53) *A.g.m.*, s.389.
54) *A.g.m.*, 391.
55) Tarık Y. İsmail, *Arap Dünyasında Komünist Hareket*, çev. Kemal Sarısözen, Kapı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 40.
56) Michael Löwy, *Latin Amerika Marksizmi*, s. 47-48.

söylemektedir.[57] Öte yandan Suriyeli komünist lider Halid Bektaş'm partisinin acil hedefi olarak "sınıf ve parti aidiyetlerine bakılmaksızın ulusal birliği" savunmaya başlaması, yaşanacak değişimin boyutlarını ortaya koymaktadır.[58]

Sovyetler Birliği'nin Üçüncü Dünya ülkelerine yönelik dış politika değişikliğinin en erken hissedildiği ülke Mısır'dır. 1952 yılında krallık rejimini deviren "Özgür Subaylar", Sovyetler Birliği kaynakları tarafından, "işçi hareketi üzerinde şiddetli bir baskı kurmuş, ABD bağlantılı gerici subaylar grubu" olarak tanımlanmaktadır.[59] Yine 1954 yılında Sovyet değerlendirmelerinde "aşırı gerici, anti-demokratik" olarak nitelendirilen Mısır hükümeti, bir yıl sonra 1955'te Mısır'ın Bağdat Paktı'na karşı çıkması ve Bağlantısızlar Hareketindeki önemli yeri sebebiyle ulusal kurtuluş hareketinde ve emperyalizme karşı mücadelede çok önemli bir konumda görülmeye başlanacaktır.[60]

Sovyetler Birliği'nin Üçüncü Dünya ile olan ilişkileri, 1960'ta Moskova'da toplanan Komünist ve İşçi Partiler Konferansı belgelerinde de izlenebilir. 81 partinin temsilcisinin bir araya geldiği bu toplantıda kabul edilen bildirinin Üçüncü Dünya'ya ilişkin teori ve politikalar bağlamında en büyük önemi ise, bazı Üçüncü Dünya ülkelerinin kalkınma yolunun "kapitalist olmayan yol" şeklinde adlandırması olmuştur. Bildiri önce, sosyalist ülkelerin sanayileşmesine yaptığı vurgu ile dikkat çekmektedir: *"Sovyetler Birliği, dünyanın birinci endüstri devleti haline gelecektir. Çin, güçlü bir endüstri*

57) İsmail, *a.g.e.*, s. 43.
58) M. S. Agwani, *Communism in the Arab East*, Asian Publishing House, Bombay, 1969, s.181-182.
59) İsmail, *a.g.e.*, s. 40.
60) Walter Z. Laqueur, *Communism and Nationalism in the Middle East*, Prager, New York, 1956, s. 262.

ülkesi olacaktır. Sosyalist sistem, dünya sanayi mallarının yarısından çoğunu üretecektir."[61] Bunun ardından bildiri, sosyalist dünyanın, yerli sanayilerini kurmalarında azgelişmiş ülkelere destek olmaya devam edeceğini belirtmektedir.[62]

Üçüncü Dünya ülkelerinin sosyalizme yönelişleri sorunu da, bildirinin temel konularından birisidir. Tarık Y. İsmail, konferans bildirisinde Üçüncü Dünya ile ilgili temel tezleri şu şekilde özetlemektedir:

"*Üçüncü Dünya milletlerinin meşru seçenekleri, tarafsızlık ve ulusal kurtuluşla sosyalizme barışçıl yollardan ilerlemedir.*

Ulusal kurtuluş sürecinde 'geniş çaplı bir ulusal cephe'ilerici bir rol oynayacaktır. Bu tür bir ittifak, ulusal burjuvazi dahil bütün sınıflardan unsurları,(...) içermelidir.

Üçüncü Dünya sathında, bilhassa da bağımsız devletler bünyesinde 'ulusal demokratik devletlerin inşası ve pekiştirilmesi'gerekmektedir. Söz konusu devletler, 'sosyalizme doğru kapitalist olmayan yol'dan giderek, kapitalist aşamayı es geçerek doğrudan sosyalizme geçebileceklerdir."[63]

Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 1961'de hazırlanan taslak programında da, kapitalist olmayan kalkınma yolunun olanaklılığı üzerinde durulmuştur.[64] Bu tarihten itibaren Sovyet teorisyenleri, "kapitalist olmayan yol"da "ilerici" rol oynayabilecek aydınlar, küçük burjuvazi ve askeri güçlerin değerlendirilmesine ilişkin yazılar yayımlamaya başlayacaklardır.[65]

---

61) "Komünist ve İşçi Partileri Konferansı'nın Bildirisi" (6 Aralık 1960 tarihli *Pravda*'dan alınmıştır), *Komünist ve İşçi Partilerinin 4 Toplantısı – 1957 Moskova, 1960 Moskova, 1969 Moskova, 1976* Berlin, Urün Yayınları 1960 Konferansı, s. 62.

62) *A.g.e*, s. 75.

63) "Statement of Conference of Representatives of Communist and Worker's Parties", *Pravda*, Moskova, 7 Aralık 1960, aktaran: İsmail, *a.g.e.*, s. 43-44.

64) Carlisle, *a.g.m.*, s. 398.

65) *A.g.m.*, s. 402.

SBKP'nin 20. Kongresi nin ardından, 1956-60 yılları arasında Sovyet teorisyenleri, azgelişmiş ülkelerin ulusal modernizasyon çabalarının ve ekonomik kalkınma programlarının komünist ilkelerle yönlendirilebileceği düşüncesinin ideolojik çerçevesini hazırlama çabalarına yönelirler.[66] Sovyetler Birliği'nin bu konudaki politikasını daha iyi anlayabilmek için, konuyla ilgili Sovyet bilim insanları ve araştırmacılarının, Üçüncü Dünya ülkelerinde uygulanan kalkınma programlarını nasıl değerlendirdiklerine bakmak aydınlatıcı olabilir.

1950'li yılların ikinci yarısında pek çok Sovyet araştırmacısı, azgelişmiş ülkelerin –devletin ekonomide aktif bir rolünün olduğu, planlı, kapitalist olmayan bir yoldan– kalkınmaları gerektiği görüşüne bilimsel-akademik destek vermişlerdir. Bunlardan biri olan Semyonov, Asya ve Afrika ülkelerinin kalkınma perspektiflerini değerlendirirken, devletin aktif rolünün büyütülmesinin, yabancı ve ulusal özel sermayenin faaliyet alanını kısıtlaması açısından önemini hatırlatır. Semyanov, bu ülkelerin devletçi uygulamalarının antiemperyalist yönüne vurgu yapmakta, böylelikle sosyalizme giden sürecin temellerinin atılabileceğini savunmaktadır.[67] Bir diğer Sovyet yazarı Rubinstein'e göre, azgelişmiş ülkelerde devlet sektörünün genişlemesi ve ekonomideki ağırlığının artması, sosyalizme barışçıl geçişin temelini sağlayacaktır.[68] Osirov ise, azgelişmiş ülkelerde sosyalizmin itibar kazanması ve devletçilikle planlı ekonomi üzerine şunları söylemektedir: *"Sosyalist ülkelerin dev başarıları, azgelişmiş ülke halkları üzerinde büyük etki yapmakta ve toplumun kesin bir şekilde kapitalizme karşı tutum*

66) *A.g.m.*, s. 391.

67) B. Smeyanov'un Aralık 1956'da *Kommunist*'te yayımlanan Rusça makalesinden aktaran, Carlisle, *a.g.m.*, s. 391.

68) M. Rubinstein'in Eylül 1957'de *Mirovaya Ekonomiki i Mezhdunarodnye Otnosheniya* da Rusça yayımlanan makalesinden aktaran: Carlisle, *a.g.m.*, s. 393.

almış farklı ilerici kesimleri arasında sosyalizmin gücü hakkındaki fikirleri güçlendirmektedir. Bununla bağlantılı olarak, pek çok azgelişmiş ülkede ekonomik kalkınmanın temeli olarak devlet mülkiyetindeki sanayinin egemen bir tarzda gelişmesi için açık bir eğilim mevcuttur(...) Devletin iktisadi hayattaki etkin müdahalesi, devlet sektöründe planlı bir ekonominin ön koşullarını yaratacaktır"[69]

Ortadoğu uzmanı Georgiy Mirsky, *New Times*'ta yayımlanan "Proletarya ve Ulusal Kurtuluş" makalesinde, Üçüncü Dünya ülkelerinde "proletarya liderliğinin şartları henüz olgunlaşmamışsa da, tarihsel kapitalizmden kopuş görevi işçi sınıfına yakın unsurlar –küçük burjuva kökenli demokratik devrimciler– eliyle yürütülebilir"[70] diyerek, işçi sınıfı olmaksızın kapitalizmin ortadan kaldırılmasının olanaklılığım hatırlatmaktadır. Mirski'ye göre buna en güzel örnek, kapitalist olmayan kalkınma yoluna doğru giden Ben Bella önderliğindeki Cezayir'dir.[71]

Sovyetler Birliği, çeşitli Üçüncü Dünya ülkelerindeki devletçi kalkınma yollarına destek vermekle birlikte, o sıralarda kimi Sovyet uzmanlarının bu gelişmelere ihtiyatlı yaklaştıkları da görülür. Örneğin, *Pravda*'nın Kahire muhabiri V. Mayevskiy, "Arap milliyetçi kooperatif sosyalizmi" ile komünizm arasında çok ciddi farklılıklar olduğuna dikkat çekmektedir. Ona göre Mısır'da yaşananlar oldukça önemli olmakla birlikte, dünyada tek bir sosyalizm vardır, o da "Marksist-Leninist öğretiyi temel alan ve Sovyetler'in ve diğer sosyalist ülkelerin büyük deneyiminin tescillediği sosyalizmdir."[72] Bir başka Sovyet uzmanı

69) Y. Osirov'un 8 Ağustos 1957'de *Finansy SSSR*'de yayımlanan Rusça makalesinden aktaran: Carlisle, *a.g.m.*, s. 392.
70) Georgi Mirsky, "The Proletariat and National Liberation", *New Times*, sayı 18, 4 Mayıs 1964, s. 6-7, aktaran: İsmail, *a.g.e.*, s.95.
71) A. y.
72) *Mizan*, sayı 8, Eylül 1961, s.4, aktaran: İsmail, *a.g.e.*, s. 92.

da, Başkan Nasır'ın, kendi hükümetinin iktisat politikasını şu şekilde tanımladığını aktarmaktadır: *"Devletin ekonominin direksiyonunu elinde tutması bir zorunluluktur. Fakat kapitalizmi yıkmak veya zayıflatmak gibi bir niyetle değil, sadece gidişata hâkim olmak için müdahalelerde bulunmaktayız."*[73]

Savaş Sonrasında Üçüncü Dünya'dan Kalkınmacılık Örnekleri

Mısır

1950'lerin sonlarında ve 1960'larm başlarında kalkınma konusu, azgelişmiş ülkeler yöneticilerinin siyasal söylemlerinin en temel unsurlarından birini oluşturmuştur. O yıllarda bu ülkelerin pek çoğunda kalkınma hedefi sık sık "sosyalizm" olarak tanımlanmıştır. Bu anlayışın temel özellikleri olarak, devletin ekonomide hâkim bir düzenleyici ve denetleyici olarak yer alması, büyük üretim araçlarının devlet mülkiyetinde olması, bunu sağlamak üzere geniş millileştirmeler türünden uygulamalar sıralanabilir. Mısır, Hindistan, Cezayir ya da Gana gibi ülkelerin o dönemdeki kalkınma planlarına bakıldığında bu ortak noktalar hemen fark edilebilir.

Bu ülkelerden Mısır'ın dönüşüm dönemi 1952 darbesi ile başlar. Yeni hükümet, yürürlüğe koyduğu toprak reformu ile ülkede yoksulluğun ortadan kaldırılmasını hedeflemiş, toprak mülkiyetinde aile başına düşen hektar miktarı sınırlandırılmıştır.[74] Toprak reformunun görece başarısı, 1956 yılında

73) *Mirovaya Economika I Mejdunaradnye Otnoşentya*, sayı 3, 1962, akt: İsmail, *a.g.e.*, s. 93-94.

74) M. Riad El-Ghonemy, "An Assesment of Egypt's Development Strategy, 1952-1970", *Rethinking Nasserism: Revolution and Historical Memory in Modern Egypt*, ed. Elie Podeh and Onn Winckler, University Press of Florida, 2004, s. 254.

Süveyş Kanalı nın millileştirilmesi, İngiliz ve Fransızlara ait işletmelerin devletleştirilmesi, Nasır yönetimini devletin ekonomik alanda kontrolü en geniş bir şekilde ele alması konusunda cesaretlendirmiştir.[75] Şubat 1960'ta Mısır'ın iki büyük bankası millileştirilmiş ve Temmuz 1961'de gerçekleştirilen reformlarla, diğer bankaların yanı sıra sigorta şirketleri, ağır ve hafif sanayi ve ulaştırma şirketleri de devletin kontrolüne geçmiştir. Yine bu dönemde pek çok şirkete paylarının yüzde ellisini kamu sektörüne satma zorunluluğu getirilecektir.[76]

Bu dönemde kapitalist yoldan kalkınmanın imkânsızlığı düşüncesi, Mısırlı önderler arasında güç kazanmaktadır. Bunun da etkisi ile Nasır'ın 1961 yılında gerçekleştirdiği, esas olarak bir dizi kamulaştırmayı ifade eden ekonomik reformlar, "sosyalist kanunlar" olarak adlandırılır.[77] Ancak bu nitelemenin ifade ettiği abartı konusunda Mısırlı yöneticiler yalnız değildir. O tarihlerde Sovyetlerin önde gelen Ortadoğu uzmanlarından birisi olan Georgiy Mirskiy de, söz konusu reformlarda "sosyalist ideolojinin etkisinin hissedildiğini" açıklamaktadır.[78]

1962 Mayıs'ında kabul edilen "Milli Yasa", Mısır'ın "sosyalizm" anlayışını ortaya koymaktadır. "Milli Yasa" ile birlikte sosyalizm, resmi söylemin en temel kavramlarından birisi haline gelecektir. Agwani'ye göre "Marksizan bir ton" taşıyan "Milli Yasa"da, ülkenin ekonomik ve toplumsal azgelişmişlik problemine bir çözüm olarak getirilen sosyalist yolun "tarih-

75) El-Ghonemy, *a.g.m.*, s. 255.
76) Paul Rivlin, "Nasser's Egypt and Parks Korea: A Comparison of Their Economic Achievements", *Rethinking Nasserism: Revolution and Historical Memory in Modern Egypt*, ed. Elie Podeh and Onn Winckler, University Press of Florida, 2004, s. 274-275.
77) Rami Ginat, "Nasser and the Soviets: A Reassesment", *Rethinking Nasserism: Revolution and Historical Memory in Modern Egypt*, ed. Elie Podeh and Onn Winckler, University Press of Florida, 2004, s. 241.
78) Ginat, *a.g.m.*, s. 242.

sel kaçınılmazlık" taşıdığı vurgulanmaktadır.[79] Bu "tarihsel kaçınılmazlık" ise, "bilimsel sosyalizm" düşüncesi ile bağlantılandırılır. "Milli Yasa"ya göre *"Bilimsel Sosyalizm, ilerlemeye götüren doğru yolu en iyi şekilde bulmak imkânını veren bir metottur."*[80]

Mısır yöneticileri bu dönemde sosyalizm üzerine konuşurken, kimi zaman aynı dönemin Sovyet ideologlarını hatırlatır bir dil kullanmaktan çekinmezler. Örneğin başkan yardımcısı Kemal Rıfat'a göre "bilimsel sosyalizm", "ilerleme için bilim" olarak tanımlanabilir.[81] Başkan Nasır ise, sosyalizmin en genel tanımıyla insanın insan tarafından sömürülmesinin ortadan kaldırılması olduğunu söylemektedir. Ancak bu iddialı tanımın ardından Nasır, sosyalizmin uygulanmasının ülkeden ülkeye değişebileceğini de hatırlatmaktadır. Ona göre Mısır'da sosyalizmi gerçekleştirmek için yapılan reformların "Arap sosyalizmi" olarak değil, "sosyalizmin Araplar tarafından bir uygulaması" olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.[82]

Kuşkusuz bütün bu gelişmelerde Sovyetler Birliği ile Mısır arasındaki ilişkilerin yoğunluğu önemli bir etkendir. Nasır yönetimi, Sovyet resmi kaynaklarında "ilerici" olarak nitelendirilmiştir. Mısır'da yaşananlar, Sovyetler Birliği'nin "kapitalist olmayan kalkınma yolu" tezinin bir denemesi olarak görülebilir. Elbette ki Mısır'da söz konusu olan kapitalizmin ortadan kaldırılması değil, o dönemde pek çok Üçüncü Dünya ülkesinde yaşandığı gibi yukarıdan reformlar ve devletçilik yoluyla hızlı bir ekonomik ve toplumsal modernleşmenin gerçekleştirilmesidir. Bu deneyin entelektüel

79) M. S. Agwani, *Communism in the Arab East*, Asia Publishing House, s. 190.

80) Fauzi M. Najjar, "Islam and Socialism in the United Arap Republic", *Journal of Contemporary History*, vol.3, no.3, The Middle East, July 1968, s.185.

81) A.y.

82) Najjar, a.g.m, s. 188.

kaynaklarının eklektik niteliği de bunu doğrulamaktadır. El-Ghonemy, Mısır'ın 1950'ler ve 1960'lardaki ekonomik kalkınma stratejisinde, Nobel ödüllü iktisatçılar Jan Tinbergen ve Roger Frish'in; planlama konusundaki teknik danışmanlığı ile Bent Hassen'in; "rekabetçi sosyalizm" üzerine fikirler öne süren Oskar Lange'nin ve 1952-1954 yıllarında Kolombiya Ulusal Planlama Kurulu'nda görev yapmış iktisatçı Albert Hirschman'ın kalkınma üzerine tezlerinin etkili olduğunu hatırlatır.[83] Bu hatırlatma da Nasırcılığın, kapitalizmi ortadan kaldıracak bir sosyalizme doğru atılan adımlar olarak değil, Üçüncü Dünyacı bir kalkınma denemesi olarak görülmesi gerektiğini göstermektedir.

Hindistan

1945 sonrasında Üçüncü Dünya'nın kalkınma çabaları konusunda öne çıkan ülkelerinden biri de Hindistan'dır. Bu ülkenin beş yıllık kalkınma planları ve bu planlar doğrultusunda uygulamaya koyduğu reformlar, pek çok Üçüncü Dünya ülkesi tarafından ilgiyle izlenmiştir.

Bağımsız Hindistan'ın ilk başbakanı olan Nehru, henüz 1949 yılında ülkenin temel probleminin, komünizm, sosyalizm ya da kapitalizm olarak adlandırılabilecek bir teori konusu olmadığını vurgular. Ona göre Hindistan'ın toplumsal ve ekonomik sorunlarının çözümü, ülkenin somut koşullarından doğacaktır. Bu koşulların işaret ettiği temel hedef ise, kitlelerin yaşam standartlarını yükseltmek, temel ihtiyaçlarını karşılamak ve sadece maddi olarak değil ruhsal ve kültürel olarak da gelişmelerini sağlayacak bir yaşam düzeni sunmaktır.[84]

83) El-Ghonemy, a.g.m., s. 256.

84) V.V. Bhatt, "Development Problem, Strategy and Technology Choice: Sarvodaya and Socialist Approaches in India", *Economic Development and Cultural Change*, vol.31, no.1, October, 1982, s. 92-95.

Planlama Komisyonunun da başında bulunan Nehru'nun bu düşünceleri, birinci beş yıllık plana da yansıyacaktır. 1951-1956 yıllarını kapsayan planda, kitlelerin yaşam standartlarını yükselteceği öngörülen gelişmiş teknoloji araştırmalarına öncelik verilmiş ve çok sayıda araştırma merkezi açılmıştır.[85] Öte yanda Nehru'nun geçmişindeki tüm sosyalizm söylemine rağmen bu planda sanayileşmede ağırlıklı rol özel sektöre verilmiş, kamu sektörü ise özel sektöre yardımcı bir rolde düşünülmüştür.[86]

Ancak 1955 yılından itibaren Nehru'nun kalkınma konusundaki düşüncelerinde bir değişme başlayacaktır. Hindistan'da artan işsizlik ve yoksulluk, yaşanan ekonomik kalkınma denemesinde önemli yetersizlikler olduğu düşüncesini kuvvetlendirir. O derece ki, 1955 yılında hükümet, "sosyalist modeli" benimsediğini ilan edecek ve "refah devleti"nin yaratılması ve "sosyalist ekonomi"nin kurulması, ülkenin ulusal hedefleri olarak resmileşecektir.[87] Saptanan bu yeni hedeflerle birlikte, Hindistan'ın en büyük ticari bankası "Imperial Bank" ve ardından da sigorta şirketleri millileştirilir. Bu değişim 1957-1961 yıllarını kapsayan ikinci beş yıllık planda da kendisini hissettirecektir.[88]

İkinci plan sosyalizm konusunda çok daha güçlü bir retoriğe sahiptir. Planın temel hedefi "sosyalist bir toplum" yaratma olarak belirlenmiş, sanayileşme (özellikle ağır sanayi) öne çıkarılmış ve birinci planın aksine, bu kez devletin ekonomideki hâkim rolü vurgulanmıştır. Sanayileşme ve Hindistan koşullarında bir sosyalizmi kurma hedefi, Nehru'nun 1964 yılında ölümüne dek temel stratejisi olarak kalacaktır.[89]

85) *A.g.e*, s. 95.
86) Bhikhu Parekh, "Nehru and the National Philosophy of India", *Economic and Political Weekly*, vol.26, no:1/2, January 5-12, 1991, s. 38.
87) *A.g.m..*, *s. 38.*
88) *A.y.*
89) *A.y.*

Nehru için sosyalizm planlı bir karma ekonomiyi ifade etmektedir. Ona göre planlı ekonomi yalnızca sosyalizmin temellerini oluşturmak üzere halkın temel ihtiyaçlarının karşılanmasını ve gelirin eşit dağılımını gerçekleştirmekle kalmayacak aynı zamanda sınırlı kaynaklarla yüksek verimlilik sağlanmasına da katkıda bulunacaktır.[90] Tabii hatırlatmak gerekir ki Nehru, Hindistan'ın sosyalist bir ülke olma yolunda ilerlediğini ifade etse de, onun "sosyalizm" anlayışının son derece pragmatik niteliği hatırlatılmalıdır. Parekh'e göre Nehru için "sosyalizm", ekonomik büyümeyi garantileyen, hızlı sanayileşmeyi sağlayabilecek, ulusal ekonominin kendi kendine yeterliğini gerçekleştirebilecek ve adil bir dağılıma imkân verecek bir sistemdir. Bu sistem aynı zamanda politik olarak da kapitalizmi belli sınırlar içerisinde tutabilecek, emperyalist yayılmaya karşı ülkenin ulusal otonomisini koruyabilecek, böylelikle de bağımsızlık ve demokrasiyi koruyabilecektir.[91]

Kapitalizmin devlet kontrolünde belli sınırlar dahilinde tutulmaya çalışıldığı bir sistem olan "Nehru sosyalizmi", kamu sektöründe ataleti önleyeceği ve rekabeti sağlayacağı düşüncesiyle makul ölçülerde özel sektöre açık olduğunu ilan etmekten geri kalmaz.[92] Sonuç olarak antikapitalist içerikte bir sosyalizm tahayyülünden çok uzakta olan Nehru, her ne kadar 1960 yılında "son elli yıldır sosyalist olduğunu ve sosyalist kalacağını" söylemiş de olsa, gerçekte onun sosyalizmi, ekonomik olarak geri kalmış, sanayileşememiş bir Üçüncü Dünya ülkesinin modernleşme yolunda ilerleyişini ifade etmektedir.

Cezayir

1960'ların Cezayir'ine bakıldığında, bu ülkede de benzer özelliklerin söz konusu olduğu görülür. Cezayir, Temmuz

90) *A.y.*
91) *Parekh, a.g.m., s. 39.*
92) *A.g.m., s. 38.*

1962'de bağımsızlığına kavuştuğunda, ekonomik bakımdan son derece geri bir tarım ülkesidir. Nüfusunun yüzde yetmişinden fazlası kırsal alanlarda yaşamakta, şehir yoksulları milyonlarla ifade edilmekte, modern işçi sınıfı ise 100 bin dolaylarında işçi tarafından temsil edilmektedir.[93] Doğal olarak ülkenin bağımsızlığına öncülük eden Milli Kurtuluş Cephesi, bu geriliğe en kısa zamanda son verecek bir program oluşturma çabası içine girmiştir. Örgütün Haziran 1962'de Libya'nın Tripoli şehrinde toplanan kongresinde kabul edilen programda, "temel üretim araçlarının kolektif mülkiyeti"ve "ulusal planlama" ifadeleri yer almaktadır. Bu Kongre, "Cezayir Sosyalizmi"nin inşası için üç temel dönüşüm saptamıştır: *"tarımı modernleştirecek ve 'toprak onu işleyenindir' ilkesi temelinde toprak dağıtımını sağlayacak bir tarım devrimi"; "belli başlı yabancı işletmelerin millileştirilmesi"; "tarımı ve bir bütün olarak toplumu modernleştirecek sanayi temelini sağlayacak bir sanayileşme."*[94] Kongre ayrıca, devletin hiçbir durumda "yerel burjuvazi lehine bir sanayi temeli oluşturmayacağı"nı da ilan etmektedir.[95] Yeni devlet başkanı Ben Bella, Cezayir Devrimi'nin bu yönelişini şöyle özetler: *"Bizler, ulusal deneyimimizden kaynaklanan ve sosyalist ülkelerin deneylerinden yararlanan bir Cezayir sosyalizmi istiyoruz."*[96]

Ancak bu sosyalizm söylemine rağmen, Cezayir'in 1962-1965 Ben Bella döneminde bir sanayileşme önceliği olmayacaktır. Benjamin Stora'ya göre Cezayirli önderlerce sosyalizm, bir köylü devriminin uzantısı olarak görülmekteydi. Bu yüz-

93) John Ruedy, *Modern Algeria: The Origins and Development of a Nation*, Indiana University Press, 2005, s. 214.
94) Chaoura Bourouh: "The State, Development and Civil Society: The Case of Algeria", *Civil Society and Social Construction* , George F. McLean (ed.), , The Council for Research in Values and Philosophy, Washington, 2004, s.119.
95) A.y.
96) Bourouh, a.g.m., s.119-120.

den sadece, Fransızların terk ettiği eski tarım işletmelerinin kamulaştırılması sürecinde "sosyalist sektör" adı verilen bir yapı oluşturulmaya girişildi. Devlet işletmelerinde ise, tüm denetimin bürokrasinin elinde oluşunu gizleyen bir "öz yönetim" sistemi söz konusudur.[97]

1965'te Ben Bella'nın devrilmesinden sonra iş başına gelen Bumedyen yönetimi ise, 1962 programından daha farklı bir yöneliş içine girecektir. Yeni yönetim tarafından hazırlanan Milli Sözleşme ye göre Cezayir, kalkınma stratejisi olarak bir "üçlü devrim" ("Tarım Devrimi", "Kültür Devrimi" ve "Sanayi Devrimi") hedeflemektedir. Bu değişimle hızla –petrol üretimi ve işlemesiyle birlikte– ağır sanayiyi temel alan bir kalkınma programı oluşturulacak ve takip eden on yıl içinde Cezayir, Üçüncü Dünya ülkeleri arasında en geniş devlet sektörüne sahip bir ülke haline gelecektir.[98]

Gana

1957'de siyasi bağımsızlığına kavuşan Gana, kendisiyle hemen hemen aynı gelişmişlik seviyesindeki Gine ve Mali gibi diğer Afrika ülkeleri ile birlikte, 1960'ların başlarında Sovyet kaynaklarında "ulusal demokratik devlet"in inşası yolunda en temel koşulların bile mevcut olmadığı ülkelerden biri olarak değerlendirilmektedir.[99] Gana bağımsızlık hareketinin lideri Nkrumah, bağımsızlığın kazanılmasından çok önceleri, kıtanın en geri kalmış ülkelerinden biri olan Gana'nın kalkınması üzerine düşünmeye başlamıştır. Onun, bağımsızlığa giden yolda simgeleşen 1953 yılında yaptığı "Kaderin

97) Benjamin Stora, *Algeria 1830-2000 A Short History*, Cornell University Press, 2004, s.133-134.
98) Bourouh, *a.g.m., s.121.*
99) *Soviet Journal Narody Azii i Afriki*, no.5, 1961, aktaran: Shinn, a.g.m., s. 384.

Devinimi" ("Motion of Destiny") başlıklı ünlü konuşmasında dikkat çektiği temel konu, kendi kendine yönetimdir (*self-government*).[100] Nkrumah'a göre kitlelerin katılımına olanak verecek olan bu yönetim tarzı, kalkınmanın da şartıdır. Nkrumah, Gana'nın "Afrika'ya özgü sosyalist prensiplere dayanan bir refah devleti"ni hedeflemesi gerektiğini söylerken, bunun gerçekleştirilmesi için ülkesinin önünde kat etmesi gereken çok uzun bir yol bulunduğunu da ekler.[101]

Döneminin diğer pek çok Afrikalı lideri gibi Nkrumah da, ekonomik bağımsızlık olmaksızın kazanılan siyasi bağımsızlığın anlamsız olduğunu düşünmektedir. Bu nedenle 1950'lerin sonundan itibaren yaptığı bir dizi ekonomik reform buna yönelik olacaktır. 1960 Ekim'inde hazırlanan ulusal raporla, Gana'da bulunan yabancı sanayinin millileştirilmesi planlanmıştır. 1961 Aralık'ında Nkrumah, Gana'nın sanayileşmesi için gerekli finansman kaynaklarını da açıklar. Bunlardan ilki yabancı özel sermaye yatırımlarıdır. Fakat ona göre bu yatırımlar, Gana'nın ulusal çıkarlarına göre ihracatı arttırıcı ve ithal ihtiyacını azaltıcı bir rol oynamalı, istihdam sağlayan sanayi alanlarına yönelik olmalıdır. Ayrıca bu yabancı yatırımlar, ülkenin ekonomik bağımsızlığını da zedelememelidir. Nkrumah'a göre sanayileşmede ikinci finansman kaynağı da Sovyetler'den sağlanacak krediler olabilir. Ancak bunların da hızlı bir sanayileşme için yeterli olmayacağını söyleyen Nkrumah, bu süreçte Gana'nın kendi öz kaynaklarına dayanması gerektiğini belirtir.[102]

Emperyalizmi azgelişmişliğin esas sorumlusu olarak gören Gana lideri, kalkınmış Gana'da emperyalizmden bağımsız,

100) Kenneth Grundy, "Nkrumah's Theory of Underdevelopment: An Analysis of Recurrent Themes", *World Politics*, vol.15, no.3, April 1963, s. 444.

101) A.g.m., s. 444-445.

102) A.g.m., s. 447- 448.

modern bir ekonomi tahayyül etmektedir. Bu anlamda onun "sosyalizm"i, ekonominin merkezileştirildiği, planlandığı ve devletin kalkınmayı taşıyacak ve ileriye götürecek en temel aktör olarak görüldüğü, Tony Killick'in deyimiyle "komuta ekonomisi" özellikleri gösteren bir sistemdir.[103] Öte yanda Nkrumah Gana'nın "sosyalizm yolunda bir ülke" olduğunu belirtirken, ülkede kurulacak olan sosyalizmin, "herkesten yeteneğine göre" ve "herkese ihtiyacına göre" şeklindeki temel prensibi her zaman koruyacağını da vurgulamaktan geri durmamıştır.[104]

Nkrumah, her ne kadar "Afrika sosyalizmi" diye bir şeyin olmadığını sık sık söylemiş ve Sovyet ideologlarını hatırlatır tarzda "bilimsel sosyalizm" terimini kullanmışsa da, bu "sosyalizm"in Doğu'dan ve Batı'dan ideolojik olarak bağımsız, ülkenin özgül çıkarlarına ve ihtiyaçlarına göre şekilleneceğini de özellikle vurgulamıştır.[105] Sonuç olarak, 1966 yılında bir askeri darbeyle devrilene kadar Nkrumah'ın uygulamaya çalıştığı bu sosyalizm düşüncesinin, yine modernleştirmeci ve kalkınmacı çabaların bir ifadesi olduğu söylenebilir.

1950 ve 60'larda Üçüncü Dünya Komünistleri ve Kalkınma

1950 li ve 60'lı yıllarda Üçüncü Dünya milliyetçi liderleri için olduğu kadar komünist partileri için de strateji aynıdır: Hızlı sanayileşme. Komünist partilere göre de, sanayileşmenin gerçekleşebilmesi için toplumun geniş bir mutabakatı sağ-

103) Tony Killick, *Development Economics in Action. A Study of Economic Policies in Ghana*, Routledge, 2010 (1. baskı 1978), s. 329.
104) Grundy, a.g.m., 446.
105) James A. McCain, "Attitudes Towards Socialism, Policy and Leadership in Ghana", *African Studies Review*, vol. 22, no.1, April 1979, s. 149.

lanacaktır ve buna milli burjuvazi de dahildir. Komünistler ve kalkınma sorunu üzerine çalışmasında John H. Kautsky, Hindistan Komünist Partisi'nin, "Hindistan'ın sanayileşmesi için özel sanayici kesimle işbirliği yapılacağını ve bu süreçte sanayici kesimin taahhüt edilen kârlarının yasalarla korunacağını ve çıkarlarının garanti altına alınacağını" 1951 yılındaki seçim bildirgesinde açık bir şekilde yazdığını hatırlatır.[106] Yine 1954 yılında Hindistan komünistleri, "milli burjuvazi"yi ve "yurtsever sermayedarlar"ı, Anglo-Amerikan tekellerle ilişkileri olmaması koşuluyla işbirliğine çağırmaktadır.[107] Hindistan Komünist Partisi'ne benzer şekilde Vietnam Komünist Partisi de 1951 yılında yayımladığı manifestosunda, milli ekonominin gelişmesi için milli burjuvazinin desteklenmesi ve teşvik edilmesi gerektiğine işaret eder.[108]

1960'lı yıllarda Mısır'da Nasır yönetimine destek veren Mısırlı komünistlerin konumu da bu açıdan dikkat çekicidir. Nasır'ın, 1960'ların ortalarına doğru tutuklu komünistleri serbest bırakmasının ardından komünistler, Nasır yönetimi altında kilit pozisyonlara gelmiş ve özellikle basın ve ideolojik forumlar yoluyla sosyalizme doğru gidişte devleti yönlendirme çalışmaları içinde yer almışlardır.[109] Bir başka deyişle, Mısır'da komünistler de artık ülkeyi sosyalizme taşıyacak sosyo-ekonomik reformların sadece işçi sınıfı öncülüğünde değil, bütün sınıfların ortak çabasıyla gerçekleşeceğini savunmaya başlamış ve Nasır yönetimine destek vermişlerdir.[110] Benzer şekilde Endonezya'da da komünistler, milliyetçi önder Sukarno'nun

106) John H. Kautsky, *Communism and the Politics of Development- Persistent Myths and Changing Behavior*, Wiley and Sons, NewYork, 1968, s. 47.
107) R. K. Karanjia, *China Stands Up*, People's Publishing House, Bombay, 1952, aktaran: John H. Kautsky, *a.g.e.*, 46.
108) "Manifesto of the Vietnam Lao Dong Party", *People's China*, III, No.9, 1 May 1951, aktaran: John H. Kautsky, *a.g.e.*, s. 48.
109) Ginat, a.g.m., s. 245.
110) Agwani, *a.g.e.*, s.190-192.

reformlarını desteklemiş, hatta 1963 yılında resmi devlet politikasını kendi politikaları olarak ilan etmişlerdir.[111]

Bir diğer örnek olarak, Ürdün Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin 1964 sonlarında yayımlanan bir kararında Arap Birliği, ekonomik ve toplumsal değişimlerin gerçekleştirilmesi açısından "ilerici" olarak nitelendirmesi söylenebilir: *"Arap Birliği davasının Arap dünyası sathında meydana gelen gelişmelerle, bilhassa da BAC (Birleşik Arap Cumhuriyeti.) ve Cezayir Cumhuriyeti'nde Arap Birliği hareketinin ilerici içeriğini zenginleştiren, ulusal ve toplumsal özgürleşme yönelimli bir harekete dönüştüren köklü siyasal, ekonomik ve toplumsal değişimlerle ilişkisi her geçen gün daha da güçlenmektedir."*[112]

Yine 1964 yılında Suriye, Lübnan, Irak ve Ürdün komünist partileri bir araya gelmiş ve şu ortak görüşe varmışlardır: *"Arap Birliği yolu, ilerici ulusal güçlerin –işçiler, köylüler, aydınlar, ilerici subaylar, öğrenciler, küçük burjuvazi ve ulusal burjuvazinin ilerici kanadı– gayretlerine muhtaçtır... Bazı Arap ülkelerinde demokratik ve ilerici önlemlerin hayat bulması ya da ulusal demokratik devletlerin kurulması ve kapitalist olmayan gelişme yoluna geçiş, birliğin gerçekleşmesine katkı sunabilir."*[113] Birkaç ay sonra toplanan Arap komünist partileri ise, bu ortak görüşü onayladıkları sonuç bildirgesinde, *"sosyalizm, gitgide sadece komünistlerin değil, komünist olmayan yurtsever ve devrimci geniş bir kitlenin de davası haline gelmiştir"* ve *"kapitalist olmayan gelişme bağlamında Cezayir ve Birleşik Arap Cumhuriyeti deneyiminin değerini arttırmıştır"* vurgusunda bulunmuşlardır.[114]

Suriye Komünist Partisi'nin önderi Halid Bektaş ise bir

111) Leslie Palmer, *Communists in Indonesia*, Weidenfeld and Nicolson, London, 1973, s. 219.
112) Tarık İsmail, *a.g.e.*, s. 99.
113) *A.g.e.*, s. 101.
114) *A.g.e.*, s. 102.

adım daha ileri giderek, iktidardaki Baas Partisi'nin 1965 yılında gerçekleştirdiği kamulaştırmaları, Suriye'nin "kapitalist olmayan yolda ilerleyişi" olarak kabul etmiştir.[115] Arap ülkelerinde milliyetçi önderlerin gerçekleştirdiği ekonomik reformları aynı şekilde gören bir diğer komünist parti de Irak Komünist Partisi'dir. Iraklı komünistler, ülkede sanayi üretiminde ağırlığın devlet denetiminde olmasını kapitalist olmayan yolda bir ilerleme olarak görmektedirler.[116] Benzer şekilde Ürdün Komünist Partisi önderlerinden Fuat Nassar da Mısır, Suriye ve Cezayir'de gerçekleştirilen sosyo-ekonomik reformlarla "bir ya da daha fazla ülkede kapitalist olmayan yol"a girilebileceğini vurgulamıştır.[117]

John H. Kautsky'nin de dikkat çektiği gibi, o tarihlerde azgelişmiş ülkelerdeki komünist partiler kapitalistlerle işbirliği yapmaya hazırdırlar; çünkü bu ülkelerin şiddetle sanayileşmeye ihtiyaçları vardır.[118] Şüphesiz bu politik yönelimde, Tarık İsmail'in Arap Komünist partileri bağlamında dikkat çektiği gibi, Sovyetler'in Üçüncü Dünya'nın milliyetçi kimi önderlerini "ilerici" olarak kabul etmesinin payı çok büyüktür.[119] Bu anlamda Sovyetler'in izinden giden Üçüncü Dünya'nın komünist partileri de, ülkelerinde özlenen kalkınmanın gerçekleşeceği, toplumsal ve siyasal değişimin yolunun açılacağı gerekçesiyle milliyetçi önderlerin politikalarına destek vermişlerdir.

115) Agwani, *a.g.e.*, s. 192.
116) *A.y.*
117) *A.g.e.*, s. 193.
118) John H. Kautsky, *a.g.e.*, 48-49.
119) Tarık İsmail, *a.g.e.*, s. 100.

II. Kısım
Türkiye Solunda Kalkınmacılığın Yükselişi

Bölüm 5
Türkiye Solunda Kalkınmacılığın Doğuşu (1946-1960)

Savaş Sonrasının Yeni Politik İklimi ve Kalkınma

Türkiye İkinci Dünya Savaşı'nda fiilen yer almamasına rağmen, savaştan sonra siyasi yaşamı ve iktisadi politikası hızla değişen ülkelerden biri olmuştur. Henüz savaş bitmeden iktisadi ve siyasi yöneliminin çizgilerini belirlemek isteyen Hükümet, 1944 yazında aralarında eski Kadrocular dan Şevket Süreyya Aydemir ve İsmail Hüsrev Tökin'in de bulunduğu bir komisyona savaş sonrası ekonominin uyumu ile ilgili bir plan yapma görevini vermiştir. Boratav'a göre 1946 yılının ilk yarısında tamamlanan plan, *"açık pazar koşullarının belirleyeceği bir ihtisaslaşma modeline değil, tüm sektörlerin ve öncelikle sanayinin gelişmesinden türeyen yaygın ve dengeli bir kalkınma sürecine dayanmayı öngör(mektedir)."*[1] Bu açıdan 1946 planında, 1930'ların devletçi geleneğinin devam ettiği söylenebilir.

Ancak savaş bittiğinde, ortaya çıkan iki kutuplu dünya düzeninde Türkiye'nin, ABD'nin öncülüğünü yaptığı kapita-

1) Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005*, 11. baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2007, s. 97-98.

lizmi temel alan Batı dünyasında yer alacağı kesinleşmiştir. Ancak Hükümet, bu konuda attığı siyasi adımlarla tarafını açıkça belirlemiş olmasına rağmen, sıra uluslararası kapitalist ekonomiye eklemlenmeye geldiğinde oldukça hazırlıksızdır. ABD'den gelen heyetler, ekonomide devletçi yaklaşımın terk edilmesini ve özel teşebbüsün desteklenmesini öğütlemektedirler. Doğal olarak bu koşullarda Türkiye'nin, Boratav'ın deyimiyle 1946 planının "devletçi" niteliklerini benimsemesi mümkün görünmemektedir.[2] Söz konusu plan tam da bu sebeplerle uygulamaya konmayacaktır.

Bu alanda bir önemli değişimin ifadesi olarak 1947 yılında Cumhuriyet Halk Partisi Hükümeti, bu kez liberal iktisatçılardan oluşan bir kadroya özel teşebbüsün rolünün ve önceliğinin vurgulandığı *Türkiye Kalkınma Planı* nı hazırlatacaktır.[3] Bu girişimde yerli sermaye çevrelerinin taleplerinin yanı sıra, özellikle dış yardım veren kuruluşların istekleri belirleyici olmuştur. Bu bakımdan plan, adeta dış yardım ve kredi verecek kuruluşların isteklerine göre düzenlenmiştir. Nitekim Türkiye, aynı yıl IMF, Dünya Bankası ve Avrupa İktisadi İşbirliği Örgütü ne, 1952'de de NATO'ya üye olarak kapitalist dünyadaki yerini kesin bir şekilde belirleyecektir.

Demokrat Parti, iktidarının ilk yıllarında dünya kapitalizmiyle iyi ilişkiler kurmuş ve özellikle dış yardımların bolluğu sayesinde ekonomik büyümeyi gerçekleştirebilmiştir.[4]

2) *A.g.e.*, s. 98.

3) *A.y.*

4) Birinci Adnan Menderes Hükümeti'nin programı, CHP'nin iktisat politikalarının "müdahaleci kapitalist, bürokratik ve inhisarcı bir devlet tipi"ni ortaya çıkardığını iddia etmektedir. (İsmail Arar (der.), *Hükümet Programları 1920-1965*, Burçak Yayınları, İstanbul, 1968, s. 211.) Hükümetin kalkınma için öngördüğü program dört esasta toplanmaktadır: "1. Bütün devlet hizmetlerinin görülmesinde azami tasarruf zihniyetiyle hareket ederek devlet masraf ve külfetlerini asgariye indirmek ve devlet bütçelerini iktisadi bünyemizin takatiyle mütenasip ve hakiki manasıyla muvazeneli bir hale getirmek; 2. İktisadi cihazlanmamızı süratlendirmek; 3. İktisadi cihazlanmamız için devlet büt-

Bu dönemde tarım kesiminde hızlı makineleşme, özellikle traktör kullanımındaki artış, ürün fiyatlarının desteklenmesi ve yeni alanların üretime açılmasıyla hızlı kentleşme ve tarımın pazara açılması söz konusudur. Sanayide ise, temel tüketim mallarının yerli üretimi özel kesimin de katılımıyla ivme kazanmıştır. Ancak 1954 yılına kadar yıldan yıla artan Amerikan yardımlarının da etkisiyle oldukça önemli ekonomik gelişmeler sağlayan DP iktidarı, 1954 yılından sonra gerek dünya fiyatlarındaki değişimler, gerekse dış yardımlardaki görece azalmalar nedeniyle bu başarıyı sürdüremeyecektir. Bu yıldan itibaren zorunlu olarak dış ticarette liberal uygulamalardan vazgeçilir. 1950'lerin ortalarından itibaren ise iktisadi planlama konusu yine hükümetin gündemine gelmiştir. Ama geçmiştekilerden farklı olarak bu kez planlama konusu "dışarıdan zorlama" ile tartışılmaya başlanmıştır. Şöyle ki, iktidarının son yıllarında DP, her yıl artan miktarda yardım alabilmek için ABD Hükümeti'ne ve OECD'ye başvurur olmuştur. Bu koşullarda artık borç veren ve yardımda bulunan uluslararası kuruluşlar, ekonomiyi disipline edebilmek amacıyla Türkiye'ye plan yapmasını önermişlerdir. Bu açıdan yapılacak bir plan ile büyük ölçüde dış yardım ve kredilere bağlı olan ekonominin kırılgan noktaları daha iyi ortaya çıkacak, kamu harcamalarının miktarı uluslararası kuruluşlarca ayarlanabilecektir. Aslında bu kuruluşların daha önceden de bu yönde talepleri olmuştur. Özellikle IMF'nin, 1954 yılından itibaren başlayan ekonomide istikrar önlemlerinin alınması yönündeki baskıları bu yıllarda iyiden iyiye artmıştır.

Bu gelişmeler sonucunda, Hükümet –dış çevrenin de istediği biçimde– 14 Ağustos 1958'de Türk Lirasının devalüasyo-

çesinden envestisman mahiyetinde ayrılacak tahsisat memleketimizin tabii şartları göz önünde bulundurularak vücuda getirilecek bir plana bağlamak; 4. İstihsal hayatını devletin zararlı müdahalelerinden ve her çeşit bürokratik engellerden kurtarmak. (*a.g.e.*, s. 215.)

nunu da öngören bir istikrar programını yürürlüğe koymuştur. Bu istikrar programının en önemli ve ilginç yanlarından biri ise, kamu harcamalarının bir plan çerçevesinde ele alınmasını öngörmesidir.[5] Gerçekten de kapitalist kuruluşların verilen borçlar ve yapılan yardımlar konusunda ekonomik rasyonalite isteyen taleplerinin karşısında Menderes bir planlama komisyonu oluşturmuşsa da, bu komisyon çalışmalarında fazla ileriye gidemeden 27 Mayıs 1960 darbesi gerçekleşmiştir.[6]

Öte yanda planlama, sanayileşme gibi kalkınmanın temel unsurları olarak kabul edilebilecek konular 1946'dan sonra solun da gündemine girecektir. 1946'da kurulan iki önemli sosyalist parti; Türkiye Sosyalist Partisi (TSP) ve Türkiye Sosyalist ve Emekçi Köylü Partisi (TSEKP) programlarında ve birkaç yıl sonra kurulan Demokrat İşçi Partisi (DİP) programında sosyalizme geçiş sürecinde yapılacak reformlar çerçevesinde çok ayrıntılı olmasa da bir ekonomik gelişme perspektifi bulunur. 1954 yılında kurulan Vatan Partisi (VP)'nin programı ise, sanayileşme problemine verdiği dikkat çekici ağırlık ile artık sol açısından bir kırılma noktasını ifade edecektir.

Sol Kalkınmacılığa Doğru: 1945 Sonrası Sosyalist Partilerin Programlarında Kalkınma

Çok partili siyasi düzene geçiş yılı olan 1946'da, bir dizi sosyalist parti kurulmuştur. Bunlar arasında Türkiye Sosyalist Partisi (TSP) ve Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi (TSEKP), solun geleneksel eğilimlerini temsil etmeleri açı-

5) Kepenek, Yentürk, *a.g.e.*, s. 124-125.

6) Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, 12. bs., İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 168.

sından dikkat çekmektedir. Kuruluşlarından birkaç ay sonrasında, fazla bir çalışma yapamadan sıkıyönetim tarafından kapatılmalarına rağmen bu partilerin programları, savaş ertesinde kalkınma sorununun sosyalistler tarafından ne şekilde ele alındığını göstermeleri açısından önem taşımaktadır.

Türkiye Sosyalist Partisi 14 Mayıs 1946'da, avukat Esat Adil Müstecablıoğlu, avukat Macit Güçlü, kaynakçı ustası İhvan Kabacıoğlu ve matbaa makine şefi Aziz Uçtay tarafından kurulur.[7] TSP Genel Başkanı Esat Adil, TKP geleneği ile bağı olmayan, solun bağımsız isimleri arasında görülen bir sosyalisttir. Bu açıdan TSEKP'den farklı olarak Türkiye Sosyalist Partisi'nin, Komintern geleneği dışında bir sosyalist parti olduğu söylenebilir.[8] TSP programının hemen girişinde, Türkiye Cumhuriyeti'ni bir "halk devleti" haline getirmek, iktisadi ve toplumsal adaletsizliği ortadan kaldırmak, iktisadi ve siyasi tam bağımsızlığı savunmak, halkların emperyalizme karşı mücadelelerinde işbirliği yapmak ve laikliği savunmak gibi temel ilkeler sıralanmaktadır.[9] Bu ana ilkelerin hayata geçirilmesi için ise şu iktisadi önlemlere başvurulacaktır: *"Her türlü büyük istihsal ve aşırı kazanç vasıtası olan mali, zirai, sınai iş şubelerini kamulaştırarak millet namına işletmek ve bunların dışında kalan şahsi ve hususi teşebbüsleri tamamıyla serbest bırakmak."*[10]

TSP programına göre, "umumi ihtiyaçların tatminini ve milli kalkınmayı kolaylaştıran planlı iktisat sistemini kabul ve tatbik etmek", partinin uygulayacağı iktisat politikasının

7) *Türkiye Sosyalist Partisi Programı ve Nizamnamesi*, Haz.: Ayhan Hüseyin Ülgenay, 2006, s. 22.
8) Özgür Gökmen, "Çok Partili Rejime Geçerken Sol: Türkiye Sosyalizminin Unutulmuş Partisi", *Toplum ve Bilim*, sayı:78, Guz 1998, s.174.
9) Muzaffer Sencer, *Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri*, May Yayınları, İstanbul, 1974, s. 216.
10) Ülgenay, *a.g.e.*, s. 8.

temelini oluşturmaktadır.[11] Bu anlamda TSP programının, "milli kalkınma" hedefini açıkça dile getirme bakımından sol partiler arasında bir ilk olduğu söylenebilir. TSP programında toprak reformu konusuna nispeten büyük bir yer ayrılmıştır. Bu reformun esasları arasında, köylüyü topraklandırmak, artan köylü işgücüne sanayi ve hizmetler sektörlerinde iş yaratmak, köyleri üretim ve satış kooperatifçiliği merkezleri haline getirmek, "toprak işletme ağır sanayisi"ni geliştirmek ve köylere ileri teknik ve kadro götürmek bulunur.[12] Böylelikle ilk bakışta, köylerin ve tarımsal üretimin tipik bir gelişmeci mantık içinde sanayiye yardımcı bir sektör haline getirilmek istendiği düşünülebilir. Fakat diğer taraftan programda bütün halk kesimlerinin üretim güçlerini artıran, iş ve çalışma olanağı sağlayan bir "milli ekonomi"yi kurmak, büyük üretim araçlarını kamulaştırıp millet adına işletmek suretiyle milli servetin adil bölüşümünü sağlamak, parasız eğitim, sağlık ve refah haklarını korumak birer "vatandaşlık" hakkı olarak garanti altına alınırken[13], iktisat politikasının anlatıldığı bölümde kalkınmaya dair bir plan ortaya konulmuş değildir. Her ne kadar bu bölümde planlı bir iktisat sisteminden söz edilmiş ve milli kalkınmanın gerçekleştirilmesi bir hedef olarak ortaya konulmuşsa da, bunun nasıl gerçekleştirileceğine dair herhangi bir şey söylenmemiştir. Kalkınmanın en önemli unsurlarından biri olan sanayileşmeden hiç söz edilmemesi de ilginçtir. Bu nedenlerle TSP programının, esas olarak toprak reformunu gerçekleştirmeyi öngören, büyük üretim araçlarını kamulaştırmayı hedefleyen ve bir plan doğrultusunda kaynak tahsisi ve gelir dağılımını düzenlemeye çalışan bir demokratikleşme programı olduğu söylenebilir.

20 Haziran 1946'da Şefik Hüsnü öncülüğünde kurulan

11) *A.g.e.*, s. 9.
12) *A.g.e.*, s. 9-10.
13) *A.g.e.*, s. 2-4.

Türkiye Sosyalist Emekçi Köylü Partisi (TSEKP) ise, Sosyalist Parti'den her şeyden "sosyalist bir cemiyete geçiş şartlarının hızlandırılması" hedefinin açık bir şekilde dile getirilmesiyle farklı bir yerde olduğunu hatırlatır.[14] Ama TSEKP'nin esas farklılığı, sanayileşme konusuna verdiği önemde ortaya çıkar. Bu özellik, Komintern gelenekli partilerin savaş sonrasında Sovyet hızlı sanayileşme deneyinden büyük ölçüde etkilendiklerini ve sanayileşme konusunu önemli bir program sorunu olarak ele almaya başladıklarını göstermektedir.

Komintern geleneğinden bir parti[15] olarak TSEKP, aşamalı devrim anlayışına uygun olarak programında uzak ve yakın hedefler arasında net bir ayrım yapar. Partinin uzun vadeli hedefi, programda şu şekilde belirtilmektedir: *"iş gücünün sömürülmesini ortadan kaldırmak, büyük istihsal vasıtalarını milletin müşterek mülkiyetine geçirmek, bir sosyalist demokrasi içinde, bütün millet fertlerine yüksek bir geçim ve mesut bir hayat sağlamak."*[16] TSEKP, sosyalizme geçişin iktisadi ve siyasi koşullarının henüz olgunlaşmadığını düşündüğü Türkiye'de, bu geçişe zemin oluşturacak bir kısa vadeli hedefler programı ortaya koymakta ve "halkçı bir devletçilik" temelinde bir geçiş süreci öngörmektedir.[17] Ancak sanayileşmeye verdiği önem dikkate alındığında, bu programın bir iktisadi ilerleme programı olduğu da ortaya çıkmaktadır.

Sanayileşmeyi hedefleyen bu "ileri devletçilik" politikası, iktisadi ilerlemenin motoru olarak görülür.[18] TSEKP'ye göre devlet, ekonominin kilit sektörlerini ele geçirecek ve ekono-

14) Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi, *İlke*, sayı:7, 1974 Temmuz, s. 30.
15) SSCB kaynaklarında, Türkiye'de 1946'da kurulan bir dizi sosyalist parti arasından TSEKP "tek ilerici yasal parti" olarak kabul edilmiştir. (Özgür Gökmen, *a.g.m.*, s. 169.)
16) Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi Programı, *İlke*, s. 29.
17) *A.y.*
18) *A.g.y.*, s. 35

miye yön verecek başlıca aktör olacaktır. Özellikle de "büyük ağır sanayinin (makine, demir, çelik ve muharrik kuvvet sanayi)" kurulmasında devletin aktif kontrolü düşünülmektedir.[19] Program, devletçi politika uyarınca büyük mali kuruluşların, madenlerin, fabrikaların, taşıma ve dağıtma işlerinin devlet işletmeciliğine geçmesini öngörmektedir. Aynı şekilde devlet, büyük ölçekli taşımacılıkta ve sigortacılıkta tekel oluşturacak, öte yanda yabancı bankaları denetim hakkına da sahip olacaktır.[20]

Bütün bunlar dikkate alındığında, Komintern geleneğinden gelen TSEKP programı yazarlarının, aynı gelenekten komünistlerin on beş yıl önce kaleme aldıkları TKP programından önemli bir farklılığı görülmektedir. 1930 TKP programında iktisadi ve toplumsal gelişme konusundan hemen hiç söz edilmediği halde, TSKEP programında sanayileşme üzerine şiddetli bir vurgu yapıldığı gözlenebilir. Buradan kalkarak, 1945 sonrasında sanayileşme ve kalkınmanın, Türkiye gibi geri kalmış bir ülkede de komünistlerin söyleminde ağırlıklı bir yer kazanmaya başladığı görülmektedir.

Savaş sonrasının sol partileri içinde kalkınmacı söylem açısından özel bir yeri olan Vatan Partisi'ne geçmeden önce, 1950'de kurulan ve kurucuları arasında Orhan Arsal ve Üzeyir Kuran gibi 1960'lı yıllarda Türkiye İşçi Partisi'nde yer alacak olan Demokrat İşçi Partisi'ne de değinmek gerekli olabilir.[21] Bu partinin programında ilk dikkat çeken nokta, sosyalizm hedefinin yokluğu ve sosyalist kimlik üzerine hiçbir şey söylenmemiş olmasıdır.[22] Öte yanda bunun kadar önemli bir

19) A.y.

20) A.y.

21) *Demokrat İşçi Partisi Programı ve Ana Tüzüğü*, Uğur Basımevi, İstanbul, 1950, s. 16.

22) DİP'in sosyalizm anlayışı konusunda sadece programdan yola çıkarak bir şey söylemek olanaklı gözükmemektedir. Öte yanda Orhan Arsal'ın şu sözleriyle, onun Komintern geleneğiyle arasına bir sınır çizme çabasında olduğu söylenebilir: "Biz partimize demokrat kelimesini zırh olarak kullanmak

diğer nokta da, programda kalkınma, sanayileşme gibi kavramların da hiç sözünün edilmemiş olmasıdır. Programın "İktisadi Teşkilat" bölümünde yazılanlar, kısalığının ötesinde, içerik olarak uzun vadede kapitalizmi ortadan kaldırmayı değil, onu reformlar yoluyla yeniden düzenlemeyi hedefleyen bir sosyal demokrat partinin iktisadi düzenlemelerini andırmaktadır. Bu bölümde adeta John Rawls'un yirmi yıl sonraki *Adalet Kuramı* eserini andırır şekilde, üretim ve tüketimde iktisadi dağıtıcı adalet ("tevzii iktisad sistemi") öngörülmektedir. Demokrat İşçi Partisi'nin plan konusundaki yaklaşımı da, bu anlayışın etkisi altında oluşturulmuş gibidir. Program, "kendi refahını bizzat sağlayamayanlar" için bir "planlı saha" oluşturulmasından ve gerektiği takdirde "iki yıl üst üste" işletilmemiş toprak ve sanayi işletmelerinin de bu "planlı saha"ya katılmasından söz etmektedir.[23] Ayrıca DİP programı, "Devlet Teşkilatı" içerisinde her meslekten en az on beş yıl hizmet görmüş üçer asli ve üçer yedek üyenin oluşturacağı bir İktisat Meclisi'nin kurulmasını öngörmektedir. Bu meclisin temel görevi, Türkiye'nin iktisadi ve toplumsal faaliyetlerinin beşer yıllık dönemler için planlanması olacaktır.[24]

Sonuç olarak denebilir ki, 1945 sonrasında kurulan sol partilerden sadece Komintern gelenekli TSEKP, "üretim hacminin artırılması"nın yanı sıra, sanayileşmeyi ve ağır sanayinin kurulmasını açık bir şekilde dile getiren bir parti olarak öne çıkmaktadır. 1954 yılında kurulacak olan Vatan Partisi

istemedik. Çünkü demokrasi toptancı bir zümre teşekkülü değildir. Biz, işçi partisine ne faşizm ne de Bolşevizm izafe edilmesin diye bu ismi aldık. Gayemiz bir proletarya diktatoryası kurmak değil, fakat sadece işçi sınıfını, tam bir demokraside anlaşılan manada fiili bir musavvat seviyesine çıkarmaktır." (*Demokrat İşçi Partisi- Birinci Sarı Çizgili Kitap*, Oğur Matbaası, İstanbul, 1953, s. 15.)

23) *Demokrat İşçi Partisi Programı ve Ana Tüzüğü*, s. 7.

24) *A.g.e.*, s. 5.

ise, kalkınma konusunu savaş sonrası dönemde adeta bir kalkınma programı taslağı biçiminde ortaya koyan ilk sol parti olacaktır.[25]

"Sol Kalkınmacılık"ta Bir Kırılma Noktası: Vatan Partisi (1954)

1954 yılında Dr. Hikmet Kıvılcımlı önderliğinde kurulan Vatan Partisi'nin temsil ettiği kalkınmacı anlayış iki açıdan önem taşımaktadır. Birinci olarak, ilk kez bu programla birlikte Türkiye'de Marksizme referansta bulunan sol partilerde sanayileşme ve kalkınma konusuna merkezi bir yer verilmiş olmaktadır. İkinci önemli nokta da, VP programının Kıvılcımlı'nın düşünsel evriminde de bir dönüşümü ifade ediyor oluşudur.

Vatan Partisi, daha tüzüğünün "amaç" maddesinde, hedeflemiş olduğu ve "iktisadi seferberlik" olarak adlandırdığı ekonomik dönüşümü, "atom dahil en son sistem ağır sanayi temeline dayandırmak" olarak tanımlamaktadır.[26] Parti programı bu konuda çok daha kapsamlıdır. Daha önce TSP ve TSEKP programlarında sadece nüvelerini gördüğümüz kalkınma düşüncesi, Vatan Partisi programında "Sanayileşme" başlığı altında adeta bir kalkınma planında görülebilecek ayrıntılı düzenleme önerileri ve hesaplamalarla ortaya konulur.

25) Bu arada Arif Oruç'un öncülüğünde 1948 yılında kurulan Müstakil Türk Sosyalist Partisi, planlı bir iktisadi politikayı öngörmekte, bunun yanı sıra savaş sanayisi, ağır sanayi, ulaştırma ve liman işletmeleri alanında devletçiliği savunmaktadır. (Bkz.: *Mustakil Türk Sosyalist Partisi*, Program, Latif Dinçbaş Matbaası, 1948; s. 14-16.) Ancak bir bütün olarak değerlendirildiğinde, Müstakil Türk Sosyalist Parti programında kalkınmacı ya da sanayileşmeye vurgu yapan bir söylemin mevcut olmadığı soylenebilir.

26) *Vatan Partisi Tüzük ve Programı, Vatan Partisi Yayınları, 1978, s. 19.*

Demokrat Parti yöneticilerinin "Küçük Amerika" yaratma hedeflerini dikkate alır bir şekilde VP programı söze, Amerikan uygarlığının yükselişinin üç temel faktörünü hatırlatmakla başlar: "devletin bürokratik ve militer olmayışı", "derebeyi artıklarının yok edilmesi" ve "sanayi sermayesinin diğerlerinden üstün olması." Programa göre bunların sağlanmasının yolu, "tam demokrasi", "toprak reformu" ve "teknik yaratıcılığı"ndan geçmektedir.[27]

Vatan Partisi programının Ekonomi ("İktisadiyat") bölümü, adeta bir kalkınma planı imişçesine kaleme alınmıştır. Bu planın merkezinde ise sanayileşmenin bulunduğu şu sözlerle dile getirilir: *"Vatan Partisi ağır BÜYÜK SANAYİ, modernleşmemizin temeli ve mihveri sayar."*[28] Sanayileşme, özellikle de ağır sanayinin kurulması, iktisadi bağımsızlığın garantisi olarak görülmektedir. Çünkü VP programına göre, *"makine yapan memleket, yapmayanı haraca bağlayabilir."*[29] Yani hem siyasi hem de iktisadi bağımsızlığın en önemli koşulu ağır sanayi temelinde bir sanayileşmenin gerçekleştirilmesidir. Bu tespitlerden hareketle program, sanayileşmenin gerçekleştirilme sürecini somut sayılarla ifade etmeye çalışmaktadır: *"Ucuz devlet, şuurlu ticaret kanallarından ve toprak reformundan doğacak tasarruf ve döviz fonlarına dayanarak, bir Meclis devresi olan 4 yıl için, 700 milyon liralık Birinci Ağır Sanayi Planı kurulacak. Şimdiki bütçemizin en az 20'de biri ile 50 milyonluk motor, 50 milyonluk tersane, 40 milyonluk oto-traktör, 40 milyonluk tarım ve sanayi makineleri fabrikaları kurulacak. İkinci dört yılda sanayiye elverişli atom pilleri, kimya işletmeleri, elektrik santralları kurulacak. Milletlerarası münakaşa yolu ile hiçbir batıl itikatla, kösteklenmeksizin, sermaye gelmediği zaman patent ve ihtisas parayla satın alınacak."*[30]

27) *A.y.*
28) Vatan Partisi Programı, *İlke*, sayı:7, 1974 Temmuz, s. 47.
29) *A.y.*
30) *A.g.y.*, s. 48

VP programıyla Kıvılcımlı'nın, 1930'ların başlarında Türkiye'de "beş yıl" içinde bir "Sovyetler devrimi" hayal edişinden farklı bir yerde olduğu görülmektedir. Kıvılcımlı, o tarihlerden yaklaşık yirmi yıl sonra 1954'ün Türkiyesi için,– sosyalist karakterde olmayan– bir sanayileşme ve kalkınma dönemi öngörmektedir. Açıkçası bu programla Kıvılcımlı, Komintern'in aşamalı devrim anlayışına tam anlamıyla uygun bir program kaleme almış olmaktadır. Burada "kalkınma", demokratik devrim programının temel sorunudur. Aydınoğlu, Kıvılcımlı'nın bu değişimini şöyle yorumlamaktadır: "*Sovyet deneyi, ardından Çin gibi geri kalmış bir ülkenin sosyalizmin inşası yoluna girmesi, sömürgelerin bağımsızlık sürecine girişleri, bütün bunlar, 'milli kalkınma' sorununun artık uluslararası resmi komünist hareket tarafından bir Marksist program sorunu olarak görülmeye başlanmasını getirir İkinci Dünya Savaşı öncesine kadar genel olarak her bir ülkenin devrim yolunda yürüyeceği yol, uluslararası sosyalist devrimin bir parçası olmak olarak görülmekteydi. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise, her ülkenin devrim yolunda yürüyeceği 'milli yol', adeta bütün bir tarihsel dönemi kapsayacak şekilde genişlemiştir.*"[31]

Vatan Partisi programında sergilenen sanayileşme ve kalkınma anlayışı, 1960 yılında Kıvılcımlı'nın Milli Birlik Komitesi'ne yazdığı mektuplarda daha geniş bir şekilde ortaya konulacaktır.[32] Kıvılcımlı'nın üretim ve dış ticaret ile ilgili ayrıntılı hesaplamaları, "Enflasyon Niçin Geldi?", "Şuursuz Ticaret Nasıl Gitmiyor?", "Dış Yardımın İç Yüzü", "Kendi kendimize Yardım" gibi başlıklar altında yer almaktadır. Kıvılcımlı özellikle dış ticaret konusunda ayrıntılı olarak durmuş, 1947-1958 yılları arasındaki dış ticaret açıklarını ve Türkiye'nin

31) Ergun Aydınoğlu, *Sol Hakkında Her Şey mi?*, Versus Yayınları, İstanbul, 2008, s. 260.

32) Hikmet Kıvılcımlı, *İkinci Kuvayimilliyeciliğimiz*, Tarihsel Maddecilik Yayınları, İstanbul, 1965.

ticari ilişkilerinin bulunduğu sosyalist ve kapitalist ülkelerle olan ticaret hacmini tablolarla birlikte değerlendirmiştir. "Dış Yardım" konusuna değindiği bir başka bölümde ise, bugüne kadar alınan dış yardımların ülkenin kalkınmasına en ufak bir katkısının olmadığı söylenmektedir. Kıvılcımlı'ya göre, *"dış yardım iktisadi sıkıntılarımızı azaltmamış, ayrıca iktisat dışı baskıları da katmerleştir(miştir)."*[33]

Kıvılcımlı'nın darbecilere mektubunun "Kendi Kendimize Yardım" ve "Ekonomik" bölümleri özellikle dikkat çekicidir. Bu bölümde ülkenin kendi kendisine yeterli bir sanayi düzeyine erişmesinin ve kalkınmasının ana hatlarını vermektedir: "Köyde toprak reformu, kentte şuurlu ticaret, siyasette ucuz devlet."[34] "Ekonomik" adlı bölümde ise, yine "Ağır Sanayi" başlığı altında kalkınmanın temel problemi ortaya konmaktadır. Kıvılcımlı'ya göre, *"bugün dünyada sanayici ülkeler, mutlaka ağır sanayi, makine yapan sanayi temeline dayanırlar."*[35] Kıvılcımlı, kalkınma probleminin çözümünde ağır sanayiye yaptığı vurgunun ardından, planlama mekanizmasının gerekliliğini gündeme getirmektedir.[36] Kıvılcımlı'nın mektuplarında, VP programında yer almayan "milli kalkınma", "milli iktisat planı" gibi kavramları kullandığı da görülmektedir.[37]

Sonuç olarak TSP, TSEKP, DİP ve VP programları, 1960'larda kalkınma konusunu bir program sorunu haline getiren Türkiye İşçi Partisi programının bir yenilik olmadığını, sol partilerin 1946'dan beri derece derece kalkınma konusunu programlarında işlediklerini göstermektedir.

---

33) *A.g.e.*, s. 30.
34) *A.g.e.*, s. 36. Bu üç madde, aynı zamanda Vatan Partisi programının da ana ilkeleridir.
35) *A.g.e.*, s. 43.
36) *A.g.e.*, s. 45.
37) *A.g.e.*, s. 45-46.

Bölüm 6
Yön-Devrim Hareketi ve Kalkınma

Türkiye Siyasetinde "Planlı Kalkınma" Söylemi ve Yön

27 Mayıs darbesinin ardından yönetimi ele alan Milli Birlik Komitesi, 11 Temmuz 1960'ta, planlama teşkilatının çok yakında bir kanunla oluşturulacağını, bundan böyle ülke kalkınmasının bir plan çerçevesine oturtulacağını ilan etmiştir.[1] Darbeci subayların bu yaklaşımında, CHP devletçi geleneğinden ve *Forum* dergisinden aydınların DP'nin ekonomi politikasına yönelik eleştirilerinin önemli bir etkisi olduğu söylenebilir.

---

1) Cemal Gürsel başkanlığındaki Milli Birlik Hükümetinin 11 Temmuz 1960 programında şöyle denilir:"*(...) memleket iktisadiyatının ahenkli bir surette gelişmesi ve halkımızın tüm olarak, hakiki refaha doğru ilerleyebilmesi için, yatırımları şahsi, indi ve iç politika mülahazalarından kurtarıp rasyonel ve planlı bir temel üzerine oturtmak, çok ehemmiyet verdiğimiz bir esastır. Bu maksatla pek yakında, bir İktisadi Planlama Dairesi'nin kuruluş kanunu, yüksek tetkik ve tasviplerinize sunulacaktır. (...) ziraat, sanayi, ulaştırma, bayındırlık ve imar işlerimiz, umumi bir kalkınma planı çerçevesi içine alınacaktır.*" (Arar, *a.g.e.*, s. 320.)

Devlet Planlama Teşkilatı, askeri yönetiminin bu konudaki kararlılığının bir ifadesi olarak, yeni Anayasa'nın kabulünden daha önce kurulacaktır.[2] DPT eski plancılarından Günal Kansu, planın siyasi çekişmelerden etkilenmemesi için 1962'de çıkarılan 77 sayılı yasa ile, meclis görüşmelerinde "planın bütünlüğü'nü bozmaya yönelik olası girişimleri önleyici tedbirler alındığına dikkat çeker.[3]

Birinci Kalkınma Planı 1963-1967 yıllarını kapsar. Bundan önce ise 1962'de bir yıllık bir geçiş programı uygulanacaktır. Birinci Plan, özellikle dış yardımlar ve krediler konusunda uluslararası kuruluşların desteğini ve tavsiyelerini dikkate almadan tasarlanmıştır. Bu anlamda AID (Amerikan Yardım Örgütü), OECD (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü) gibi kuruluşların önerilerine önem verilmemiştir.[4]

Plancılar, birinci beş yıllık planı hazırlamadan önce yurtdışında dönemin plancılarından Necat Erder'in deyimiyle "genç ve deneyimsiz" olduklarından olsa gerek, çeşitli ülkelerdeki planlama deneylerini yerinde gözlemlemek için çeşitli geziler yapmışlardır.[5] Bu gezilerden Attila Karaosmanoğlu ve Necat Erder'in 1961 yılında Hindistan'a yaptıkları ziyaretin özel bir anlamı vardır. Aslında planın hazırlanmasından önce bu tip gezilerin yapılmasını Amerikan Yardım Teşkilatı (AID) önermiş ve finanse etmek istemiştir. AID'in bu amaçla ziyaret edilmesini önerdiği ülkeler ise, Porto Rico, Hollanda ve Fransa'dır. Ancak anlaşılan o ki, DPT'nin önde gelen uz-

2) Necat Erder ve diğ., *Planlı Kalkınma Serüveni, 1960'larda Türkiye'de Planlama Deneyimi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 7.
3) Kansu, 1960'larda yasaya rağmen mecliste planlara dair yapılan ufak tefek rötuşlar göz ardı edildiğinde genellikle plancıların isteklerinin galip geldiğini de belirtmektedir. (Günal Kansu, *Planlı Yıllar*, Kültür Yayınları, 2003, s. 65.) Bu açıdan bakıldığında 1960'tan itibaren planlamanın Türkiye siyasetindeki temel yeri daha iyi anlaşılabilir.
4) Erder ve diğ., *a.g.e.*, s. 8.
5) *A.y.*

manları Türkiye'nin kalkınma planını hazırlamak üzere çok daha farklı ülkelere bakılması gerektiğini düşünmektedirler. Bu açıdan plancılar, önerilen bu ülkeler yerine Polonya, İsrail, Hindistan, Pakistan ve o sıralarda Jan Tinbergen'in danışmanlık yapmakta olduğu Mısır'ı önermişlerdir. Ancak AID yetkilileri Polonya ziyaretini komünist bir ülke olduğu gerekçesiyle finanse etmemişlerdir.[6]

Plancıların yaptıkları Hindistan ziyareti kalkınma önerileri açısından anlamlı kabul edilebilir. Karaosmanoğlu ve Erder, Hindistan'ı ziyaretleri sırasında ülkenin planlama teşkilatının (Indian Planning Commission) uzmanlarını tanıma olanağı bulmuşlardır. Dönemin Hindistan'ı, 1950 gibi erken bir tarihte kurulan Planlama komisyonunun yönlendiriciliğinde beş yıllık planlar uygulayan ve planlama deneyimi konusunda o sıralarda başarılı olarak kabul edilen bir Üçüncü Dünya ülkesidir. Plancıların başbakan ve aynı zamanda planlama komisyonu başkanı olan Nehru ile görüşmeleri ise, o dönemde ulusal kalkınmanın (ve onun bir aracı olarak planlamanın), Üçüncü Dünya'da bağımsızlığın bir şartı olarak görüldüğünü göstermektedir. Örneğin Nehru, Türkiye'den giden plancılara şu tavsiyeyi verecektir: *"Kendi planlarınızı kendiniz yapın."*[7]

Bu etkilerle hazırlanan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plam'nda Türkiye ekonomisinin uzun vadeli bir dönem içinde dengeli biçimde gelişmesi ve Kamu İktisadi Teşekkülleri nin yeniden yapılandırılması, vergi reformu ve toprak reformu gibi köklü reformların gerçekleştirilmesi öngörülmektedir. Ancak geçmişteki plan deneylerinden farklı olarak bu plan, salt bir sanayi ya da ekonomik kalkınma planı değildir. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, kalkınmayı toplumsal yönleriyle birlikte ele almak iddiasındadır. Planda eğitim, sağlık gibi toplumsal ko-

6) Kansu, *a.g.e.*, s. 94.
7) *A.y.*

nulara da ekonomik yapı çerçevesinde yer verilmiştir.[8]

Toplumsal konulardaki yaklaşımı ve ekonomide kamu yatırımları ve devlet işletmeciliği öngören ithal ikameci sanayileşme politikası ile öne çıkan birinci plan, özellikle Doğan Avcıoğlu'nun öncülüğünü yaptığı *Yön* dergisi etrafında toplanmış olan aydınların dikkatini çekecektir.[9] Derginin ilk sayısında yayımlanan "Bildiri'den de anlaşılacağı üzere Yöncüler, Türkiye'nin en temel problemini kalkınma olarak görmektedirler. Bu nedenle 1967'ye kadar *Yön* dergisinde, daha sonra da Avcıoğlu'nun *Türkiye'nin Düzeni* kitabında ve 1969-71 yılları arasında yayımlanan *Devrim* dergisinde, kalkınmaya ilişkin temel sorunlar yoğun bir biçimde ele alınacaktır.

Yöncülere göre, Türkiye modernleşebilmek ve gelişmiş ülkelerin seviyesini yakalayabilmek için, çok kısa sürede hızla sanayileşmeyi gerçekleştirebilmelidir. Bunun için de ülkenin koşullarına uygun bir kalkınma yolunu bulmak elzemdir. Bu kalkınma yolunu bulma çabası ise Yöncüleri Türkiye'nin tarihsel iktisadi mirasını analiz etmeye götürecektir. Yöncülere göre Türkiye'nin neden geri kaldığı sorusunun yanıtı, Osmanlı Devleti'nden devralınan ekonomik mirasta, Cumhuriyetçi kadronun seçtiği kalkınma yolunda, Demokrat Parti nin dizginsiz liberalizminde ve nihayet kapitalist dünyanın Türkiye üzerine politikalarında saklıdır. Bu tespitin ardından sıra asıl önemli soruna, yani Türkiye'ye uygun "sosyal adalet içinde hızlı kalkınma yöntemi"nin belirlenmesine gelecek ve özellikle Avcıoğlu'nun 1960'lı yıllar boyunca kalkınma konusunda yazdıkları ile nispeten geniş bir literatür ortaya çıkacaktır.

---

8) Erder ve diğ. *a.g.e.*, s. xiii.

9) Daha sonra *Yön* dergisi sayfalarında birinci beş yıllık planı hazırlayan plancıların istifası konusuna büyük yer verilecek, takip eden beş yıllık plan uygulamaları sırasında da hükümetin plana aykırı politikaları şiddetle eleştirilecektir.

Osmanlı'dan Bir Geri Kalmışlık Mirası

Yöncülere göre 1960'lar Türkiyesinde çağdaş uygarlık seviyesini yakalamanın, demokrasi ve sosyal adaleti gerçekleştirmenin tek şartı kalkınmaktır. Fakat bu belirleme, akla hemen bir soruyu getirmektedir: Bugüne kadar neden kalkınamadık? Yöncülerin bu soruya verdikleri ilk yanıt, emperyalizmin azgelişmişliği ürettiği yönündedir. Geri kalmışlığın nedenleri aynı zamanda tarihsel bir analiz de gerektirmektedir. Ancak Avcıoğlu, *Yön* deki yazılarında bu konudaki analizlerini pek derinleştirmemiş, nispeten dağınık değerlendirmelerde bulunmuştur. Avcıoğlu'nun *Türkiye'nin Düzeni* kitabındaki analizlerin nispi derinliği ise, bu çalışmanın uluslararası teorileri inceleme, yer yer eleştirme ve yeni bir teori ileri sürme iddiası ile bağlantılıdır. Bu nedenle Yöncü düşüncenin emperyalizm ve azgelişmişlik konusundaki görüşlerinin en yetkin ifadesinin *Türkiye'nin Düzeni*'nde bulunduğu söylenmelidir.[10]

Geri kalmışlığın nedeni olarak emperyalizmin varlığı, bir Üçüncü Dünya aydını olarak sadece Avcıoğlu'nun değil, o dönemde kalkınma üzerine düşünen pek çok aydının da yanıtı olarak görülmelidir. O sıralarda sosyalist iktisatçı Oscar Lange, 1962'de yazdığı kitabında, "kalkınamadımzsa kabahat batılıların değil" tarzındaki Batı yanlısı kalkınmacılığı eleştirmektedir.[11] Yine bu yılların Batı eksenli modernleşme kuramlarının sorgulanmaya başlandığı bir dönem olduğu da hatırlatılmalıdır. Birçoğu Marksizm kaynaklı ya da Marksizm'den etkilenen teorilerde, azgelişmişliğin nedeni konusunda dış ekonomik

10) *Emek* dergisinde Avcıoğlu'nun bu kitabı üzerine eleştiri yazısı yazacak olan Ertan Cengiz (Taner Timur) şu gözlemde bulunacaktır: "*Yön*'de tarihi açıklamalara pek iltifat etmediğini bildiğimiz yazar, sanırız ki bugün savunduğu milliyetçi devrimci kalkınma yolunun tarihsel gelişme çizgimize de uygun olduğunu göstermek için bir sürü eser karıştırmıştır." (Ertan Cengiz, "*Avcıoğlu: Teorisiz Bir Devrimci*", *Emek*, 11 Ağustos 1969.)

11) Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, Bilgi Yayınevi, 1968, Ankara, s. 352.

dinamiklere ve uluslararası ekonomik sistemin işleyiş mantığına ağırlık verilmektedir. 1950'lerde Latin Amerika'dan yükselen Yapısalcı tezler de, 1960'ların sonunda en olgun halini "azgelişmişliğin gelişmesi" ifadesinde bulacak olan Bağımlılık Okulu teorileri de, geri kalmışlığın temel nedeni olarak dış kapitalizmi ya da daha doğrudan bir ifadeyle emperyalizmi ele almaktadır. Bütün bunlar dikkate alındığında, *Türkiye'nin Düzeni*'ninde, Paul Baran, Maurice Dobb, Celso Furtado, Oscar Lange gibi teorisyenlere sık sık başvuran Avcıoğlu'nun da benzer şekilde düşünmesi şaşırtıcı olmamalı.

Öte yanda Avcıoğlu, yerli yönetici kadroların kimi politik tercihlerini de bir geri kalmışlık nedeni olarak görmektedir. *Yön* sayfalarında ayrıntısına girmese de Avcıoğlu, geri kalmışlık mirasının Osmanlı ekonomik yapısına dek uzandığını düşünmektedir.[12] Ona göre Türkiye, 150 yıldır kalkınmak için çaba göstermesine rağmen, bu fırsatı gerçek anlamda ilk kez antiemperyalist nitelikteki Kurtuluş Savaşı ile yakalamıştır. Ancak devrimci kadro daha işin başında Batı tarzı bir liberalizme yönelmiş ve devletçilik hiçbir zaman sistemli bir şekilde uygulanamamıştır. Avcıoğlu'na göre, Türkiye'de yönetici kadrolar ekonomik bağımsızlık konusuna gereken önemi vermeden Batı kapitalizmi modelini uygulamaya kalkmışlar ve ülkeyi azgelişmişliğe mahkûm etmişlerdir.[13]

12) Bkz. Doğan Avcıoğlu, "Kalkınma Çağı", *Yön*, sayı:81, 16 Ekim 1964; Doğan Avcıoğlu, "Yabancı Sermaye Saltanatı", *Yön*, sayı: 92, 1 Ocak 1965, Doğan Avcıoğlu, "Kalkınmaya Götüren Yol", *Yön*, sayı: 95, 22 Ocak 1965; Doğan Avcıoğlu, "Ortanın Solu", *Yön*, sayı: 122, 30 Temmuz 1965. Ayrıca Niyazi Berkes'in *200 yıldır Neden Bocalıyoruz?* başlıklı kitabı da 1964 yılında Yön yayınları tarafından basılmıştır.

13) Avcıoğlu *Yön*'deki çeşitli yazılarında bunu dile getirmiştir. Doğan Avcıoğlu, "Sosyalist Cezayir", *Yön*, sayı: 15, 28 Mart 1962; Doğan Avcıoğlu, "Göz Oyan Kargalar", *Yön*, sayı: 32, 25 Temmuz 1962; Doğan Avcıoğlu, "Sosyalist Gerçekçilik", *Yön*, sayı: 39, 12 Eylül 1962; Doğan Avcıoğlu, "Devletçilik Nasıl Dejenere Oldu?", *Yön*, sayı: 47; Doğan Avcıoğlu, "Medrese Atatürkçülüğünden Gerçek Atatürkçülüğe", *Yön*, sayı: 85, 13 Kasım 1964; Doğan Avcıoğlu,

Yön'deki yer yer kendisini gösteren değerlendirmelerinin ötesinde Avcıoğlu, "neden geri kaldık" sorusunun ayrıntılı tarihsel analizini, 1968'de yayımlanan *Türkiye'nin Düzeni* adlı kitabında yapacaktır. Bu çalışmasında Avcıoğlu, Türkiye'nin kalkınma serüvenini, Osmanlı'dan bu yana gösterilen modernleşme çabaları ve o dönemin dünyasının ekonomik koşulları çerçevesinde ele alır. Kuşkusuz bu soruna kafa yorma konusunda Avcıoğlu yalnız değildir. "Türkiye'nin geri kalmışlığında Osmanlı mirasının rolü" sorunu, o dönemin pek çok başka sol aydını için de önemli bir tartışma konusudur. Bu konuda aralarındaki temel ayırım, Osmanlı Devleti'nin toplumsal ve ekonomik yapısının Asya tipi ya da feodal üretim tarzlarından hangisiyle açıklanabileceği konusunda ortaya çıkmaktadır. Bu analizlerden biri Behice Boran'a aittir. Solun önemli liderlerinden Boran, "Batıdaki feodalite ile Osmanlı İmparatorluğu, feodal tip toplumun iki değişik örneğidir" demektedir.[14]

Bunların karşısında Asya tipi üretim tarzını Osmanlı Devleti'nin toplumsal ve ekonomik yapısını çözümlemede işlevli bir kategori olarak gören aydınlar da vardır. Bunlara göre Osmanlı Devleti'nin geri kalmışlığının ve "durgun" toplumsal yapısının nedeni, Batı feodalizminden ayrılan Asya'ya özgü üretim tarzından kaynaklanmaktadır. Bu görüşte ilk anılan isim şüphesiz Sencer Divitçioğlu'dur. Divitçioğlu'nun tezlerine en şiddetle karşı çıkanlardan biri ise yine Avcıoğlu'dur. Avcıoğlu, önce Divitçioğlu'nun 1966'da yayımlanan *Asya Tipi Üretim Tarzı ve Azgelişmiş Ülkeler*[15] kitabına ilişkin *Yön*'de eleştirel bir yazı yazmıştır. Avcıoğlu'na göre Türkiye'de sosya-

"Yabancı Sermaye Saltanatı", *Yön*, sayı: 92, 1 Ocak 1965.

14) Behice Boran, "Metod Açısından Feodalite ve Mülkiyet", *Yön*, sayı: 51, aktaran Avcıoğlu, *a.g.e*, s.9

15) Sencer Divitçioğlu, *Asya Tipi Üretim Tarzı ve Azgelişmiş Ülkeler*, Elif Yayınları, İstanbul, 1965.

listlere düşen görev "yeni toplumsal gelişme kanunları ve teorileri icat etmek yerine, sosyalist metodu doğru kullanmaya alışarak, Türk toplumunun evrimi hakkında tarihi ve sosyolojik araştırmalar yapmak"tır.[16]

Avcıoğlu'nun bu konudaki derinlemesine analizleri ise *Türkiye'nin Düzeni* kitabında bulunur. Ona göre bu konu çerçevesinde asıl tartışılması gereken, Osmanlı toplumunun iç dinamikleri sorunudur. Osmanlı toplumu, kendi iç evrimi ile kapitalizme geçebilecek durumda mıydı yoksa Asya tipi üretim tarzını savunan aydınların açıkladıkları şekilde durgun bir toplumsal yapıya mı mahkûmdur?[17] Bu soruya bir cevap bulmak üzere 17. yüzyıl başındaki Osmanlı sanayisini inceleyen Avcıoğlu, 16. yüzyılda Batı'nın üstünlüğünden söz edilemeyeceğini hatırlatmakta ve Osmanlı'da Asya tipi bir durgun toplumsal yapı olmadığı sonucuna varmaktadır: "*Osmanlı prekapitalist düzeni içinde de, bu düzenin bozulup çözülerek daha ileri düzene, yani kapitalizme dönüşmesini sağlayacak güçler gelişmekteydi. Şüphesiz bu gelişmeler, kapitalizme hemen ulaşılacağı anlamına gelmemektedir. İlk sermaye birikiminin hızı kadar, eski düzenin direnme gücü, kapitalizme geçiş sürecini uzatabilecek ya da kısaltabilecektir. Bu geçiş, çeşitli sancılar ve şiddetli direnmeler içinde yüzyıllar sürebilir. Önemli olan, Türk toplumunun şifa bulmaz bir durgunluğa mahkûm olmadığının tespitidir.*"[18]

Öyleyse 17. yüzyılın başında kapitalistleşme dinamiği taşıyan Osmanlı ekonomisi neden bunu başaramamıştır? Avcıoğlu'nun bu soruya yanıtı ise şöyledir: "*Türkiye de Batı*

16) Doğan Avcıoğlu, "S. Divitçioğlu'nun Kitabı Üzerine...", *Yön*, sayı: 169, 24 Haziran 1966. Divitçioğlu da, Avcıoğlu'nun bu eleştirisine yine *Yön*'de 171. sayıda cevap verecektir. (Sencer Divitçioğlu, "D.Avcıoğlu'nun Yazısı Üzerine", *Yön*, sayı:171, 8 Temmuz 1966.)

17) Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, Bilgi Yayınevi, 1968, Ankara, s. 11.

18) *A.g.e.*, s. 23-24.

toplumları gibi daha yüksek bir uygarlığa, sınai kapitalizme doğru yol almaktaydı. Eğer birtakım engeller –ki kanımızca dış engellerdir– çıkmasaydı da Türkiye sınai kapitalizmin öncülüğünü alsaydı, bugün dahi aydınlarımızda kompleksler yaratan 'Batılılaşma' özlemi diye bir şey mevcut olmayacak, belki de tam aksine, geride kalan Batılılar, 'Doğululaşma' kompleksine tutulacaklardı."[19] Görüldüğü gibi Avcıoğlu, Osmanlı ekonomisinin geri kalmışlığını büyük ölçüde kapitalizmin yayılma süreci ve onun emperyalist etkileri ile açıklamaktadır. Ona göre Tanzimat'la başlayan süreç, yaygın kabul gören açıklama şekliyle Batılılaşma süreci değil, bir sömürgeleştirme sürecidir. Bu süreçte, bir zamanlar Osmanlı Devleti ile aynı ekonomik koşullarda bulunan pek çok ülke kalkınmayı başarırken, Türkiye emperyalizmin kıskacından kurtulamamış ve –geri kalmış değil– *geri bıraktırılmıştır.*[20]

Avcıoğlu'na göre ancak ekonomik bağımsızlığını sağlayabilmiş Japonya, Rusya, ABD, Almanya gibi ülkeler ekonomik kalkınma yoluna girebilmişlerdir. Örneğin Japonya, 1894'te kapitülasyonlardan kurtulmayı başarmış, aynı zamanda yabancı sermaye yatırımlarından korunmak için yoğun bir çaba göstermiş ve ancak bunları sağladıktan sonra devlet eliyle fabrikalar kurulmaya başlamıştır. Bu anlamda Japonya, Batı kapitalizmi tarafından sömürge ya da yarı-sömürge haline getirilmekten kurtulabilen ve "bağımsız bir milli kalkınma" olanağını yaratmayı başaran tek Avrupa dışı ülkedir.[21]

---

19) *A.g.e.*, s. 24.

20) *A.g.e.*, s. 59.

21) *A.g.e.*, s. 39-46. Avcıoğlu'nun bu yaklaşımı, 1960'ların ve 70'lerin önde gelen sol kalkınma teorisyenlerinden Andre Gunder Frank'ı hatırlatmaktadır. Frank da, genel kanının aksine *çevre* ülkelerin (azgelişmiş ülkelerin), *merkez*le (gelişmiş kapitalist ülkelerle) ilişkilerinin zayıfladığı dönemde çok daha iyi bir kalkınma trendi yakaladıklarını belirtir. (bkz. Andre Gunder Frank, *Capitalism and Underdevelopment in Latin America*, 2. bs, Monthly Review Press, NewYork and London, 1969).

Avcıoğlu'na göre ekonomik bağımsızlık tek başına kalkınmak için yeter şart değildir; fakat bağımsız olmadıkça da kalkınma asla gerçekleşmeyecektir. Bu anlamda Japonya kadar Almanya örneği de dikkat çekicidir. Japon kalkınması gibi Alman kalkınması da devletin başrolde olduğu "tepeden inme" bir kapitalist gelişme denemesi olarak görülebilir.[22] Avcıoğlu, Çarlık Rusya'sında da sanayinin, 1880'den sonra pre-kapitalist bir yapı içinde yine yukarıdan devlet müdahalesiyle gerçekleştiğini söyler.[23] Avcıoğlu, son tahlilde ABD'nin bağımsız olduktan sonra da çok uzun bir süre ekonomide himayeciliği sürdürerek ekonomik bağımsızlığını korumaya çalıştığına dikkat çekmektedir. Oysa ABD bunu başarırken, örneğin İrlanda, "İngiltere'nin ekonomik egemenliği altında perişan olmuştur."[24] Avcıoğlu, Marx'ın 1867'de Engels'e yazdığı mektupta, İrlanda'nın gerçekleştirmesi gerekenleri, "İngiltere'den bağımsızlık", "tarım ihtilali" ve "İngiltere'ye karşı koruyucu gümrük tarifeleri" olarak sıralamasına da önem atfeder.[25]

Avcıoğlu Japonya, Rusya, Almanya ve ABD'nin aksine, 1800'lerin Türkiyesinin ekonomik olarak bağımsızlığını kazanamadığını ve sanayi kapitalizmini geliştirme yoluna giremediğini söylemektedir. Ona göre bunun nedeni, Türkiye'nin "coğrafi mevkii ve uyandırdığı iştahların şiddeti"dir.[26] 1838'de Osmanlı Devleti'nin imzalamak durumunda bırakıldığı Ticaret Antlaşması bu açıdan bir dönüm noktasıdır. Bu anlaşmanın getirdiği "gümrük esareti", kapitalist gelişmenin temel şartı olan bağımsız gelişme ve sanayileşme olanaklarını yok etmiştir.[27] 1910'lara gelindiğinde, bu yolla hiçbir ilerleme gösterile-

22) Avcıoğlu, *a.g.e.*, s. 47.
23) *A.y.*
24) *A.g.e.*, s.48.
25) *A.y.*
26) *A.g.e.*, s. 51.
27) *A.g.e.*, s. 53.

meyeceği anlaşılmıştır. Avcıoğlu, savaş yıllarında devlet eliyle kapitalist yetiştirme çabalarının da sonuç vermediğini ve 1922 yılına gelindiğinde, Mustafa Kemal'in Millet Meclisi'nde mevcut koşullarda girişilen sanayileşme denemesinin olanaksızlığını dile getirdiğini belirtir. Avcıoğlu'na göre Atatürk önce bağımsızlığı gerçekleştirme ve emperyalizmden kurtulmanın gerekli olduğunu kavramıştır.[28]

Cumhuriyet'in ilk yıllarına gelince Avcıoğlu deyim yerindeyse koşulların yarattığı güçlükleri öne çıkararak "apoloji" yapar. Ona göre, ilk dönemlerde Cumhuriyet kurucularının ellerinde bulunan ekonomi politikasını yönlendirecek araçlar oldukça kısıtlıdır. Daha açık bir ifadeyle Cumhuriyet'in ilk yıllarında bir milli iktisat politikası uygulamak için gerekli koşullar, özellikle Lozan'daki gümrük şartları nedeniyle mümkün değildir. Avcıoğlu, Türkiye'de kalkınma konusunda ilk ciddi atılımın 1930'lu yıllarda gerçekleştirileceğini ve 1929 dünya krizi koşullarının zorlamasıyla bir devletçilik uygulamasına geçildiğini belirtir. Ancak ona göre devletçiliğin sistemleştirilememesi ve ardından gelen savaş koşulları ile sanayileşme hedefinden uzaklaşılmıştır.[29]

Görüldüğü gibi Avcıoğlu Cumhuriyet dönemini analiz ederken oldukça ılımlı bir dil kullanmaktadır. Onun gözünde "antiemperyalist" nitelikli Kurtuluş Savaşı, Türkiye'yi bağımsız ülkeler seviyesine çıkarabilmiş ve böylece Türkiye, sömürge ve yarı-sömürge dünyasına bir örnek oluşturmuştur. O yüzden de Cumhuriyet'in ilanından sonra ekonomik kalkınmanın gerektiği gibi gerçekleştirilemeyişi, Avcıoğlu için kaçırılmış bir fırsat anlamına gelmektedir. Ama tabii Avcıoğlu, bu fırsatın kaçırılma nedenleri üzerine fazla söz söylemeyecektir. Sadece 1929 krizinin etkileri, Osmanlı Devleti'nden miras ka-

28) *A.g.e.*, s. 163-164.
29) *A.g.e.*, s. 240-243.

lan ilkel sanayi mirası ve borçlardan bahsetmekle yetinmiş, ikinci savaş sonrasında "iktisadi tahribat"ın iyice derinleştiğine dikkat çekmiştir. Öte yanda Kurtuluş Savaşı ndan kaynaklanan özgün koşullar da devrimci kadronun talihsizliği olmuştur. Avcıoğlu'na göre Kurtuluş Savaşı, "derebeyi", "toprak ağası", "tüccar" ve "ulema"ya dayanmış, işçi ve köylülerden oluşan halk hareketinden doğan bir bağımsızlık mücadelesi olamamıştır. Bununla birlikte "Osmanlı bürokrasisinden kalma unsurların da handikapını taşıyan" devrimci kadro, kendi iç anlaşmazlıkları nedeniyle de yıpranmıştır.[30] Bütün bu nedenlerin bir sonucu olarak da, "tarımdaki Ortaçağ kalıntılarını bir devrimle temelinden tasfiye edip Türk kalkınmasını sağlam bir tabana oturtmak mümkün olmamıştır."[31]

Yöncülerin Gözünden Türkiye ve Kapitalist Dünya

İkinci Dünya Savaşı sonunda kapitalist dünyanın tartışmasız lideri olan ABD, yardım ve kredilerle birçok azgelişmiş ülkenin kalkınma rotasını şekillendirmiş, fakat yaklaşık on yıl içinde, ABD'nin önerdiği ekonomi politikasının başarısızlığı ortaya çıkmaya başlamıştır. 1960'ların politik ve ideolojik atmosferi de artık yeni kalkınma yolları sunmaktadır.

1945 sonrası yıllar, "Üçüncü Dünya" ülkelerinin hızlı kalkınma çabalarına girıştiği, Sovyetler Birliği'nin kalkınmakta olan dünya ile ilişkilerinin yoğunlaştığı, Çin'de komünizmin zafer kazandığı, Küba'da devrimin gerçekleştiği, Vietnam Savaşı'nın azgelişmiş ülke halklarını derinden etkilediği, Afrika, Orta Doğu ve Latin Amerika'da ulusal kurtuluş hareketlerinin ve radikal hareketlerin güç kazandığı olağanüstü

30) *A.g.e.*, s. 240.
31) *A.g.e.*, s. 240-241.

bir dönemi ifade eder. Bu büyük dönüşümler, kalkınma iktisatçılarının teorilerine de yansıyacaktır. Örneğin pek çok teorisyen Küba Devrimi'nin yarattığı heyecandan etkilenecektir. O derece ki Arndt, Andre Gunder Frank için "Fidel Castro olmasaydı Frank da olmazdı" sözlerim aktarır.[32] Löwy'e göre de, özellikle Küba'da gerçekleşen devrimin ardından, "bağımlılık" ve "azgelişmişlik"i temel alan çok geniş bir sol kalkınma literatürü oluşmaya başlamıştır.[33]

Artık Rostow gibi "mainstream" Amerikan kalkınmacılığı yanlısı düşünürlerin tezleri Asya, Afrika ve Latin Amerika'nın çeşitli ülkelerinde çok şiddetli eleştirilerle karşılanmaktadır. 1961'de Üçüncü Dünya'nın radikal sesi Frantz Fanon ısrarla ulusal iktidarların Batı kapitalizminden kopması gerektiğini vurgulamaktadır: *"Eğer iktidar, memleketi yerinde saymaktan kurtarmak ve onu dev adımlarla ilerleme ve kalkınmaya yöneltmek istiyorsa her şeyden önce ticaret ve hizmetler sektörünü millileştirmelidir."*[34] Öte yanda Marksist solda Paul Baran dan itibaren yükselen dalga, Andre Gunder Frank ile doruk noktasına ulaşmıştır. Frank, tıpkı Baran gibi "çevre" ülkelerin önünde iki seçenek olduğunu vurgulayacaktır: *"Sosyalizm ya da barbarlık."* O nedenle tek alternatif, Mao yönetiminde Çin'in başardığı gibi ya da Castro önderliğinde Küba'nın gerçekleştirdiği gibi kapitalist sistemin dışına çıkmaktır.[35]

1960'ların bu politik atmosferinde bir Üçüncü Dünya aydını olarak Avcıoğlu, ABD'nin önerilerine şiddetle karşı çıkan –ama kapitalizmle kopuşmayı da net olarak koymayan– bir kalkınmacılık sunmaktadır. Avcıoğlu'nun o tarihlerdeki kesin

32) Arndt, *a.g.e.*, s. 127.

33) Löwy, *Latin Amerika Marksizmi*, s. 59-60.

34) Frantz Fanon, *Yeryüzünün Lanetlileri*, çev: Şen Süer, Versus Yayınları, İstanbul, 2007, s. 177.

35) *The Development Reader*, ed. Sharad Chari, Stuart Corbridge, Routledge, London and New York, 2008, s. 204.

hedefi, bir toplumsal ve ekonomik sistem olarak kapitalizmin ortadan kaldırılmasından çok, ABD tipi bir kapitalist kalkınmayı reddetmek ve bağımsızlık içinde hızla sanayileşmektir. Bu nedenle Yön sayfalarında sık sık ABD'nin ve onun çizgisindeki uluslararası kurumların tavsiyelerinin şiddetle eleştirildiği görülecektir.[36]

Sonuç olarak Avcıoğlu, 1960'lı yıllar boyunca emperyalizm karşıtı kalkınmacılığın teorisyeni olmaya çalışmış, ama tutarlı bir antikapitalist tavır sergilememiştir. Bir toplumsal ve ekonomik sistem olarak kapitalizmin eleştirisine girişmemiş, ona sadece azgelişmiş ülkelerin bağımsız ve hızlı sanayileşme hedefleri açısından eleştiri getirmiştir.

Bir "Kalkınma Plancısı" Olarak Doğan Avcıoğlu

Avcıoğlu'nun biyografisine kabaca bakıldığında, onun Türkiye'nin kalkınması problemini neden başat bir sorun olarak gördüğü daha iyi anlaşılabilir. Avcıoğlu, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ailesi tarafından Paris'e gönderilmiş ve orada iktisat eğitimi almıştır. Batı ülkelerine giden pek çok Üçüncü Dünya aydını gibi, orada sosyalist fikirlerle tanışmış, azgelişmişlik ve kalkınma konusunda araştırmalar yapmaya başlamıştır. Bu açıdan Avcıoğlu, John H. Kautsky'nin kalkınma ve komünistler üzerine yazdığı kitabında sözünü ettiği "azgelişmiş ülke aydını" tipolojisine oldukça uymaktadır. J. H. Kautsky'e göre azgelişmiş ülkelerde aydınlar, ulusal kurtuluş mücadelesinin başını çeken grupların en önemlilerinden birini oluştururlar. Bu aydınlar çoğunlukla Batılı sanayileş-

36) "Batılılar Kalkınma Davamızı Anlamıyor", *Yön*, sayı:1, 20 Aralık 1961, 4; "Dünya Bankası Kalkınma Arzumuzu Anlamıyor...", *Yön*, sayı:2, 27 Aralık 1961; "OECD Türkiye Raporu", *Yön*, sayı: 160, 22 Nisan 1966.

miş ülkelerde eğitim görmüş, ülkelerine geri döndüklerinde o ülkelerde tanıdıkları sosyal adalet, eşitlik, liberalizm ya da sosyalizm gibi idealleri kendi ülkelerine uyarlamaya çalışmış ve bir süre sonra tüm bu değerleri gerçekleştirmenin tek yolunun sanayileşmeden geçtiğine inanmışlardır. John H. Kautsky, azgelişmiş ülke aydınlarının modernleşmenin, ülkede eski aristokrasinin egemenliğine son vereceğini ve sanayileşmenin de ekonomik bağımsızlığı sağlayıp, askeri gücü artıracağını düşündüklerini söylemektedir. İşte bu antiemperyalist milliyetçilik, onların sanayileşmeye duyduğu inancı her şeyin üstünde kılmıştır.[37]

1950 ya da 1960'ların azgelişmiş ülkelerinde sanayileşmeyi gerçekleştirebilecek bir burjuva sınıfı olmadığından dolayı, J. H. Kautsky'e göre azgelişmiş ülke aydınları için bu noktada devlet tek sermaye kaynağı ve tek yatırım aktörü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle aydınlar, devletin sanayileşmeye karşı gelen yerli aristokrasi ve emperyalist yöneticilerin kontrolünden kurtarılması gerektiğini savunmuşlardır. İşte J. H. Kautsky, o dönemin Nehru, Nkrumah, Toure, Castro ve daha birçok Üçüncü Dünya aydınının modernleşmeyi bir tür sosyalizm zannetmelerinin ya da ne olduğunu tam olarak ifade etmedikleri bir sosyalizm ile modernleşmeyi gerçekleştireceklerini düşünmelerinin açıklamasının burada yattığını vurgular.[38]

Avcıoğlu'nun entelektüel ilgi alanları, modernleştirme düşüncesine olan tutkulu bağlılığı ve yıllar boyu süren siyasi mücadelesi ise, J. H. Kautsky'nin Üçüncü Dünya aydınını tanımladığı tipolojiden yola çıkarak bakıldığında daha iyi anlaşılmaktadır. 1955 yılında Türkiye'ye dönen Avcıoğlu, kalkınma, demokrasi, sosyal adalet gibi Batılı idealleri ülkesinde

37) John H. Kautsky, *a.g.e.*, s. 66.
38) *A.g.e.*, s. 67

uygulamak istemiş ve bunun tek çözümünü de iktisadi kalkınmada bulmuştur.

Avcıoğlu, Demokrat Parti iktidarına karşı başlayan muhalefet ve bu muhalefetin yoğunlaştığı *Forum* dergisindeki kalkınma tartışmalarına, 15 Ocak 1956'da dergiye yolladığı bir mektupla katılmış, yazısında *Forum*'da yapılan kalkınma tartışmalarındaki çıkmaza dikkat çekmeye çalışmıştır. Ona göre azgelişmiş ülkelerdeki temel problem yeterli üretimin yapılamıyor oluşudur.[39] Avcıoğlu'nun *Forum*'un 119. sayısında yayımlanan makalesi ise, Ortadoğu ülkelerinin (Mısır, Irak, İsrail, Lübnan, Suriye) kalkınma yöntemlerine dikkat çekmekte ve bu ülkelerin kalkınmayı tüm kaynaklarını yatırımlara yöneltmeleri ile gerçekleştirebildiklerini vurgulamaktadır.[40]

Avcıoğlu'nun *Forum* dergisinde çok kısıtlı bir şekilde gözlemlenebilen kalkınma sorununa olan ilgisi, esas olarak *Yön* sayfalarında ortaya çıkacaktır. Avcıoğlu, *Yön* sayfalarındaki "yeni devletçilik" (ya da "sosyalizm") kavramlarıyla, Türkiye'nin kalkınma yolunun çizgilerini belirleme çabasına girecektir. Henüz *Yön*'ün birinci sayısında kalkınmanın yolunun Batı kapitalizminde değil, "sosyalizm"de olduğunu söyleyen Avcıoğlu'nun 1960'ların yükselen solunda "sosyalizm" sözcüğünü nispeten geniş kitlelere ulaşan bir yayın organında ilk kez kullanan aydın olduğu hatırlatılmalıdır. O dönemde *Yön* sayfalarında pek çok Üçüncü Dünya ülkesinde gerçekleştirilen reformlar, planlama yöntemleri ve ekonomik tedbirler, sık sık "sosyalizm" kelimesi ile ifade edilecektir: "Nasır'ın Sosyalizmi", "İsrail'de Tarım Sosyalizmi", "Hindistan'da Seçimler ve Sosyalizmin Zaferi", "Nehru'nun Sosyalizmi", "Sosyalist Cezayir", "Hindistan Kalkınma Planında Sosyalizm"

39) Doğan Avcıoğlu, "Prof. Myrdal ve Kalkınma Meselesi", (okuyucu mektubu), *Forum*, sayı:44, 15 Ocak 1956, s. 19.

40) Doğan Avcıoğlu, "Orta Doğu'da İktisadi Kalkınma", *Forum*, sayı: 119, Mart 1959.

vb. gibi. Bu açıdan en başta şu soruyu sormak gerekmekte: Avcıoğlu sosyalist miydi ya da nasıl bir sosyalistti?

Öncelikle "sosyalizm"in, o yıllarda pek çok Üçüncü Dünya aydını için Batı kapitalizmine alternatif bir kalkınma yolunu ifade ettiğini belirtmek gerekir. O dönemde, Nasır'dan Nehru'ya kadar pek çok Üçüncü Dünya aydınının, ülkelerindeki devletçi uygulamaları sosyalist politikalar olarak nitelemesi, başta Sovyet iktisatçıları olmak üzere pek çok aydın ve akademisyen tarafından tartışılmıştır. Önceki bölümde belirtildiği üzere, bazı teorisyenler bu uygulamaları "kapitalist olmayan yol" teorisinin gerekleri olarak nitelerken, diğer bazıları da "devlet kapitalizmi" nitelemesinde bulunmuştur. Mısır, Hindistan, Cezayir, Gana gibi ülkelere bakıldığında hepsinde, kalkınma planlarında geniş ölçüde devletleştirmeler ve millileştirmeler göze çarpmaktadır. Ekonominin kilit sektörlerinde devlet mülkiyeti ile kaynakların dağılımında ve kullanımında devletin koordine edici rolü bütün planların ortak özelliklerindendir.

Kuşkusuz bu yaklaşım, "sosyalizm"in, kapitalizmin eleştirisi ve onun ortadan kaldırılması temelinde yeni bir düzen olarak değil, emperyalizmin eleştirisi temelinde bir kalkınma metodu olarak algılanmasından ibarettir. Avcıoğlu da bu noktada "sosyalizm" kelimesini benzer bir anlamda kullanmaktadır. Batının kalkınma yoluna alternatif bir yol arama çabası içinde olan Avcıoğlu, sosyalizmin o yıllarda dünyasındaki büyük prestijinden bir ölçüde etkilenmiş durumdadır.[41]

O dönemde Avcıoğlu'nun ve başka Üçüncü Dünya aydınlarının, sosyalizm adına istediklerine ya da sosyalizme geçiş süreci olarak gördükleri reformlara genel olarak bakıldığında,

41) Avcıoğlu, henüz 1955'te Türkiye'ye dönerken Abidin Dino'ya "merak etmeyin sosyalizmi kuracağız" demiştir. Gökhan Atılgan, *Kemalizm ile Marksizm Arasında Geleneksel Aydınlar Yön-Devrim Hareketi*, Tüstav, İstanbul, 2002, s. 33.

bunların genellikle toprak reformu, yabancı şirketlerin devletleştirilmesi, kamu sektörünün genişletilmesi gibi tedbirler olduğu görülür. Oysa bu tedbirler, uzun dönemde sosyalizme geçişi sağlayamayabileceği gibi, kapitalist ilişkilerin güçlenmesine de yardımcı olabilir.

Yöncülerin ilk yıllarında temel hedeflerinin, kalkınma davasını ön plana alan bir teori ortaya koymak olduğu söylenebilir. Bu anlamda Yöncü sosyalizmin içeriğinde, Kemalizm'in devletçi deneyimlerinden, azgelişmiş ülkelerin kalkınma denemelerinden ve Batı sosyal demokrasisinden öğeler bulmak mümkündür. Biraz dikkatle bakıldığında Avcıoğlu'nun, sosyalizm kavramını iki farklı içerikte kullandığı görülecektir. Bunlardan birincisi, bir kalkınma metodu olarak sosyalizmdir. Avcıoğlu bu konuda son derece nettir ve bu sorun üzerine konuştuğunda ayrıntılara girerek açıklamalarda bulunur. Avcıoğlu'nun diğer "sosyalizm" söylemi ise nihai bir tarihsel hedef ya da bir tarihsel aşama olarak sosyalizmdir. Nitekim Avcıoğlu nadiren de olsa sosyalizm anlayışının tek olduğunu, ideal olarak yalnızca tek bir sosyalizm olduğunu belirtecektir.[42] Bununla birlikte Avcıoğlu, tıpkı kendisini sosyalist olarak adlandıran Üçüncü Dünya aydınlarının ve politik önderlerinin bir toplumsal ideal olarak sosyalizm tanımını derinleştirmedikleri gibi, bu konuda çok az şey söyleyecek ve daha çok yüzeysel değinmelerle yetinecektir. Bir başka deyişle nihai olarak kapitalizmin, meta üretiminin, insanın insan tarafından sömürülmesinin, emeğin yabancılaşmasının, sınıfların ortadan kaldırılmasının bir ideal olarak ortaya konması söz konusu değildir.

Avcıoğlu *Yön*'deki 20 Aralık 1961 tarihli ilk yazısında şöyle demektedir: *"emeği cezalandıran, sermayeyi alabildiğine*

42) Doğan Avcıoğlu, "Sosyalizm Anlayışımız", *Yön*, sayı: 36, 22 Ağustos 1962, s. 3; "Sosyalizmden Önce Atatürkçülük", *Yön*, sayı:69, 10 Nisan 1963, s. 8-9.

mükâfatlandıran bu adaletsiz düzenin düzeltilmesi için ciddi bir gayret gösterilmemektedir."[43] Peki, ona göre seçilecek olan yol nedir? Avcıoğlu bu soruyu da hemen ilk sayıdaki yazısının sonunda cevaplandırmakta: *"hızlı kalkınma temposunu sağlayacak çapta bir kemer sıkma gayreti gelir dağılışındaki adaletsizliklerin giderilmesi, fedakârlık ve nimetlerde eşitliğin gerçekleştirilmesiyle mümkün olacaktır"*[44] Bütün bu hedefleri gerçekleştirmek üzere önerilen yol, Yön Bildirisi'nde "Yeni Devletçilik" olarak adlandırılır. "Yeni Devletçilik" politikasının esasları ise şu şekilde sıralanabilir: Ekonomide en önemli tasarruf aracı olan vergilerde verimin arttırılması, milli tasarrufların yatırımlara yöneltilmesi, kalkınmanın nimetleri ve katlanılan zorlukları arasında bir denge yaratılması, atıl işgücünün üretime yöneltilmesi, planlamanın ekonomik hayat üzerindeki hâkimiyetinin sağlanması, kilit sanayilerin devlet eline geçmesi, gelir dağılışındaki adaletsizliklerin giderilmesi, sosyal güvenliğin gerçekleştirilmesi, bölgeler arasındaki eşitsizliklerin ortadan kaldırılması, eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması, sendikaların rollerinin ve faaliyetlerinin güçlendirilmesi, toprak reformunun gerçekleştirilmesi.[45]

Avcıoğlu'nun, planlamacı kalkınmacılık konusunda mevcut hükümetlerin tutumlarını ele alırken yaptığı eleştiriler, dönemsel olarak farklılıklar gösterebilmektedir. Örneğin Avcıoğlu, 1962'nin ilk aylarında İnönü hükümeti lehine bir tutum sergilemiş ve bu dönemde plancıların oluşturduğu geçiş programı harfiyen uygulandığı takdirde kalkınma yönünde önemli adımların atılacağını savunmuştur. 1962'de *Yön*'deki yazısında Avcıoğlu şöyle diyecektir: *"(...) mevcut şartlar altında bugünkü hükümeti desteklemenin tek çıkar yol olduğuna*

43) Doğan Avcıoğlu, "Kemer Sıkalım...", *Yön*, sayı:1, 20 Aralık 1961, s.3.
44) *A.y.*
45) "Bildiri", *Yön*, sayı:1, 20 Aralık 1961.

şahsen inanıyoruz. Hükümetle birlikte rejimin de hüviyetini kaybetmesinden ve sosyal gidişi durdurmaya çalışan bir idarenin iş başına gelmesinden endişe ediyoruz."[46]

Görülen o ki, Yöncüler İnönü gibi bir lideri, 1960'lar Türkiyesinin atmosferi içinde ve mevcut anayasanın yarattığı özgürlükçü düşünce ortamında köklü reformlar yapmaya ikna edebileceklerini düşünmektedirler. Avcıoğlu'nun şu sözleri bu inancın bir ifadesidir: "*Şimdi bir İnönü düşününüz: İstismara son, adaletsizliklere son diyen bir İnönü. Hızla ileri kumandası veren bir İnönü (...) Ağaları tasfiye eden, çiftçiyi topraklandıran bir İnönü (...) Bu İnönü, toplumun bütün zinde kuvvetlerini, çalışan kütlelerin çoğunluğunu peşinde bulacaktır. Bu kütlelere dayanarak, demokratik düzen içinde çok şeyler yapılabilir.*"[47] Görüldüğü gibi Yöncülerin yaptıkları eleştirilerde, adeta CHP'ye bir yön verme çabası söz konusudur.

Öte yanda Yöncülerin İnönü hükümetine destek vermelerinin şüphesiz en büyük nedeni, kalkınma planıdır. Bilindiği gibi, Devlet Planlama Teşkilatı 1962 yılı için bir Geçiş Programı ve 1963 yılından itibaren uygulamaya konulacak bir beş yıllık kalkınma planı hazırlamıştır. Yöncülerin ise bu dönemde kalkınma planının köklü reformları uygulayabilmek ve hızla kalkınmayı sağlayabilecek önemli bir basamak olabileceği yönündeki düşünceleri çok güçlüdür.[48] Ancak 1962'nin ikinci yarısında gerek planın öngörülerinin uygulanmaması ve daha ötesinde çıkan fikir ayrılıkları nedeniyle plancıların istifası ve gerekse de 1963 sonrasında Kıbrıs olayları ile yükselen anti-

46) *Doğan Avcıoğlu, "Huzur", Yön, sayı:12, 7 Mart 1962, s. 8.*

47) *Doğan Avcıoğlu, "İnönü'den Beklediğimiz", Yön, sayı:15, 28 Mart 1962, 10-13.*

48) *Bu planların içeriğinden önce, DPT'nin bu dönemki teşkilat üyelerinin kimlikleri üzerinde durmak açıklayıcı olabilir. Başta DPT müsteşarı Osman Nuri Torun olmak üzere teşkilatın yönetiminde yer alan kişilerin çoğu, aynı zamanda Yön bildirisine imza atan kişilerdir. Hatta Torun, daha sonra Sosyalist Kültür Derneği nin başkanlığını da yapacaktır.*

Amerikanizm, Avcıoğlu'nun hükümeti farklı değerlendirmesine yol açacaktır. Nitekim 1962'nin sonlarına gelindiğinde Avcıoğlu, bu olayların ardından İnönü konusundaki bütün iyimserliğini yitirdiği şu satırları yazacaktır: *"Sayın İnönü, statükocu kuvvetlerin bugün en güçlü sözcüsü haline gelmiştir. Eski Türkiye, tarihi şahsiyet İnönü'ye sığınma çabasındadır."*[49]

Bu arada sağ basın tarafından sürekli olarak "sol" kimlikleri öne çıkarılarak ideolojik bir saldırı hedefi olan plancıların yerine liberal görüşlere sahip Hazine Umum Müdürü Ziya Müezzinoğlu getirtilmiştir. Yöncülere göre plancıların istifası, DPT'de basit bir yönetim değişikliğinden ibaret değildir; bu değişim aslında o güne kadar uygulanan kalkınma yolundan vazgeçme anlamına da gelmektedir. 1963 yılına gelindiğinde hükümetin, 1962 programının öngördüğü TEK'in kurulması, KİT'lerin düzenlenmesi, vergi ve toprak reformları gibi konulara hiç el atmamış olduğunu vurgulayan Yöncüler, artık kalkınma davasını CHP dışındaki alternatiflerle çözme yoluna gireceklerdir.[50]

1964 sonrasında ise Yöncüler için artık temel vurgu, kalkınmak için "siyasi anlamda düzen değişikliği" ve ulusal bağımsızlık olacaktır. 1965 seçimlerinde Adalet Partisi'nin zaferi bu görüşü daha da güçlendirecektir. Buna göre mevcut düzen, emperyalizmin ve dolayısıyla onun Türkiye'de dayandığı güçlerin denetimi altındadır. Avcıoğlu, 1968'de yayımladığı kitabında bu düzeni "tutucu güçler koalisyonu" olarak adlandırır. Ona

---

49) *Doğan Avcoğlu, "Eski ve Yeni Türkiye", Yön, sayı: 43, 10 Ekim 1962, s. 8.*

50) Yöncüler, 1962'nin ortalarından itibaren bu hoşnutsuzluğu gösteren yazılar yayımlayacaklardır: Doğan Avcıoğlu, "Olan Bitene Şaşmamak Lazım", *Yön*, sayı: 35, 15 Ağustos 1962, s.3; Doğan Avcıoğlu, "Plan Konusundaki Gerçek...", *Yön*, sayı:38, 5 Eylül 1962, s. 3; Mümtaz Soysal, "İktisadi Kamu Teşebbüsleri ve Plan...", *Yön*, sayı:40, 19 Eylül 1962; Doğan Avcıoğlu, "Eski ve Yeni Türkiye", *Yön*, sayı:42, 3 Ekim 1962, s.3; Doğan Avcıoğlu, "Ne Kadar Yol Aldık?", *Yön*, sayı: 55, 2 Ocak 1963, s.3; Doğan Avcıoğlu, "Bir İntikal Devresi", *Yön*, sayı:58, 23 Ocak 1963.

göre, kitabın isminin de hatırlattığı gibi "düzen"i yeni baştan yapılandırmayı öngören köklü değişiklikler gerekmektedir. Bir başka deyişle, "Türkiye'nin Düzeni" yeniden kurulmalıdır.

Kalkınmanın On Koşulu Olarak Ekonomik Bağımsızlık

Yön'ün 25 Eylül 1964 yılında yeniden yayın hayatına başladığı dönemde, Yöncülerin kalkınmayı ele alış şekillerinde temel noktalarda büyük bir değişim olmasa da kalkınmanın hangi koşullarda gerçekleşebileceği konusunda bir netliğin söz konusu olduğu görülür.[51] Bu dönemde Yöncülerin hükümete bu konularda yön verme ve planın işlerliğini sağlama gibi hedefleri artık söz konusu değildir. Aksine, henüz işin başında plancıların istifası ve bu durum karşısında İnönü'nün sessizliği, müttefik olabilecek CHP'yi Yöncülerin kafasından silmiştir. Bununla birlikte onlara göre, planda öngörülenlerin layıkıyla uygulanmaması ve planın adeta siyasilerin elinde bir ideolojik araca dönüşmesi, mevcut düzende kalkınmanın gerçekleştirilemeyeceğini açık bir şekilde göstermektedir.

Öte yanda Kıbrıs krizi ile yükselen Amerikan karşıtı tepkilerle birlikte, Yöncülerde daha önceki dönemde kendisini hissettirmeyen bağımsızlık ve antiemperyalizm konusunun kalkınmanın temel unsurları olarak kabul edilmeye başlandığı görülür. Buna göre hükümetlerin yanlış politikaları nedeniyle giderek ekonomik olarak daha da bağımlı hale gelen Türkiye'nin önce bağımsızlığını sağlaması gerekmektedir. Bunun için de köklü siyasi bir değişim şarttır. Avcıoğlu'na göre, kalkınma yoluna girilebilmesinin ilk ve en önemli şartı, emperyalizmin hegemonyasından kurtulmaktır. Denebilir ki, daha önceki yıllarda kalkınmanın aracı ve şartı olarak belirlenen devletçilik ve planlama, artık ekonomik bağımsızlığa

51) *Yön*, darbe teşebbüslerinin gerçekleştiği dönemde sıkıyönetim tarafından kapatılır ve 14 ay yayımlanmaz.

kavuşulduktan sonra işlevli hale gelecek araçlardır.

Avcıoğlu'nun bundan sonraki söyleminde geri kalmışlığın en temel nedeni emperyalizm olacaktır. Ona göre ekonominin idamesi için sürekli olarak alınan dış yardımlar, bunların artan borç faizleri ve tekrar bunları ödemek için alınan yeni dış yardımlar, ülkeyi kısır bir döngüye sokmuştur. Bunlara ek olarak yabancı sermaye giderek ülke sınırları içindeki ekonomik etkinliğini artırmakta, Avcıoğlu'nun deyimiyle "devlet içinde devlet" yaratmaktadır.[52]

Bu anlamda Yöncüler için kalkınma konusunda yapılması gereken tüm reformlar ancak tek bir şartla gerçekleşebilir: Emperyalizm ve onun yerli işbirlikçilerinin egemenliğine son vererek. Avcıoğlu da, 1964'de "Milliyetçilere Sesleniş" yazısını şu cümlelerle noktalandırmaktadır: "*(...) iç ve dış kapitalizmin Türkiyemizi kiralık bir toprak parçası haline getirmesine karşı, toplumun her kesimindeki milliyetçiler, yeni bir Milli Kurtuluş Savaşı vermek üzere birleşmek zorundalar.*"[53]

Avcıoğlu'nun bu dönemde ortaya çıkan bağımsızlık ve antiemperyalizm vurgusu, daha sonraları Yöncülükle özdeşleştirilecek en önemli unsurlar olacaktır. Her ne kadar Yöncülüğün başından beri kullanılan kavramlar olmasa da, bu tarihlerden itibaren Avcıoğlu, hem *Türkiye'nin Düzeni*'nde ve hem de *Devrim* dergisindeki yazılarında artık bu perspektifi kalkınmacı analizlerinin temel ekseni olarak tutacaktır.[54]

---

52) Avcıoğlu, "Milliyetçilere Sesleniş", *Yön*, sayı: 78, 25 Eylül 1964.

53) *A.y.*

54) Hatta bu konuda Hikmet Özdemir'in aktardığı anekdot ilginçtir. Özdemir, *Yön* dergisi üzerine Mümtaz Soysal danışmanlığında hazırladığı doktora tezi için Avcıoğlu ile bir görüşme yaptığında, Avcıoğlu tezinin planım şu şekilde eleştirecektir: "Burada yeterince emperyalizm yok! *Yön* demek antiemperyalizm demektir. Sizin planda tam bağımsızlık, antiemperyalizm nerede? İkiniz de benden kocaman bir sıfır aldınız." (Hikmet Özdemir, *Kalkınmada Bir Strateji Arayışı: Yön Hareketi*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1995, s.58).

"Milli Devrimci Kalkınma Yolu"

Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni* kitabında Türkiye'nin tutması gereken kalkınma yolunu yeni bir isimle açıklamaktadır: "Milli Devrimci Kalkınma Yolu." Avcıoğlu burada geçmişte söylediklerinden temelde farklı şeyler söylememektedir. Ancak bu kitabında artık kalkınma konusundaki perspektifi iyice olgunlaşmıştır.

Avcıoğlu, Türkiye'ye uygun kalkınma yolu olarak gördüğü, "milli devrimci kalkınma yolu"nun isim babasının Oscar Lange olduğunu belirtmiştir. Bu noktada belirtmek gerekir ki, Lange'nin teorisi geleceğe dair bir teorileştirme çabasından çok, ulusal kurtuluş mücadelesi vermiş sömürge ve yarı-sömürge ülkelerinin somut deneyimlerinin ortaklaştığı noktalardan üretilmiş bir durum betimlemesi niteliğindedir. Bu nedenle Lange, Mısır Merkez Bankası'nda bu kalkınma yolu üzerine yapacağı konuşmasına şu sözlerle başlamıştır: "*milli ihtilalci gelişme yolu diye isimlendirdiğim üçüncü gelişme biçimi henüz oluş halinde olup kapitalist ve sosyalist biçimler gibi henüz açık ve seçik bir duruma gelmemiştir.*"[55]

---

55) Lange, 1961 yılındaki bu konuşmasında "milli devrimci kalkınma yolu"nu şu şekilde özetlemektedir: "*İlk olarak, sosyalist iktisadi kalkınmada olduğu gibi, burada da iktisadi gelişmenin en etkin ve dinamik unsuru devlet ve kamu yatırımlarıdır. Söz konusu memleketlerde eski durgun ekonominin sınırlarını yıkıp gelişen bir ekonomiye dönüşebilmek için gerekli boyutta yatırımlara olanak hazırlayacak sermaye kaynaklarını sağlama yeteneğinde olan bir kapitalist-orta sınıf yeterli ölçüde gelişmemiştir. Bundan ötürü, kamu yatırımlarının iktisadi kalkınmanın baş etkeni, onun biricik itici gücü olmaları zorunluluğu vardır. Milli ihtilalci gelişme biçiminin ikinci özelliği, kamulaştırmada sosyalist biçimde olduğundan farklı bir yol izlenmesidir. Sosyalist memleketlerde özel sermayenin kamulaştırılması çok önemli bir rol oynar. Milli ihtilalci memleketlerde kamulaştırma (millileştirme) genellikle yabancı sermayeye ya da bunun bir kısmına uygulanır. Yabancı sermayenin kamulaştırılması, çok kez, eski kapitalist memleketlerle bu daha önce sömürge ya da yarı-sömürge olan memleketler arasındaki bir siyasal çatışmanın sonucudur; kamulaştırma burada siyasi kurtuluş ve bağımsızlığın aracı ödevini görür ve bunların teyidi anlamına gelir. Kamulaştırma, kural olarak yerli özel sermayeyi kapsamaz.*" (Oscar Lange, *Kalkın-*

Bu nedenle Lange'nin bu teorisine Avcıoğlu tarafından atıfta bulunulması konusunda birkaç hatırlatma yapmakta yarar var. Öncelikle daha önce de belirtildiği gibi Lange, böyle bir modeli bazı azgelişmiş ülkelere ilişkin yaptığı gözlem ve incelemeler sonucunda geliştirmiştir. Bu kalkınma yolunu 1961'de Mısır Merkez Bankası'nda verdiği konferanslarda savunmuş, ancak savunurken de çok ihtiyatlı bir dil kullanmıştır. Şu nedenle ki, Marksist bir iktisatçı olarak Lange sosyalizmi savunmaktadır, ancak 1950'lerin dünyasındaki gelişmeler ve azgelişmiş ülkelerin Batı kapitalizmine alternatif olarak geliştirdikleri devletçi-kalkınmacı politikalar, onu (ve daha pek çok başka teorisyeni) bu tip kalkınma modellemelerine de götürmüştür. Öte yanda Avcıoğlu'nun "Prof. Oscar Lange'nin milli devrimci kalkınma yolu" olarak sunduğu teoride Lange'nin sadece isminin geçtiği, herhangi bir başka yerde ona atıfta bulunmadığı da hatırlatılmalıdır. Yine belirtmek gerekir ki, *Türkiye'nin Düzeni* kitabıyla birlikte Avcıoğlu sosyalizm kavramını da hiç kullanmamış, hatta Lange'nin "kapitalist", "sosyalist" ve "milli devrimci" olarak üçe ayırdığı kalkınma yollarını "komünist", "Amerikan tipi" ve "milli devrimci" olarak ele almıştır.[56]

Avcıoğlu'na göre, bu kalkınma yollarından "komünist kalkınma yolu", gerçekten birçok ülkenin hızla sanayileşmesini sağlayarak başarısını ispat etmiştir. Avcıoğlu, "proletarya hegemonyası"nın olduğu bu toplumsal sistemi Türkiye için uygun görmemekle beraber, kalkınma anlamında bu deneylerden çıkarılacak dersler olduğunu belirtir.[57] "Amerikan tipi kalkınma yolu"ndan bahsederken ise Avcıoğlu, çok açık bir şekilde bu kalkınma yolunun Türkiye'nin kalkınmasını sağlayabilecek bir yol olmadığını belirtecektir: *"yerli-yabancı özel*

ma Yöntemleri, çev. Mehmet Selik, Ergin Günçe, Sosyal Adalet Yayınları, 2. bs. Ankara, 1965, s.14.)

56) Avcıoğlu, *a.g.e.*, s. 441.

57) *A.g.e.*, s. 441-473.

sermaye işbirliğine dayanan bu kalkınma yolu, hiçbir geri kalmış ülkede ciddi bir gelişme ve sanayileşme sağlayamadığı gibi, gelir dağılışındaki uçurumu genişleterek toplumsal huzursuzluğu arttırmıştır Bu yüzdendir ki, liberal fikirli Amerikan aydınları, 'ABD gerçekten ekonomik kalkınmaya karşı mıdır' sorusunu sormaya başlamışlardır."[58]

Avcıoğlu, Türkiye'nin koşullarına uygun olarak gördüğü "milli devrimci kalkınma yolu" nun özelliklerini ise şöyle sıralamaktadır:

"1. Kamu sektörü, ekonomide daimi bir yere sahiptir Kamu sektörünün büyüme hızı, özel sektör büyüme hızından daha büyüktür. Böylece kamu sektörü giderek bütün ekonomide egemen duruma gelmektedir

2. Stratejik nitelikte belli üretim kolları devletin elindedir. Bu faaliyetlerde kamu sektörü egemenliği en kısa zamanda gerçekleştirilmektedir.

3. Birinci ve İkinci şıklar sonucu olarak, tekelci karakterdeki yerli ve yabancı sermayenin faaliyet alanı daraltılmaktadır.

4. Ortaçağ kalıntısı sınıfların tasfiyesi ve tarımın kalkınmada gerekli rolü oynayabilmesi için köklü bir toprak reformu zorunludur.

5. Temel sanayilerin kurulmasına öncelik veren ve esas itibariyle kamu sektörüne dayanan planlı sanayileşme, ülkenin kalkınmasını gerçekleştirmek ve ekonomik bağımsızlığını sağlam temellere oturtmak amacını gütmektedir

6. Kaynakların hem mali hem de fiziki planlamasını öngören şümullü ve gerçekleştirilmesi zorunlu bir plan bu tip kalkınmanın vazgeçilmez aracıdır."[59]

Avcıoğlu kitabının sonuç bölümünde ise bu kalkınma yoluna ilişkin şunları yazacaktır: *"milli devrimci kalkınma yönte-*

58) *A.g.e.*, s. 458.
59) Avcıoğlu, *a.g.e*, s. 477.

miyle, ülkemizin 15-20 yıl içinde kalkınması, tam bağımsızlığın sağlanması ve çağdaş uygarlık düzeyindeki şerefli yerini alması mümkündür Yalnız bunun için gerçekten devrimci olmak, 'idare-i maslahatçılık'tan kesinlikle kaçmak ve dış destekli tutucu güçler koalisyonunun sayısız tuzaklarını boşa çıkartmak gereklidir."[60] Buradan yola çıkarak denebilir ki, Avcıoğlu kalkınmak için bir "düzen değişikliği" öngörmekte ve bu gerçekleştikten sonra "milli devrimci kalkınma yolu" başlığı altında sıraladığı ekonomik tedbirlerle Türkiye'nin hızla kalkınmasının mümkün olduğunu düşünmektedir.

Devrim Dergisi Yılları (1969-1971)

Ekim 1969'da Yöncü kalkınmacılığın son durağını temsil eden *Devrim* dergisi yayımlanmaya başlayacaktır. *Devrim* dergisinin kalkınma düşüncesini yansıtan en önemli metin olan *Devrim* bildirisine bakıldığında, ilk görüşte *Yön*'den en önemli farklılığının, kalkınma anlayışını ifade eden bir terim olarak artık "sosyalizm" sözcüğünün kullanılmıyor oluşudur. Belirtmek gerekir ki, Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni* kitabında da sosyalizm terimini kullanmaktan kaçınmıştır. Bu anlamda o kitapta yapılmaya çalışılan sosyalist hareketle sınır çizme çabasının, *Devrim* dergisinde de devam ettiği görülmektedir.

Öte yanda *Yön* ve *Devrim* dergilerinin yayımlandıkları dönemlerin politik atmosferlerinin de farklı olduğu söylenmelidir. Şöyle ki *Yön*, solun tek partisi olarak TİP'in yükselmekte olduğu, bu partinin meclise girme başarısını gösterdiği, kalkınma, demokrasi, bağımsızlık üzerine tartışmaların oldukça yoğun olduğu bir döneme denk düşer. Bu atmosfer, Yöncülerin de "sosyalizm" terimine sahip çıkmalarının yolunu açmıştır. *Devrim* dergisi ise, sosyalist hareket içinde Marksist teori çerçevesinde yapılan tartışmalar sonucu bölünmelerin

60) *A.g.e.*, s. 526.

yaşandığı, politik krizin derinleştiği, ordu içinde cunta örgütlenmelerinin geliştiği bir dönemin ürünüdür. Bu koşullarda ise Avcıoğlu, Kemalist söylemi dergisine daha da hâkim kılmıştır. Ne var ki bütün bunlara rağmen, *Yön* ve *Türkiye'nin Düzeni*'nde ortaya konulan kalkınma düşüncesinin pek çok öğesini *Devrim* bildirisinde de görmek mümkündür.

Bu bildirinin temel vurgusu, Türkiye'nin ekonomik bağımlılık içerisinde olduğudur. Buna göre, 20-25 yıl içinde azgelişmişlikten kurtulmak mümkün iken, Türkiye bunu başaramamış, Cumhuriyet'ten bu yana sanayileşmesini hep dışarıya bağımlı olarak sürdürmüştür. O nedenle de, makine, ham madde ve teknik bilgi bakımından sadece bir "montaj" ve "ambalaj" sanayisi kurulabilmiştir. Bu açıdan, *"yüksek gelir gruplarının çıkarlarına göre işleyen ve tekel kârlarının olağanüstü yüksek olduğu şartlarda, sanayileşerek ekonomik bağımsızlık kazanmak bir yana, aksine dışa bağımlılığın artmasına neden olan bir durum söz konusudur."*[61] Bildiri, Üçüncü Dünya ülkelerinin "fabrika yapan fabrikalar" kurup ekonomik bağımsızlıklarına kavuştuğunu ve hızlı kalkınma yoluna girdiğini, Türkiye'nin ise bu ülkelerin çok gerisinde kaldığını hatırlatmaktadır.

Devrim dergisinin, 26 Nisan 1971 de on bir ilde ilan edilen sıkıyönetimle birlikte kapatılması ile Yöncülük düşüncesi de son bulmuş olacaktır. 12 Mart darbesinin ardından Avcıoğlu ve yakın arkadaşları tutuklanacak ve "Madanoğlu Cuntası" davasında yargılanacaklardır. 12 Mart dönemini hapiste geçirecek olan Avcıoğlu, daha sonra aktif politikadan uzak bir yaşam sürerek kendisini esas olarak tarih araştırmaları yapmaya verecektir.

1980'de ölümünden birkaç yıl önce *Devrim ve Demokrasi Üzerine* başlıklı kitabını yayımlayacak olan Avcıoğlu'nun kalkınma konusundaki fikirlerini son olarak burada görmek

61) Devrim Bildirisi, *Devrim*, sayı:1, 21 Ekim 1969.

mümkündür. Büyük ölçüde Avcıoğlu'nun 1969-71 yılları arasındaki yazılarını içeren derlemede, onun aktif politikadan uzaklaştığı yıllara ait kalkınma görüşünün izlerini bulabileceğimiz "*Demokrasi Öldü, Yaşasın Demokrasi*" başlıklı 1 Ocak 1980 tarihli yazı dikkat çekmektedir.[62] Burada Avcıoğlu, Batı'nın OECD vasıtasıyla Türkiye'ye önerdiği yolu eleştirmektedir. Bu yeni yol, ihracata dayalı ekonomi politikası ve açık pazar sistemi ile tanımlanmaktadır. Avcıoğlu'na göre ise önerilen, "neo-koloniyal" büyüme modelidir ve Türkiye'nin önündeki iki yoldan biri budur. Ancak bu model, tüketim mallarına yönelik, montajcı nitelikte ve dengesiz bir sanayi leşme demektir. Oysa Avcıoğlu'na göre gerçek anlamda sana yileşme, "derinliği olan ve kendi kendini tamamlayan, yatırım malları ve ara malları ve tüketim malları sanayilerini dengeli biçimde kaynaştıran bir bütünlüğü içinde taşır."[63] Yine gerçek sanayileşme, "en az israfla hızlı ve dengeli kalkınmayı gerçekleştirmeye, gelir bölüşümünü halk yararına iyileştirmeye yönelir."[64]

Avcıoğlu, "neo-koloniyal" olarak nitelediği büyüme modelinin "iç ve dış tekelci sermayenin etkilediği ve etkilendiği piyasa mekanizmasına dayandığını" da belirtir. Ona göre, gelir bölüşümü adaletsizliğinin çok yüksek seviyelerde olduğu Türkiye gibi azgelişmiş ülkelerde piyasa mekanizması, halkın ihtiyaçlarını karşılamaktan çok uzak kalacaktır.[65]

Avcıoğlu'na göre 1980'lerin başındaki Türkiye'de devrimci güçler öncelikle kendi partilerini inşa etmek ve demokratik bir öze sahip, antifeodal ve antiemperyalist devrimi gerçekleştirmek zorundadırlar. Bu zor engel aşıldıktan sonra dahi,

62) Doğan Avcıoğlu, *Devrim ve Demokrasi Üzerine*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1980, s. 7-71.
63) *A.g.e.*, s. 68.
64) *A.y.*
65) *A.y.*

ülkeyi kendi kaynaklarına dayanarak gerçek bir sanayileşme yoluna sokmak, "en az 10-15 yıllık bir kaynak seferberliğini ve disiplinli çalışmayı gerektirecektir."[66]

Görüldüğü gibi Avcıoğlu'nun kalkınma konusundaki görüşleri, 12 Mart sonrasında da değişmemiştir. Daha sonraki bölümde görüleceği gibi, 1970'ler solunun geniş kesimlerinin aksine, Avcıoğlu kalkınma konusunda ısrarcıdır. Bununla birlikte artık bu dönemde bunları söyleyen Avcıoğlu'nun görüşlerine kulak veren ne bir aydınlar kitlesi ne de sol bulunmaktadır.

66) *A.g.e.*, s. 70.

Bölüm 7

Türkiye İşçi Partisi (TİP) ve Kalkınma

TİP Kalkınmacılığının Tarihsel Arkaplanı

Türkiye İşçi Partisi (TİP), 13 Şubat 1961'de 12 sendikacı tarafından kurulmuştur.[1] Ancak TİP'in Türkiye siyasetinde bir sosyalist parti olarak yer alışı, Mehmet Ali Aybar'ın Şubat 1962'de genel başkan oluşu ve sosyalist aydınların partiye katılmalarıyla birlikte gerçekleşmeye başlar. Sosyalistleşen TİP'in gündeminde kendisine yer bulacak temel konulardan biri, doğal olarak Türkiye'nin kalkınma sorunu olacaktır. Bu bölümde TİP'in kalkınma düşüncesinin çerçevesi ve ana hatları belirlenmeye çalışılacaktır.

Sosyalizmin o yıllardaki yegâne yasal partisi olan TİP'in kalkınma düşüncesini ele almak demek, 1960'lara gelinceye kadar solun farklı geleneklerinin kalkınma konusundaki birikimini de ele almak demektir. Bir başka ifadeyle, kendisinden önceki sosyalist mirastan etkilenmemesi mümkün olma-

1) Nihat Sargın, *TİP'li Yıllar (1961-1971)-Anılar, Belgeler*, Felis Yayınları, Cilt 1, İstanbul, 2001, s. 65.

yan bu partinin kalkınma anlayışı konusunda yapılacak bir değerlendirme, o döneme kadarki sosyalist/komünist solun kalkınmacı yaklaşımlarının kaba bir soyağacının çıkarılması anlamına da gelecektir.

Daha önce de belirtildiği gibi, TKP'nin 1930 yılında kabul edilen programında, sanayileşme ve ekonomik ilerleme gibi konuların hiçbir yeri yoktur. 1945 sonrasının sol partilerinde ise bu konuda bir değişim yaşandığı gözlenir. Bu konuda özellikle sanayileşmeyi güncel bir hedef olarak koyan Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi programı dikkat çekmektedir. Ancak sosyalist geleneğin kalkınma konusundaki esas dönüşümü, Kıvılcımlı'nın Vatan Partisi ile yaşanır. VP'nin 1954 programı, sanayileşme sorununa geniş yer vermiş, kalkınma konusunu sadece ekonomik olarak değil, toplumsal ve kültürel vb. yönleriyle de ele alarak bütüncül bir ilerleme perspektifi getirmiştir. VP'den itibaren Türkiye solunun kalkınma konusundaki yaklaşımlarını kabaca iki eğilim ayırımı çerçevesinde incelemek mümkündür. Bir yanda Vatan Partisi'nden yedi yıl sonra kurulan TİP, Kıvılcımlı'nın kalkınma yaklaşımına benzer şekilde konuyu bütün ayrıntılarıyla ele alan bir program oluşturan bir sosyalist parti olarak öne çıkar. TİP'in 1964 programı, sosyalizme geçiş programı olarak tasarlanmış ve bu süreçte kalkınma konusunda yapılması gereken reformlar ayrıntılarıyla ortaya konulmuştur. Öte yanda VP ve TİP programları bütüncül bir kalkınma tahayyülü içeren bir yaklaşım olarak görülebilecekken, Şefik Hüsnü geleneğinin devamı olarak nitelendirilebilecek 1960'ların MDD'si ise, kalkınma sorununu demokratik devrime içkin bir konu olarak ele alacak ve –özellikle ekonomik planda– yapılması gerekenler üzerine konuşmayı gerekli görmeyecektir.

1960'larda sosyalist geleneğin dışından beslenen bir akım olan Yöncüler ise, yine TİP'e benzer bir program sunacaklar-

dır. Ancak politik ve ideolojik kaynaklarıyla birlikte düşünüldüğünde, *Yön* ve TİP'in kalkınmacı düşünceleri oldukça farklılaşmaktadır. Üçüncü Dünyacı modernleşme ve kalkınma deneylerinden beslenen ve kapitalizmi ortadan kaldırmayı düşünmeyen Yöncülerin aksine TİP, her ne kadar Üçüncü Dünya'nın modernleşme ve kalkınma deneylerinden etkilenmiş olsa da, temelde kapitalizmin olmadığı bir gelecek tahayyül eden bir örgüt olarak kendisini göstermektedir.

TİP İçin Tarihin Güncelliği: Osmanlı'nın Ekonomik Mirası

TİP'in 1964 programında, o güne kadar oluşmuş uluslararası kalkınma literatürünün şu en temel sorularını ve yanıtlarını bulmak mümkündür: "Neden Geri Kaldık?", "Geri kalmışlığımızda Batı'nın rolü nedir?", "Kalkınmada tarihsel ekonomik miras ve kültürel yapının etkisi nedir?", "Batı'nın yolundan giderek kapitalist sistem içinde kalkınmak mümkün müdür?", "Batının yoluna alternatif bir kalkınma yolu var mıdır?", "Hangi yoldan kalkınacağız?" vb.

Kalkınma perspektifi çok güçlü bir parti olarak TİP, Türkiye'nin en temel problemini ekonomik geri kalmışlık olarak kabul etmiştir. Ancak TİP'in 1961 yılında kuruluşu sırasında hazırlanan ilk programında sanayileşmenin gerekliliği vurgulansa da, gerikalmışlığın nedenleri konusunda bir değerlendirme yoktur. Zaten bu programın partinin kuruluş sürecinde oldukça kısa sürede hazırlanmış bir metin olduğu düşünüldüğünde, programda bu türden teorik soruların yanıtının bulunamayacağı anlaşılabilir.

Sosyalist aydınların 1962 Şubat'ında TİP'e katılmaların-

dan sonra ise, kalkınma konusu partinin neredeyse tüm söylemine egemen olacaktır. Böylelikle TİP, "neden geri kaldık" sorusunu, o dönemin kalkınma yolunu şekillendirebilecek temel sorulardan biri olarak açıklamaya çalışacaktır. Bu sorunun yanıtlanması, TİP için birkaç açıdan önemli görünmektedir. Öncelikle bu soruya verilecek yanıt, ekonomik miras anlamında geçmişteki ilerleme ve kalkınma çabalarının değerlendirilmesine olanak verecektir. Bu açıdan TİP'in değerlendirmelerinde, Osmanlı Devleti'nin geri kalmışlığı ve Cumhuriyet'in kuruluşunun ardından kalkınmaya temel sağlayacak köklü reformların yapılamamış olması, 1960'ların ekonomik bağımlılığının nedenleri olarak ortaya çıkmaktadır. Bunlar TİP'in 1963 yılından itibaren artan "bağımsızlık" vurgusunun da teorik referansları olacaktır. Öte yanda konu sadece kalkınma yöntemini bulmaya ilişkin bir sorun da değildir. Osmanlı Devleti'nin iktisadi ve toplumsal çözümlemesi, o dönemin politik tartışmaları açısından tarihin hâlâ güncelliğini koruduğunu da göstermektedir. Bu konuda TİP'in özellikle Yöncülerle olan tartışmaları, aynı zamanda bu tarihsel mirasın üzerine kurulan Cumhuriyet Türkiyesinde gerçekleştirilmesi düşünülen toplumsal dönüşümün niteliğinin ve bu dönüşümü gerçekleştirecek toplumsal öznelerin de (işçi sınıfı, burjuvazi vb.) tartışılması anlamına da gelmektedir.

TİP, Osmanlı'nın güçlü bir imparatorluk iken, giderek Avrupalı devletlerin gerisine düşüşünü, 1960'lar Türkiyesi için alınması gereken ders olarak görür. Bu miras, Cumhuriyetçi kadronun kalkınma konusunda neyi ne kadar başardıklarının bir bilançosunu vermektedir. Aybar Ağustos 1965'te, Osmanlı Devleti'nin giderek Avrupa kapitalizmine bağımlı hale gelişini, 1960'lar Türkiyesinin yabancı sermayeye bağımlılığına benzetmektedir. Aybar'a göre 18. yüzyılda ekonomisi görece gelişmiş olan Osmanlı Devleti, yabancı sermayenin nüfuzu

altına girince hızlı bir çöküş süreci başlamıştır. 19. yüzyılın Osmanlı Devleti, dış yardım ve borçlarla modernleşmeyi denemiş, fakat sonuç değişmemiş ve ülke geri kalmışlığa mahkûm hale gelmiştir.[2] Konu Cumhuriyet tarihine geldiğinde ise, yakın geçmişin bir miras anlamında değerlendirilmesinde, Aybar'ın Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki ekonomik uygulamalar konusunda eleştirel olmadığı görülecektir. Aybar'a göre Atatürk, Cumhuriyet kurulduktan sonra asıl büyük meselenin ekonomik bağımsızlık olduğunun farkındadır. Fakat onun ölümü ve İkinci Dünya Savaşı ile birlikte ABD'nin ekonomik yörüngesine girişi ile Türkiye, ekonomik açıdan giderek bağımlı hale gelmiştir.[3] Buradan kalkarak Aybar, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra bu tarihi fırsatın kaçırılmasının, 1960'larda artık çözümü ertelenemez bir sorunu ortaya çıkardığım düşünmektedir.[4] Aybar, sonraki yıllarda da yarıda kalmış "milli kurtuluş mücadelesi" bayrağını artık TİP'in taşıdığına sık sık dikkat çekecektir.[5]

Ekonomik bağımlılık ve onun nedenlerine ilişkin bu yaklaşım, Behice Boran'ın Mayıs 1968'de yayımlanan *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları* adlı kitabında da yer alır: *"(...) Türk toplumu, askeri yenilgilere uğramanın, politik ve ekonomik bakımdan bağımlı hale gelmenin tepkisi olarak değişmiştir. Dış baskılar altında yarı bağımlı olma durumunu bugün de sürdürmektedir*

2) Aybar, "Hedef Sosyalizmdir" 13 Ağustos 1965, *Bağımsızlık Demokrasi Sosyalizm*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1968, 390-391.

3) Aybar, "10 Ekim'de Zincirleri Kırmak İçin İlk Hamleyi Yapacağız" (26 Eylül 1965), *a.g.e.*, s. 417.

4) Aybar, "Milli Kurtuluşla Sosyalizm Madalyonun İki Yüzüdür" (24 Temmuz 1966), *a.g.e.*, s. 465.

5) Bunlardan bazıları Aybar'ın *Bağımsızlık Demokrasi Sosyalizm* adındaki toplu yazılarında yer alır: "İkinci Milli Kurtuluş Mücadelesi Bayrağını Partimiz Taşıyor", 1 Aralık 1966; "NATO Amerika'nın Emrindedir", 15 Temmuz 1967; "Milliyetçilik Sömürü ile Savaşmaktır", 8 Ekim 1967; "Bağımsızlığı Neden Kaybettik, Nasıl Kazanırız" 12 Kasım 1967; "Tarihin Çizgisi Antiemperyalist Savaş Çizgisidir", 10 Aralık 1967; "Türkiye Sosyalizmi" 15 Şubat 1968.

Türk toplumunun sorunları incelenir ve çözüm yolları aranırken bu durum ilk dikkate alınması gereken temel faktördür."[6] Boran'a göre, 18. yüzyıl sonlarından bu yana Osmanlı Devleti'nin Batı toplumlarına benzeme yolunda yaşadığı değişiklikler, Osmanlı toplumunun kendi iç dinamikleri sonucu gerçekleşmemiştir. Değişim dinamiği dışarıdan gelmektedir. "Batılılaşma hareketi", kapitalist Batı nın Osmanlı Devleti'ni bir hammadde kaynağı ve işlenmiş ürün pazarı olmaya zorlaması ile başlamıştır. Boran'a göre devletin ekonomi alanına müdahaleleri, Cumhuriyet döneminde daha etkin ve sistemli hale getirilmeye çalışılmışsa da bu çabalar, ülkeyi modern sanayiye kavuşturacak kadar başarılı olamamıştır.[7]

Öte yanda "neden geri kaldık" sorusu üzerine bu söylenenler, 1960'lar Türkiyesinin geri kalmışlıktan hangi toplumsal güçlerin (sınıfların) öncülüğünde kurtulabileceği sorusuna verilen bir yanıt olarak da görülmelidir. Bu sorun, o yılların önemli tartışma konularından biri olmuştur. Behice Boran bu konuda bir değerlendirmeyi, Cahit Tanyol'un 17 Ağustos 1962 tarihli Cumhuriyet'te yayımlanmış bir makalesi vesilesiyle kaleme alacaktır.[8] Bu makalede Tanyol, Türkiye'de Batılı anlamda sınıfların oluşmadığını ve bu yanıyla mevcut toplumsal yapının Osmanlı Devleti'nden devralınan bir miras olduğunu dile getirmektedir: *"Tanzimat burjuvaziyi kuramamıştı. Meşrutiyet burjuvaziyi kuramamıştı ve nihayet Cumhuriyet de Sabahattin Bey'in savunduğu anlamda bir burjuva kuruluşa gidememişti. Bu bize kendimize has bir gerçeği haber veriyor Memleketimizde burjuvanın şartları mevcut değil."*[9] Yöncüler, Tanyol'un bu görüşlerini şiddetle sahipleneceklerdir. *Yön*'ün 36. sayısında "Prof. Tanyol'un Önemli Bir Yazısı" başlığı al-

6) Behice Boran, *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları*, Gün Yayınları, 1968, s. 4.
7) *Boran, a.g.e., 1968*, s. 12.
8) Cahit Tanyol, "Şahsi Teşebbüs İmkânı", *Cumhuriyet*, 17 Ağustos 1962.
9) *A.g.m.*

tında şu görüşlere yer verilir: *"Bizde Batı'daki anlamda bir burjuva sınıfının olmadığı muhakkak. Mülkiyet anlayışının da böyle bir sınıfın gelişmesini önlediğine şüphe yok. Bununla beraber, Batı'daki gibi bir burjuva sınıfının ortaya çıkmaması başka sebeplerle de izah olunabilir. Zira 18. yüzyıldan itibaren dünya çapında hâkimiyetini kuran Batı burjuvazisi, mülkiyet anlayışı daha farklı olan toplumlarda da Batı tarzında bir burjuva sınıfının teşekkülünü önlemiştir."*[10]

Behice Boran ise, *Yön*'de yayımlanan yazısında, geri kalmışlıktan kurtuluş mücadelesinde işçi sınıfının yeri ve sınıf mücadelesinin nesnel temelleri konusuna girmektedir: *"Tarih ve sosyolojiyi ilgilendirir akademik bir konu gibi görünen 'Türkiye'de burjuvazi yok mu' meselesinin gerçekte pratik aksiyon için taşıdığı önemli neticeler vardır. Türkiye'de Batı anlamında hususi mülkiyet ve burjuvazi yoksa, tabii o zaman burjuvazinin karşı kutbu işçi sınıfı da yok demektir. İşçi sınıfı olmayınca da, bir işçi sınıfı ideolojisi ve hareketi olarak sosyalizm de söz konusu olamaz. O zaman sosyalizm, toplumda gerçek bir dayanak ve kuvvetten yoksun, havada kalmış, birtakım hayırperverane fikirler ve dilekler sistemi veya bir seçkinler kadrosu yönetimi hülyası olmaktan ileri geçmez."*[11] Bunlardan da ötede Boran, sınıflar olgusunun sadece Cumhuriyet Türkiyesinde değil, Osmanlı devletinde bile toplumsal ve siyasal gelişimin merkezinde olduğunu söylemektedir. Ona göre "merkezi feodalite örneği" olarak tanımlanabilecek Osmanlı İmparatorluğu, Batı'daki feodal düzenden farklılıklar göstermekle birlikte, feodalizme özgü toplumsal sınıflara sahiptir ve bunlar arasındaki mücadeleler, Osmanlı tarihi boyunca süregelmiştir.[12]

10) "Prof. Tanyol'un Önemli Bir Yazısı", *Yön*, sayı: 36, 1962, 4-5.

11) Behice Boran, "Türkiye'de Burjuvazi Yok mu?", *Yön*, sayı: 39, 12 Eylül 1962, 8-9.

12) Boran'ın *Yön* sayfalarında işçi sınıfının tarihsel rolüne yaptığı vurgu Yöncüleri rahatsız edecektir. Bu nedenle dergi, Boran'ın bu yazısını özel bir sunuş

Ulusal Kalkınmacılık İçin "Ortak Pazar'a Hayır"

1960'larm Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET), günümüz Avrupa Birliği'nin yaşamakta olduğu entegrasyon sürecinden henüz çok uzakta bir ortak ekonomik pazar oluşturma projesidir. Türkiye'nin bu topluluğa üyelik başvurusu, 31 Temmuz 1959'da gerçekleşir. 12 Eylül 1963'te ise Ankara'da, Türkiye ve Federal Almanya, Fransa, İtalya, Hollanda, Belçika, Luxemburg dışişleri bakanları ve AET adına konsey dönem başkanı tarafından 1 Aralık 1964'te yürürlüğe girecek olan anlaşma imzalanır. Böylelikle Türkiye, AET tarafından ekonominin güçlendirilmesi için istenilen altyapının inşa edilmesi sürecine resmen girmiş olmaktadır. Ancak birkaç yıl içinde görüleceği gibi, 1967 yılına kadar öngörülen reformların hiçbiri yapılmayacaktır.[13] Bunun en önemli nedenlerinden biri, antlaşma imzalandığı sırada Türkiye'de birinci beş yıllık kalkınma planının yükümlülüklerinin uygulanıyor oluşudur. Bilindiği gibi Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın "içe dönük bir kalkınma stratejisi" söz konusudur. Bu anlamda ihracatın arttırılması ve ithalatın yurtiçi ikamesine dönük bir yaklaşım benimsenmiştir. Böylesine içe dönük politikalar izlemeyi öngören planın yıllık programlarında, "AET ile yapılan anlaşma ve Ortak Pazar konularına son derece genel ifadelerle" yaklaşmakla yetinilmiştir.[14]

Ancak AET konusunda planlamacıların gösterdiği bu isteksizlik, konu üzerinde sistemli bir eleştiri anlamını da taşı-

---

yazısı ile yayımlama ihtiyacını hissetmiştir. Burada Yöncüler şunları söylemektedir: "*Türk sosyalistlerine düşen, 19. yy Batı şemasının memleketimizde aynen tekrarlanacağını düşünmek yerine Türkiye'nin 1962 yılındaki objektif şartlarını ortaya koymak ve sosyalizme geçiş yollarını araştırmak olsa gerektir.*" Boran, *a.g.m.*, s. 8-9.

13) Baskın Oran, *(ed.) Türk Dış Politikası, cilt I 1919-1980*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 838.

14) *A.y.*.

mamaktadır. Bunun da ötesinde 12 Eylül 1963 günü Türkiye ile AET arasında imzalanan anlaşma, siyasetçiler ve basın tarafından ülke için Avrupa ile bütünleşme yolunda atılmış bir tarihsel adım olarak nitelenecektir. Örneğin dönemin başbakan yardımcısı Turhan Feyzioğlu "Türkiye'nin bir Avrupa devleti olma yolunda uzun zamandan beri sarf ettiği gayretler bu anlaşmayla yeni bir zafere ulaşmış olmaktadır" demekte, Akşam gazetesinin bir yazarı ise, "Türkiye(nin) Atatürk'ün deyimiyle Avrupa'nın bir cüzü haline geldiğini" hatırlatmaktadır.[15] Hürriyet, "22 yıl dişinizi sıkın, Ortak Pazar refah ve saadet getirecek" derken, Türk-İş Genel Sekreteri Halil Tunç "bu anlaşma sayesinde işsizlik önlenecektir" müjdesini vermekte, Falih Rıfkı Atay da Dünya gazetesinde, "solcuların propagandalarına rağmen Ortak Pazar(m) bizi komünizme karşı" koruyacağından söz etmektedir.[16] Milliyet gazetesi içinse imzalanan, "Türkiye'yi ebediyen Avrupa'ya bağlayacak bir anlaşma"dır.[17]

Bütün bunlar dikkate alındığında TİP, Türkiye'nin AET üyeliği konusunda açık ve sistemli eleştiri yapan siyasal bir örgüt olarak öne çıkmaktadır. 1963 Ankara Anlaşması'nı büyük sevinç ve övgülerle karşılayan Türkiye siyaset dünyası ve basınının aksine TİP, imza töreninin hemen ardından, "Ortak Pazar'a Hayır" başlığı altında bir bildiri yayımlamıştır. Burada TİP'in Ortak Pazar üyeliğine ilişkin eleştirileri, partinin kalkınmacılık anlayışı üzerine temellendirilmektedir. TİP bu üyeliği, "halktan yana planlı kalkınmacılık" terimiyle ifade ettiği ulusal kalkınmacılık yolunda büyük bir engel olarak tanımlamaktadır: "*Türkiye'nin bağımsız bir varlık olarak kendi gücü, kendi imkânları ile kalkınıp ilerlemesini istiyoruz.*

15) Mehmet Ali Birand, *Türkiye'nin Büyük Avrupa Kavgası*, Doğan Kitap, 2005, s. 129,
16) Birand, *a.g.e.*, s. 130-131.
17) *A.g.e.*, s. 131.

Ve biliyoruz ki, bundan başka bir kalkınma ve ilerleme yolu yoktur"[18] O tarihte partinin parlamentodaki tek üyesi olan Senatör Niyazi Ağırnaslı ise, 19 Eylül 1963 günü Senato'da yaptığı konuşmada, John Meade, Charles Kindleberger ve Gunnar Myrdal gibi Keynesyen gelenekten iktisatçılara atıfta bulunarak, Ortak Pazar üyeliğinin Türkiye gibi azgelişmiş bir ülkenin kalkınmasını engelleyeceğini savunmuştur.[19]

TİP liderleri, Ankara Anlaşması'nın imzalanmasından çok önce, bu konudaki muhalefetlerini dile getirirken, AET'yi oluşturan ülkelerle Türkiye arasında sanayileşme düzeyleri arasındaki büyük farkın, "tam entegrasyon halinde" daha da artabileceğini ve Türkiye gibi azgelişmiş ülkelerde kalkınma hızını yavaşlatabileceğini hatırlatmışlardır.[20] Bunun da ötesinde TİP için Ortak Pazar, Türkiye'nin kapitalist sistemden kopuşunu olanaksızlaştıracak bir proje olarak da görülmektedir: *"Ortak Pazar'ın Türkiye için teşkil ettiği asıl büyük tehlike, bizi kapitalist sistem içinde kalmaya zorlamasından ve böylece hep bağlı bir toplum olarak yaşar durumda bırakmasından doğacaktır."*[21]

Ortak Pazar konusu, TİP'in 1964 programında da Türkiye gibi geri kalmış bir ülkenin ulusal kalkınmasını engelleyecek bir uluslararası proje olarak tanımlanır. Bu konuyu ele aldığı yerde program, sanayileşmeyi amaçlayan bir "emredici planlama"ya ve "Türkiye'nin ancak kendi öz kaynaklarını seferber ederek kalkınabileceği"ne olan inancı vurgular ve ardından, "Ortak Pazar'a üyelik, ciddi bir sanayileşme programı ile çelişme halindedir" der.[22] Bu belirlemelerin ardından

18) Aybar, "Ortak Pazar'a Hayır"(14 Eylül 1963), *a.g.e.*, s. 290 .
19) Turhan Salman, *TİP (Türkiye İşçi Partisi) Parlamentoda 1963-1966*, Tüstav, İstanbul, 2004, s. 43-44.
20) Aybar, "Köklü Reformlar Yapılmadıkça", *a.g.e.*, s. 284.
21) *A.y.*
22) "Türkiye İşçi Partisi Programı"*İlke*, sayı:7, Temmuz 1974, s. 92

program, AET'ye muhalefetini son derece kesin bir ifade ile formüle etmektedir: *"Türkiye İşçi Partisi, ekonomik kalkınmamızı önleyecek, Türkiye'yi bir yarı-sömürge ekonomisi şartları içinde yaşamaya mahkûm edecek Ortak Pazar'a bu nedenlerle yüzde yüz karşıdır. Türkiye İşçi Partisi, henüz 'çocukluk çağı'nda olan sanayimizi, yabancı sermayenin baskısına karşı, gümrük duvarlarıyla korumakta kararlıdır."*[23]

TİP ve Emperyalizm

TİP'in "sömürgeciliğin yeni usullerle yeniden devam ettirilmesi"[24] olarak tanımladığı Ortak Pazar projesi, partinin kapitalist-emperyalist dünyaya bakışını ortaya koyması için bir vesile de olmuştur. Bu bakış, parti programında biraz daha netleşecektir. Ancak bu görece netleşmeye rağmen, TİP programının, bütünlüklü bir emperyalizm analizine dayandığını söylemek güçtür. O kadar ki "emperyalizm" terimi, programın neredeyse sadece "dış politika ve milli savunma" bölümünde geçmekte ve bu sözcüğün kullanıldığı neredeyse her yerde, mutlaka Atatürk Türkiyesi'ne ya da "Kurtuluş Savaşı"na atıfta bulunulmaktadır.[25]

"Emperyalizm" sözcüğü, TİP programının "Türkiye'nin sosyal ve politik yapısı" bölümünde de yer almaz. Burada öne çıkarılan "yabancı sermaye"dir. Bu bölümde önce, ülkenin dış

23) *A.y.*

24) Aybar, "Ortak Pazar'a Hayır", *a.g.e.*, s. 290.

25) *"Atatürk'ün sağlığında bağımsız bir dış politika izledik; kıskançlıkla istiklalci, Milli Misakçı, emperyalizme ve sömürgeciliğe karşı ve de barışçıydık"* (Türkiye İşçi Partisi Programı, *İlke*, s. 108); *"Atatürk devrinde Türkiye emperyalizmin, sömürgeciliğin kesinlikle karşısında (...) olmuştur."* (a.g.y., s. 109); *"Türkiye İşçi Partisi, Kurtuluş Savaşı Türkiyesine yaraşır, kıskançlıkla bağımsız, emperyalizme ve sömürgeciliğe karşı, Birleşmiş Milletler ilkelerine bağlı, barışçı bir dış politika izler."* (a.g.y., s. 110).

pazara bağımlı geri tarımsal yapısının, gelişmiş Batı ekonomilerini tamamlayan bir nitelik taşıdığı hatırlatılır: *"Türkiye tarımsal ürünler ve ilk maddeler ihracatçısıdır; ithalatını bunlarla karşılamak çabası içindedir. Türk ekonomisi bu geri tarımsal niteliği ile dış pazarlara bağlı, gelişmiş yabancı ekonomilerin tamamlayıcı bir unsurudur."*[26] Bunun ardından, yerli hâkim sınıf ve tabakalarla yabancı sermaye arasındaki çıkar ortaklığı üzerine değerlendirmelerde bulunulur. Buna göre, Türkiye'nin tarımsal ürün ihraç eden bir ülke oluşu, bu alandaki mülkiyet ilişkilerinin belirlemesiyle büyük toprak sahiplerinin çıkarma işlemektedir.[27] Öte yanda programda söylendiği şekilde bir diğer "hâkim tabaka" olarak "ithalatçı ve ihracatçı tüccarlar", "sömürücü yabancı sermayenin Türkiye'de aracılığını ve temsilciliğini yapmaktadır" *ve* "Türkiye ekonomisinin bağımlı kalmasında, hızla sanayileşmemiş olmasında bu tabakanın tutucu etkileri büyüktür."[28] En nihayet programa göre, mevcut sanayinin "montaj ve ambalaj sanayii" karakteri yüzünden, ticaret kapitali gibi sanayi kapitali de, "aracı" bir nitelik göstermektedir.[29]

Kıbrıs'ta 1963 yılı sonlarında başlayan çatışmalar, TİP'in dış politika konularında daha net konuşmasının yolunu açacak ve ulusal bağımsızlık konusu ve anti-Amerikancılık, bir süre sonra partinin söyleminde güçlü bir yer edinecektir. 6 Eylül 1964'te Aybar, "bağımsız dış politika" konusunu gündeme getirmiş ve Türkiye'nin NATO üyeliği ve özellikle de ABD ile imzalanmış olan "ikili anlaşmalar"ın bağımsız bir politikayı olanaksız kıldığını belirtmiştir.[30] Aybar'a göre, Türkiye'nin

26) "Türkiye İşçi Partisi Programı", *İlke*, s. 60.
27) *A.g.y., s. 60.*
28) *A.g.y., s. 62.*
29) *A.g.y.*, s. 63.
30) Aybar, "Kıbrıs Tezimiz" (6 Eylül 1964), *a.g.e.*, s. 317; "İkili Anlaşmaların Feshi Bağımsızlığın İlk Şartıdır", (17 Ekim 1964), *a.g.e.*, s. 337. Bu konuya ilişkin olarak, önceleri Kıbrıs sorununa, ülkeye hâkim olan şoven

ABD'ye olan bağımlılığı, ülke kalkınmasının önünde büyük bir engeldir; planlı kalkınma, köklü reformların yapılması, demokratik bir rejimin gerçekleştirilmesi, bütün bunlar ancak bağımsız bir dış politika izlenerek mümkün olabilecektir. Yine bu tartışmalar sırasında Aybar, Türkiye'ye yapılan dış yardımların, bağımsız bir ekonomik kalkınma politikası izlemeyi imkânsızlaştıracak şartlarda yapıldığını da belirtir. Ona göre Amerikan yardımları, ülke içinde sadece toprak ağaları ve yabancı sermayeye aracılık eden büyük sermaye sahiplerine yaramaktadır.[31]

Türkiye'deki "hâkim sınıflar" ve onların emperyalizmle bağlantıları, 1964 yılından itibaren TİP tarafından çok daha açık bir şekilde ortaya konacaktır. Bir başka ifadeyle bu tarihten itibaren TİP için bağımsızlık yolunda emperyalizmle mücadele, "kapitalist olmayan yol"dan kalkınma mücadelesiyle ayrılmaz bir bütün haline gelecektir. Artık kalkınma ve bağımsızlık aynı mücadelenin iki yüzü olmuştur.[32]

milliyetçi havadan uzak durmaya çalışarak yaklaşan TİP'in, bir süre sonra o havanın etkisi altına girmekten kaçınamadığını da belirtmek gerekmekte. Aybar, 10 Mayıs 1964'te yaptığı konuşmada, Kıbrıs konusunda resmi Türk tezinin dışında bir yaklaşımı ortaya koymuştur. Bu konuşmada Kıbrıs Türk toplumunun "anavatana iltihak" diye bir özleminin olmadığının hatırlatılması ve "bugünkü sınırlarımız dışında hiçbir toprak üzerinde iddiamız yoktur, olmamalıdır" denilmesi, özellikle dikkat çekicidir. (Sargın, a.g.e., cilt 1, s. 225). Ne var ki günlük basında "TİP genel başkanına göre Türkiye'nin Kıbrıs diye bir meselesi yoktur" diye takdim edilen bu konuşmanın yarattığı şiddetli tepkiler, TİP'i bu konuda hızla geri adım atmaya ve –özellikle Kıbrıs'a askeri müdahalenin tartışıldığı dönemlerde– Serpil Çelenk Güvenç'in deyimiyle, partinin Kıbrıs konusundaki görüşlerine "milliyetçi ve militarist" unsurların katılmasına yol açmıştır. (Bu konunun ayrıntılı bir analizi için bkz.: Serpil Çelenk Güvenç, *İkili Anlaşmalardan Kıbrıs'a Solun Merceğinden Dış Politika, TİP Deneyimi 1960-1970*, Daktylos Yayınları, İstanbul, 2008.)

31) Aybar, "İkili Anlaşmaların Feshi Bağımsızlığın İlk Şartıdır", 17 Ekim 1964, *a.g.e.*, , s. 339.

32) TİP Başkanı Aybar bu konuda çok sayıda yazı yazacaktır: Bu yazılar Aybar'ın toplu yazılarında bulunmaktadır. Aybar, "Kıbrıs Tezimiz" (6 Eylül 1964), "İkili Anlaşmaların Feshi Bağımsızlığın İlk Şartıdır"(17 Ekim 1964), "Güzel Mutlu Günler Uzak Değildir ve de Asil Yüreğimiz Korkusuz, İnancı-

"Batı'nın Yolundan Kalkınmak" Mümkün mü?

Andre Gunder Frank anısına yayımladıkları kitaba Sing C. Chew ve Robert A. Denemark, şu sözlerle başlarlar: "*Çoğumuz için kalkınma her yerde ve kaçınılmaz görünüyordu.*"[33] 1950'lerden itibaren azgelişmiş ülkeler için kalkınma kaçınılmaz bir hedeftir; ancak daha temelde bu hedefe nasıl ulaşılacağı sorusu tartışma yaratmaktadır. O yılların dünyasında, Türkiye solunun kalkınma yaklaşımına da ışık tutacak değişimler söz konusudur. Nehru'nun Hindistan'ı ya da Nasır'ın Mısır'ı, sadece önderlerince değil, başkaları tarafından da "sosyalizm" olarak nitelenen devletçi reformlar yolu ile planlı kalkınma çabası içindedirler. Diğer taraftan bu süreçte Sovyetler Birliği Komünist Partisi ideologları da, kimi azgelişmiş ülkelerin

mız Bütündür" (10 Ocak 1965), "İçten ve Dıştan Sömürülüyoruz" (21 Şubat 1965), "NATO'dan Çıkıncaya Kadar Ne yapmalı?" (10 Nisan 1965), "Kuvayi Milliye Ruhunun Yeniden Canlandığı Günlerde Yaşıyoruz" (9 Mayıs 1965), "Bütün Meselelerin Düğüm Noktası: Bağımsızlık" (30 Ağustos 1965), "10 Ekim'de Zincirleri Kırmak İçin İlk Hamleyi Yapacağız" (26 Eylül 1965), "Yarın Halkımız İktidara İlk Adımını Atacak" (10 Ekim 1965), "Kalkınmamız, Emperyalizme ve Kapitalizme Karşı Çıkmamıza Bağlıdır" *(7 Kasım 1965)*, "Başbakan Yok Dese de Türkiye'de Amerikan Üsleri Vardır" (5 Nisan 1966), "Amerikalıyı Gittikçe Daralan Bir Nefret Çemberi İçine Alacaksın" (10 Temmuz 1966), "Milli Kurtuluşla Sosyalizm Madalyonun İki Yüzüdür" (24 Temmuz 1966), "Kuzu Postuna Bürünenler Ancak Koyunları Aldatabilirler" (21 Ağustos 1966), "*İnsanlık Amerika'yı Mahkûm Ediyor*"(11 Aralık 1966), "Bağımsızlık Türkiye Sosyalizminin Vazgeçilmez Unsurudur" (5 Kasım 1966), "Emperyalizme Karşı Mücadele Sosyalizm için Mücadele ile Birlikte Yürütülür" (20 Kasım 1966), "İkinci Milli Kurtuluş Mücadelesi Bayrağını Partimiz Taşıyor" (1 Aralık 1966), "Faşizme Ortam mı Hazırlanıyor?" (4 Mart 1967), "Gerçek Milliyetçiler Sosyalistlerdir" (18 Haziran 1967), "NATO Amerika'nın Elindedir" (15 Temmuz 1967), "Milliyetçilik Sömürü ile Savaşmaktır" (8 Ekim 1967), "Doğulu Emekçi ile Batılı Emekçinin Dertlerinden Kurtuluş Yolları Birdir" (22 Ekim 1967), "Anayasa Sosyalizme Açıktır" *(5 Kasım 1967)*, "Bağımsızlığı Neden Kaybettik, Nasıl Kazanırız?" (12 Kasım 1967), "Tarihin Çizgisi Antiemperyalist Savaş Çizgisidir" (10 Aralık 1967).

33) Sing C. Chew, Robert A. Denemark, ed. *The Underdevelopment of Development: Essays in Honor of Andre Gunder Frank*, Sage Publication, California, 1996, s. 1.

kapitalizm aşamasını atlayıp, "kapitalist olmayan yol"dan kalkınabileceklerini ileri sürmeye başlamışlardır. En nihayet "Üçüncü Dünya"nın kalkınması, politik ve ideolojik bir mesele olmaktan öte, aynı zamanda akademik bir araştırma konusu haline gelmiştir. Savaş sonrasında bu konu üzerine geniş bir literatürün oluşma sürecinde, daha önceleri varlıklarından bile haberdar olunmayan ülkelerin kalkınma planları duyulmaya başlamış, önde gelen iktisatçılar tüm dikkatlerini azgelişmiş ülkelerin kalkınma problemlerine yöneltmişlerdir.

TIP lideri Aybar'ın Ağustos 1962'deki bir konuşması, Türkiye'de Batı toplumlarının kalkınmasını kolaylaştıran özgül tarihsel koşulların artık söz konusu olmadığının açıkça vurgulanması açısından dikkate değerdir. Aybar'a göre, Batı toplumları kalkınma süreçlerinde iki önemli faktörden yararlanmışlardır. Birincisi, ülke içinde kendi işçi sınıflarının emeğini akıl almaz boyutlarda insafsızca sömürmeleri; ikincisi ise benzer ve hatta daha aşırı sömürü yöntemlerini sömürge halklarına uygulamalarıdır.[34] Oysa ona göre demokrasi ve bağımsızlık çağında Türkiye gibi bir ülke böyle bir yolu benimseyemez.

Aybar'ın, 1960'larda azgelişmiş bir ülke için Batı'nın yolundan kalkınmanın geçerli olmayacağını düşünmesinin bir diğer nedeni de, Batı kapitalizminin sonunun geldiği yönündeki kanaatidir. Aybar'a göre, 1960'lara kadar Batı kapitalizminin şiddetli bir krize girişinin ilk işaretlerini veren iki büyük olay yaşanmıştır. Bunlardan birincisi, Çarlık Rusyasının yıkılmasının ardından dünyanın altıda birinin kapitalist sistemden kopması ve ikincisi ise bir yarı-sömürge olan Osmanlı Devleti paylaşılırken, "Anadolu'da emperyalizm ve sömürgecilik zincirinden ilk halkayı koparan bir ulusal kurtuluş savaşı"nın zafere ulaşmasıdır.[35] Aybar, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra

34) Aybar, "Gerçek Demokrasiyi Emekçi Halk Yığınları Kuracaktır"(20 Ağustos 1962), *a.g.e.*, s. 202.

35) Aybar, "Güzel Mutlu Günler Uzak Değildir ve de Asıl Yüreğimiz

krizin daha da şiddetlendiğini belirtir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında artık kapitalizm ve emperyalizmin nüfuz alanı daralmaya başlamış ve ulusal kurtuluş mücadelesi veren ülkeler ya doğrudan sosyalizm yolunu tutmuşlar ya da onları sosyalizme götürecek olan kapitalist olmayan yoldan ilerlemeye, sanayileşmeye başlamışlardır. Sanayileşme, artık "kapitalist devletlerin tekelinde değil"dir.[36] Yine Aybar a göre kapitalist sistem *"bir felsefe, bir ahlak ve bir ideoloji olarak da iflas etmiştir (...) Kapitalizmin sunduğu ülkü, eğer buna ülkü denebilirse, kimseyi, ne aydınları ne de halkı büyüleyip ardından koşturamıyor."* Sonuç olarak kapitalizm, "türlü çelişmelerin, çatışmaların etkisiyle kaçınılmaz sonuca doğru" gitmektedir.[37]

Bu görüşler, TİP programında daha net ve ayrıntılı bir şekilde dile getirilmiştir. Programa göre Batı kalkınması ile Türkiye'nin ve genel olarak azgelişmiş ülkelerin kalkınma koşulları arasında şöylesine önemli farklılıklar bulunmaktadır; bu nedenlerle de Türkiye'nin Batı kalkınma yolundan gitmesi beklenmemelidir:

1. Batı'nın kalkındığı dönemlerde işçi sınıfı haklarını koruyacak örgütlenmelere sahip olmadığından emek maliyetinin düşüklüğü söz konusudur.

2. Batı ülkeleri başka ülkeleri sömürerek sermaye birikimi sağlayabilmiştir.

3. Batı ülkelerinin kalkınma sürecinde olduğu dönemlerde bir rekabet ortamı söz konusu değildir. Oysa günümüzde azgelişmiş ülkeler, sanayileşmiş ülkelerle de rekabet etmek zorundadır.

4. Batı'nın kalkındığı dönemde tüketim seviyesi düşüktür; böylelikle milli gelirin büyük kısmı tasarruf edilmiş ve sermaye birikimine ayrılabilmiştir.

Korkusuz, İnancımız Bütündür" (10 Ocak 1965), *a.g.e.*, s. 344.
36) *A.g.e.*, s. 345.
37) *A.y.*

5. Klasik Batı kalkınmasının yaşandığı dönemlerde kapitalizmden daha ileri başka bir toplum düzeni yoktur. Oysa 1945 sonrası "kapitalist olmayan bir kalkınma" gerçek bir alternatif haline gelmiştir ve dolayısıyla Türkiye için de kapitalizm dışında bir kalkınma yolunun somut kanıtları mevcuttur.

6. Batı kalkınması çok yavaş gerçekleşmiştir. Oysa 1960'lar Türkiyesinin kalkınmak için daha fazla zaman kaybına tahammülü kalmamıştır.[38]

Bu temel tespitlerden hareket eden TİP programına göre kurtuluş, "kapitalist olmayan yol"a yönelmekte yatmaktadır. Türkiye'yi gerçek bir kalkınma yoluna sokacak olan itici güç ise ancak emekçi sınıflar olabilir.[39]

Batının kalkınma koşullarının 1960'lar Türkiyesi için olanaksızlığı üzerine nispeten ayrıntılı sayılabilecek bir diğer teorik değerlendirme de, Behice Boran'ın 1968'de yayımlanan kitabında yer almaktadır. Boran'a göre Osmanlı İmparatorluğu'ndan günümüz Türkiyesine geçiş süreci sık sık "batılılaşma, modenleşme, ilericilik, gericilik, Osmanlılık, kapıkulu zihniyeti" gibi kavramlar çerçevesinde ele alınmıştır. Oysa söz konusu olan toplumsal yapının değişmesidir; o nedenle de bu değişimdeki iç ve dış faktörlerin ve bunların birbirleriyle etkileşimlerinin incelenmesi gerekmektedir. Boran, Batı'nın kalkınmasının, kendi iç dinamikleriyle gerçekleşen bir süreç olduğunu, ancak dış faktörlerin bu dinamikleri etkilediğini düşünmektedir. Örneğin, Amerikan yerlileri, Asya ve Afrika'daki sömürge toplumları üzerinde uygulanan yağma ve talan politikaları, bu ülkede önce ticaret sonra da sanayi burjuvazisinin gelişmesine yardımcı olmuştur. Ayrıca kalkınma sürecinde Batı toplumları üzerinde, onlara göre daha gelişmiş olan ülkelerin baskı ve sömürüsü de söz konusu değildir.

38) "Türkiye İşçi Partisi Programı", *İlke*, s. 74.
39) *A.g.y.*, *s.* 75.

Oysa mirasçısı olduğu Osmanlı devleti gibi Türkiye de, hiçbir zaman bu türden koşullara sahip olmamıştır. Tersine Türkiye, Batı'daki gelişmelerin zorlayıcı baskısı ve tahakkümü altında gelişmeye çalışmış ve bugün dahi yarı-sömürge koşullarından kurtulamamıştır.[40]

Boran, Türkiye gibi azgelişmiş ülkelerin içinde bulunduğu iktisadi, siyasi ve askeri bağımlılığın, bu ülkelerde Batı modelinde bir sermaye birikimini olanaksız kıldığını söylemektedir. Ona göre Türkiye gibi ülkelerde, yetersiz de olsa sosyal haklara kavuşmuş işçilerin 19. yüzyıl Batısındaki gibi sınırsız ölçülerde sömürülmeleri de mümkün değildir. Sonuç olarak bu koşullarda Türkiye'nin kapitalist yoldan kalkınma yolunu tutması savunulamaz.[41] Bunları dikkate alarak Boran, "sosyal devlet ve sosyal adalet ilkelerini getiren, emekçilere ekonomik-sosyal haklar tanıyan, herkesin insanca yaşama seviyesine eriştirilmesini bir devlet görevi sayan" 1961 Anayasası nın kapitalist yoldan kalkınmaya kapalı olduğunu da iddia etmektedir.[42]

TİP'te Kalkınma Düşüncesi Adını Buluyor: "Kapitalist Olmayan Yol"

TİP'in 1961 yılındaki ilk programına bakıldığında, kalkınma düşüncesinin çerçevesini çizmek imkânsızdır. Oldukça sınırlı bir metin olarak bu programın toplam 16 sayfasının sadece 4'u ekonomiye ayrılmıştır. Bu bölümde "tarım", "sanayi ve madencilik" ve "para ve ticaret"in önemine yapılan vurgular dışında, bir kalkınma hedefinin unsurlarını bulmak mümkün değildir. O kadar ki, 1961 programında "kalkınma", "devletçi-

40) Boran, *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları*, Gün Yayınları, 1968, s. 3-4.
41) Boran, *a.g.e.*, s. 250-252.
42) *A.g.e.*, s. 252.

lik" ya da "sanayileşme" sözcükleri yer almamaktadır.

1962 Şubat'ından itibaren sosyalistleşme sürecine giren TİP'in bu alandaki değişimi, Aybar'ın genel başkanlığa seçilmesi dolayısıyla düzenlenen basın toplantısında sunulan bildiriden de anlaşılmaktadır: *"Herhalde en önemli davamız olan, Türkiye'yi bir an önce çağdaş medeniyet yoluna sokmak ve hızla kalkındırıp ilerletmek davası, çalışan halk kitlelerinin iştiraki olmadan gerçekleştirilemez."*[43] Aynı bildiride hedeflenen ekonomik dönüşümler de açık bir şekilde ortaya konacak ve TİP'in kalkınma perspektifi belirginleşmeye başlayacaktır:*"Ulusal ekonominin kilit taşı durumunda olan üretim ve dolaşım araçları önem derecelerine göre bir sıraya konarak devletleştirilir."*[44] Ve bir başka yerde de *"Genel plan, yatırımları ve el emeğini, Türkiye'nin hızla endüstrileşmesine ve tarımın gelişmesine yöneltecektir. Endüstrileşmede ağır endüstriye önem verilir."*[45] Aybar, ertesi günü genel başkan olarak ilk kez konuşurken de temel vurgusunu yine aynı konuya yapar: *"Bir ortaçağ ekonomisiyle medeni bir toplum olamayız. Türkiye hızla endüstrileşmelidir Fakat bütün bunlar, çalışan halk kitleleri yurt işlerinde söz ve karar sahibi olacak şekilde politik bir kuvvet haline gelmedikçe gerçekleştirilemez."*[46] Şubat 1963'te kalkınmanın politik temelleri üzerine konuşan Aybar, kalkınma ve onun hangi toplumsal güçler tarafından gerçekleştirileceği konusunda net görüşler ileri sürmektedir: *"Toplumun temel yapısındaki bu değişmeleri bu dönüşümleri kim hangi toplumsal kuvvet yapacaktır? Toprak reformunu kim gerçekleştirecektir? Endüstrileşme programını kim uygulayacaktır?"*[47]

Aybar'ın 1965 yılında seçimler vesilesiyle yaptığı konuş-

43) "Türkiye İşçi Partisi Bildirisi", *Bağımsızlık Demokrasi Sosyalizm*, s. 191.
44) *A.g.e.*, 192.
45) *A.g.e.*, s. 193.
46) *A.g.e.*, s. 195.
47) Aybar, "Kalkınma Şartı: Kurtuluş Savaşı Felsefesine Dönüş"(10 Şubat 1963), *a.g.e.*, s.250.

malarda, kalkınma için yapılması gereken reformlar çeşitli yönleriyle açıklanacaktır. O yıllarda düzen partilerinin savunduğu "turizmle kalkınırız" türünden düşüncelere sert bir eleştiri getiren Aybar'a göre hızlı kalkınmanın tek şartı, "sanayi ülkesi olmak, makine yapan sanayii kurmak, kimya sanayii kurmaktır."[48] Fakat ağır sanayinin kurulması uzun ve zahmetli bir süreç olduğundan, hemen ilk aşamada gerçekleştirilmesi gereken ekonomik önlemler de söz konusudur. Bu anlamda kalkınmanın yolu ilk aşamada devletin akıp giden sermayesini toplamak amacıyla dış ticaret, bankacılık ve sigortacılığın millileştirilmesinden geçmektedir. İkinci olarak köylüye toprak dağıtılacak ve toprak reformu kanunu uzmanlar tarafından uygulanacaktır. Bütün bunlar gerçekleştirildikten sonra ağır sanayinin kurulması için büyük bir atılım yapılacaktır.[49]

1960'lar Türkiyesinde TİP'in kalkınma yaklaşımı, aynı zamanda Adalet Partisi'nin ekonomi politikasına güçlü bir eleştiri anlamını da taşımaktadır. O yıllarda iktidar partisi AP, kalkınma ve sanayileşme konusunda, politik mirasçısı olduğu Demokrat Parti'nin daha çok tarıma dayalı kalkınmacılığının ötesine geçerek, sanayi ve ticaret burjuvazisinin önceliklerini dikkate alan bir politika izlemektedir. Bu dönemde yabancı sermayenin Türkiye'ye geliş yöntemi haline gelmiş bulunan montaj sanayicilik de giderek güçlenmeye başlamıştır. Bu koşullardan yola çıkan AP programı, "süratle sanayileşme zaruretini" savunmuş ve bu amaçla "sanayi alanında sermaye terakümünü hızlandırmak ve bu alana doğru sermaye hareketini teşvik etmek, Türk müteşebbisini çeşitli vasıtalarla sanayi alanında çalışmaya yöneltmek" isteğini beyan etmiştir.[50]

48) Aybar, "Var Olmak ya da Yok Olmak", (19 Eylul 1965), *a.g.e.*, s. 408.
49) Aybar, *a.g.e.*, s. 409.
50) Muzaffer Sencer, *Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri*, May

Meclis görüşmelerinde ise TİP sözcüleri, "kapitalist olmayan yol"dan kalkınmayı savunurken, sık sık bu gelişme yolunun 1961 Anayasası'na uygunluğunu da ileri sürmektedirler.[51] TİP'in 1964 programında kalkınma için öngörülen reformlar, meclisteki tartışmalarda sık sık dile getirilmiştir. Örneğin 14 Şubat 1966'da yapılan "1966 Yılı Bütçe Yasa Tasarısı" görüşmelerinde TİP adına konuşan Sadun Aren, TİP'in kalkınma anlayışının temel hatlarını çizerken, partisinin kapitalist olmayan kalkınma yolu anlayışını da ortaya koymaktadır: "*TİP, Türkiye'nin ekonomik kalkınmasını özel sektörcü olmayan, yani kapitalist olmayan bir ekonomi sisteminde görür ki, bu sistemde esas olan kamu sektörüdür. Yabancı özel sermayenin bu sistemde yeri yoktur. Gerçek bir plancılık vardır ve esas itibariyle halk yararına işler. (...) toprak reformu zorunludur, insanlığın gereğidir aynı zamanda, yalnız kalkınmanın değil. (...) Maden ve petrollerin işletilmesi, bir ülkenin kalkınması için elbette ki çok gereklidir (...) Ama bunların yabancı şirketler, yabancı sermaye tarafından işletilmesi için hiçbir neden yoktur. (...) Sanayileşmek veya kalkınmak, bazı sınai ürünleri yapmak demek değildir. Dünyadaki ileri sanayici ülkelerin düzeyine çıkmak demektir.*"[52]

Yayınları, İstanbul, 1974, s. 278.

51) 9 Kasım 1965'te Hükumet Programını tartışmak uzere toplanan mecliste TİP'in kalkınma yaklaşımını sık sık anayasaya atıflarla desteklemesi, dönemin başbakanı Suleyman Demirel tarafından şu sözlerle eleştirilmiştir: "*TİP sözcüsünün ekonomik kalkınmamızın ancak sosyalizme yönelmiş planlı bir karma ekonomi düzeni içinde başarılacağı yönündeki düşünceleri Anayasa'nın bir gereği değildir. TİP sözcüsünün bu yöndeki sözlerini Anayasa'ya uygunluğu bir yana, Anayasa içeriği çerçevesinde ortaya koyduğu anlayışı düşündürücü ve bir yönüyle de tehlikeli bulurum.*" (Salman, *a.g.e.*, 1.cilt, s. 122)

52) Salman, *a.g.e.*, 205-217. TİP'in 1966-1967 yıllarında meclisteki görüşmelerde kalkınma yolu, sosyalizm, planlama gibi konularda dile getirdikleri benzer görüşler için bkz. Salman, *a.g.e.*, 1.cilt, s. 204-230, s. 231-234, s. 270-274, s. 398-414, s. 419-432.

Bir Kalkınma Program Taslağı Olarak TİP Programı (1964)

Türkiye'nin azgelişmişlik probleminin çözümü, TİP'in 1964 programında, ülkenin "kapitalist olmayan yol"a girişi olarak formüle edilir.[53] Bu anlamda söz konusu program, bir kalkınma programı denemesi olarak yorumlanabilir. Denilebilir ki kaleme almışından tam on yıl önce, VP programında görülen, toplumun bir bütün olarak kalkınma yönelişini ayrıntılı bir şekilde ortaya koyma ihtiyacı, bu kez üstelik daha da ayrıntılı olarak TİP programında görülmektedir.

Şunu da belirtmek gerekir ki TİP, 1962 yılından itibaren, temel hedefi olan kalkınma sorununu, sosyalist bir perspektif içinde sunmaya gayret etmiştir. Bunun ilk örneği, Aybar'ın Şubat 1962'de genel başkan olmasının ardından hazırlanan yeni parti tüzüğünün "karakter ve amaç" maddesinde kendisini gösterir. Daha sonra bazı bölümleri 1964 programının "giriş" bölümünde de yer alacak olan bu maddede, önce "işçi sınıfı öncülüğü"ne vurgu yapıldığı görülür: *"Türkiye İşçi Partisi, Türk işçi sınıfının ve onun demokratik öncülüğü etrafında toplanmış bütün emekçi sınıf ve tabakaların (...) kanun yolundan iktidara yürüyen siyasi teşkilatıdır."*[54] Böylelikle TİP, Türkiye'nin kalkınma sorununun, işçi sınıfının öncülüğünde çözüleceğini daha ilk adımda bildirmektedir. TİP tüzüğünün

53) Parti programında dile getirilmeden önce bu yaklaşım, 1963 yılı boyunca gerek Aybar'ın konuşmalarında, gerekse *Sosyal Adalet* dergisinde dile getirilmiştir. (Bkz: "Demokrasi Kurtuldu mu?", *Sosyal Adalet*, Yıl:1, sayı:4, 9 Nisan 1963; Fethi Naci, Selahattin Hilav, "Azgelişmiş Ülkelerde Sosyalizme Giden Yol", *Sosyal Adalet*, yıl:1, sayı: 4-5-6, 9-16-23 Nisan 1963; "Ortak Pazar Kalkınma Yolu Değildir", *Sosyal Adalet*, yıl:1, sayı:8, 7 Mayıs 1963; Tarık Ziya Ekinci, "Azgelişmiş Ülkelerde Kalkınma Yolu", *Sosyal Adalet*, yıl:1, sayı:14, 18 Haziran 1963; Sadun Aren, "Kalkınma Demokrasi ve Türkiye İşçi Partisi", *Sosyal Adalet*, yıl:2, sayı:7, Ekim 1964.)

54) Sargın, *a.g.e.*,cilt 1, s. 92.

"amaç ve karakter" maddesi, partinin uzun vadeli hedefini tanımlamak anlamında "insanın insan tarafından sömürülmesi sistemi"ne son verileceğini belirterek sonlanır.[55] 1962 tüzüğünde yer alan işçi sınıfı öncülüğü ilkesine ve sömürünün ortadan kaldırılması hedefine ilişkin bu belirlemeler, 1964 programının "giriş" bölümünde de aynı sözcüklerle yer alacaktır.[56]

Programa kalkınma sorunu açısından bakıldığında ise şu noktalar öne çıkmaktadır: TİP'e göre, bu alanda en temel sorun, "Türkiye'ye özgü kalkınma yolu"nu bulmaktır.[57] O nedenle de programın başında, üretici güçlerin tespiti ve Türkiye'nin "maddi yapısı"nın çözümlenmesi yer alır.[58] Ülkenin doğal kaynakları, üretim araçlarının ve emek gücünün niceliği ve niteliği, birikmiş sermaye ve donanım stoklarından oluşan "maddi yapı"nın tanımlanmasının ardından, sosyal sınıf ve tabakalar ve bunların birbiriyle ilişkilerini kapsayan "sosyal yapı"nın değerlendirilmesi yapılır. Bu bölümde toplumsal grupları oluşturan "büyük toprak sahipleri", "tüccarlar", "sanayiciler", "mali sermaye çevreleri", "küçük tüccar, esnaf ve zanaatkarlar" "orta toprak sahipleri", "memurlar, ücretliler ve serbest meslek sahipleri", "sanayi işçisi", "tarım işçileri, topraksız ve az topraklı köylüler", üretim ve mülkiyet ilişkileri sistemi içerisinde farklılaşan yerlerine göre her biri ayrı bir başlık altında ayrıntılı bir şekilde ele alınır.[59] Programın üçüncü bölümünde ise, "kamu gücünün sosyal sınıflar açısından kullanılış şekli" olarak nitelenen "politik yapı" yer almaktadır.[60]

55) *a.g.e.*, s. 93
56) "Türkiye İşçi Partisi Programı", *İlke*, s. 56 ve 76.
57) *"(...) taklitçiliğe heveslenmeden, kendi gerçeklerimize yönelerek, bilim ışığında Türkiye'ye özgü kalkınma yolunu bulmamız gerekiyor."* (A.g.y., s.56.)
58) *A.g.y.*, s. 56.
59) *A.g.y.*, s. 60-72.
60) *A.g.y.*, s. 72-73.

TİP programına göre, Türkiye'de uzun yıllardır denenmekte olan kapitalist kalkınma yolu, "mutlu bir azınlığın daha da zenginleşmesi, halk kitlelerinin ise daha da yoksullaşması ve memleket kaynaklarının israf edilmesi"ne neden olmuştur.[61] Partinin Türkiye'nin kalkınması için önerdiği "kapitalist olmayan kalkınma yolu" ise şöyle tanımlanmaktadır: "*Kapitalist olmayan kalkınma yolu, emekten yana ve emekçilerin yürütümüne ve denetimine katıldığı planlı bir devletçilik olarak tanımlanabilir. Böyle bir düzende kamu sektörü esastır ve ekonomiye hâkim olacak kadar geniştir. Özel sektör plan çerçevesi içinde kamu sektörünün yardımcısı olarak çalışır ve gelişir*"[62] Ancak TİP programına göre, "kapitalist olmayan kalkınma yolu" emekçilerin iktidarını gerektirir. Bu anlamda çözüm yolu her şeyden önce politiktir.

Programa ilişkin olarak dikkat çekilen tüm bu noktalar, programın 4. bölümünde, "Vatandaşlara Neler Getireceğiz?" ana başlığı ve "ekonomi"den, "maliye ve kalkınmanın finansmanı"na, "adalet ve çalışma"dan, "eğitim, kültür ve sanat"a, oradan "sağlık", "imar iskan" ve "dış politika ve milli savunma"ya kadar bir dizi alt başlık altında daha da ayrıntılandırılacaktır.[63] Bütün bunlar dikkate alındığında, ilk baskısı 160 sayfalık küçük boyutlu bir kitapçık olan TİP programının, Türkiye'nin maddi yapısının çözümlenmesinden başlayarak ayrıntılı bir geçiş toplumunu tasvir etme çabasında olduğu söylenebilir.

1964 programının dışında, TİP'in kalkınma yaklaşımını bütünlüklü bir şekilde gözlemleyebileceğimiz önemli metinlerinden bir diğeri de, Behice Boran'ın 1968'de yayımlanan kitabıdır.[64] Boran, kitabının önemli bir bölümünü "Kalkınma

61) *A.g.y., s. 74.*
62) *A.g.y. , s. 75.*
63) *A.g.y., s. 83-112.*
64) Behice Boran, *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları*, Gün Yayınları, İstanbul,

Yöntemi"ne ayırmıştır. Boran burada Türkiye'ye özgü kalkınma yolunun ne olduğunu açıklarken, 1963-64 yıllarında *Sosyal Adalet* dergisinde ortaya konulan görüşleri ve TİP'in 1964 programında ileri sürülen tezleri geliştirmeye çalışmaktadır: "*(kalkınma sorunundaki) fasit daireyi kıracak, milli gelirin israfını önleyecek, rasyonel bir şekilde verimli yatırımlara yöneltecek, toprak ve tarım reformlarını büyük köylü kitleleri yararına yapacak olan iktidar, mevcut fiili düzenden zarar gören, dış ve iç sermaye çevreleri tarafından sömürülen emekçi sınıfların partisinin iktidarıdır. Bu nedenlerle kalkınma sorununun çözümü politikadan geçer, bir politik iktidar sorunudur aslında.*"[65]

Boran, "emekçi sınıflar partisi" olarak tanımladığı TİP'in iktidarında uygulanmaya konulacak olan kalkınma yöntemini ise şu şekilde tanımlamaktadır: "*(...) büyük temel sanayi ve kamu hizmetleri yatırımlarının devlet tarafından yapıldığı, devlet sektörünün milli ekonomiye yön verdiği, en önemlisi de, devlet sektörünün kendi sınırları içinde sosyalist üretim ilişkileri sistemine çok yakın bir nitelik taşıdığı ve özel sektör dahil, milli ekonominin ve sosyal hizmetlerin bütününün (...) bağlayıcı bir plan içine alındığı bir yöntemdir*"[66] Burada Boran, devlet sektörü ile ilgili olarak, "kendi sınırları içinde sosyalist üretim ilişkileri sistemine çok yakın bir nitelik" taşımasından söz ederken, muhtemeldir ki, TİP'in kalkınmacılığı ile uzak vadeli hedefi olan sosyalizm arasındaki ilişkiyi hatırlatma çabasındadır. Bununla bağlantılı olarak Boran daha sonra,

1968. Boran'ın bu kitabı, partinin geleneksel önderliği arasında, 1968 Ağustos'unda Çekoslovakya'nın işgalinin ardından hızla ortaya çıkan büyük anlaşmazlıktan önce kaleme alınmış ve yayımlanmıştır. O nedenle de bu kitaptaki görüşlerin sadece Boran'ın değil, Aybar da dahil olmak üzere TİP önderliğinin görüşlerini yansıttığı söylenebilir.

65) Boran, *a.g.e.*, s. 255. Öte yanda hatırlatılmalı ki, sosyalizm hedefi, TİP'in 1964 programında "ileri bir toplum düzeni" şeklinde üstü örtük bir biçimde ifade edilmiştir.

66) *A.y.*

dönemin Türkiyesinde devlet sektörünün ağırlığı ve sosyalizme geçiş sorunları arasındaki ilişkiye değinmektedir: "*saydığımız üretim ve hizmet kollarının devlet elinde oluşu, büyük, modern teknolojiye sahip işletmelerin devlet sektöründe bulunuşu, Türkiye'de sosyalizme geçişi kolaylaştıracaktır. İlk yapılacak iş, mevcut devlet sektörünün muhtevasını değiştirmek, onu devlet kapitalizmi olmaktan çıkarıp halkın denetim ve hizmetinde bir sektör haline getirmek, yani ona sosyalist bir muhteva kazandırmaktır.*"[67]

Ancak Boran, bir azgelişmiş ülke olan Türkiye'nin sosyalizme geçiş sürecinin nispeten uzun bir döneme yayılacağının da farkındadır: "*Bu toplumlar öyle bir kalkınma yöntemi uygulamak zorundadırlar ki bu, hem (1) Batı'da kapitalizmin başardığı tarihsel görevi başarmalı, yani derebeylik kalıntılarını tasfiye etmeli, yeterli sermaye birikimini sağlamalı, sanayileşmeyi hızla başarmalı, toplumu modern teknoloji ile donatmalıdır; (2) hem de bu (kalkınma), toplumların özel niteliğine, şartlarına uygun olmalıdır; sosyal adaleti sağlamalı, emekçi kitleler korunmalıdır.*"[68]

Boran için bu kalkınma yolu, sosyalizme geçişin ön koşullarını oluşturacak bir dönem olarak düşünülmelidir.[69] Ancak Boran, bu geçiş döneminin özelliğini vurgularken önemli bir hatırlatma yapmaktadır. Ona göre bu geçiş dönemi, uluslararası komünist hareketin literatüründe sözü edilen "demokratik devrim" ya da "milli devrim" dönemi değildir. Boran'a göre Türkiye'de burjuvazinin öncülüğündeki demokratik devrim, "*Milli Kurtuluş Savaşı'ndan sonra otokrasinin ortadan kaldırılması, Cumhuriyet'in kurulması, Atatürk devrimleri ile yapılmış, tek parti sisteminden çok partili sisteme geçişle, 27 Mayıs hareketiyle sürdürülmüş ve geliştirilmiş (...) 'klasik' de-*

67) *A.g.e.*, s. 256.
68) *A.g.e.*, s. 253.
69) *A.g.e.*, s. 271.

mokratik haklar tanınmış, hatta bir ölçüde bir çeşit toprak reformuna, yani devlet topraklarının dağıtılmasına girişilmiş, tarımda derebeyliği artığı düzen ülkenin batısında tasfiye edilerek kapitalist işletmeye geçilmiş, Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde bu tasfiye ve geçişin belirtileri başlamıştır."[70] Bu nedenlerle Türkiye'de demokratik devrim aşaması büyük ölçüde tamamlanmıştır. Boran bu vesileyle kitabında, İkinci Dünya Savaşı sonrasında bağımsızlığına kavuşan sömürge ve yarı-sömürge ülkeler için öngörülen "milli demokratik devrim" üzerinde de durur. Ona göre bu model, işçi sınıfı çok zayıf olan ya da hiç olmayan ülkeler için ileri sürülmüştür. Boran'ın ifadesiyle buna göre *"ara sınıflar, aydın-yönetici tabaka, küçük kent burjuvazisi, köylü kentli emekçilerle birlikte bir koalisyon halinde iktidarı alıp milli bağımsızlığı ve kapitalist olmayan bir yoldan gelişmeyi sağlayacaklardır"*[71] Boran, bu ülkelerin uyguladıkları reformların bir çeşit "devlet kapitalizmi" anlamına geleceğini söyler ve ardından da sonuçta söz konusu olanın, kalkınma ve sanayileşmeyi hedefleyen ilerici bir devletçilik olduğunu ekler.

Oysa Boran'a göre, burjuva devrimim gerçekleştirmiş bir ülke olarak Türkiye, toplumsal ve ekonomik gelişme düzeyi açısından Sovyet tezlerinde sözü geçen azgelişmiş ülkelerden çok daha farklı bir yerdedir. Türkiye yaklaşık yarım yüzyıldır, "burjuvazinin ve ara tabakaların öncülüğünde" bir devlet kapitalizmini yaşamaktadır.[72] O nedenle de TİP'in öngördüğü yol, zaten var olan ve millileştirmelerle daha da genişleyecek olan devlet sektörüne sosyalist bir içerik vermektir.[73] Bu anlamda Boran'a göre TİP'in öngördüğü "kapitalist olmayan yol", Türkiye gibi ekonomik olarak daha ileri seviyede olan

70) *A.g.e.*, s. 272.
71) *A.g.e.*, s. 273.
72) *A.g.e.*, s. 273-274.
73) *A.g.e.*, s. 256.

bir ülke için antikapitalist hedefi açık bir şekilde ortaya konmuş bir sosyalizme geçiş sürecini ifade etmektedir.

Boran ın kitabının, TİP'in kalkınma konusundaki yaklaşımının nispeten ayrıntılı olarak ortaya konulduğu son teorik metin olduğu söylenebilir. Bir süre sonra MDD muhalefetinin yarattığı sarsıntı ve partide Boran ve Aybar arasında ortaya çıkan ideolojik ayrılığın artık bir krize dönüşmesi, sol içinde kalkınma üzerine tartışmaların güncelliğini yitirmesine yol açacaktır. 1968 sonbaharından itibaren Aybar'ın Sovyet sosyalizmine yönelik eleştirileri ve "halk-devlet çelişkisi" üzerine görüşleri, TİP'te ve genel olarak solda teorik tartışmaların odağını bu konular temelindeki ideolojik ayrılıklara yöneltecek ve kalkınma sorunu hızla solun gündeminden çıkacaktır. Örneğin Mayıs 1969'da yayımlanmaya başlayan *Emek* dergisinde kalkınma sorunu üzerine herhangi bir tartışma olmaması, bu gelişme ile ilgili bir örnek olarak verilebilir.

Bölüm 8
Milli Demokratik Devrim Hareketi (MDD)

TKP Geleneğinden MDD'ye

1960'larda solda yükselen kalkınmacılık, bu onyılın sonlarında solu etkileyen bir akım olan Milli Demokratik Devrim (MDD) hareketini etkilememiş gibi gözükmektedir. 1960'larm sonlarında Türkiye solunu büyük ölçüde etkilemiş bulunan bu hareketin kalkınma konusuna ilgisizliği, açıklanması gereken bir soru olarak kendisini göstermektedir.

MDD hareketi Kasım 1967'de *Türk Solu* dergisinin yayımlanmasıyla doğmuştur. Bu derginin oluşumuna öncülük edenlerse eski TKP üyeleridir.[1] MDD hareketinin teorik ve politik kökleri göz önüne alındığında, komünist hareketin mirası kritik bir önem taşımaktadır. MDD'ciliğin özel olarak kalkınma konusuna yaklaşımı da, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin öncülük ettiği uluslararası komünist hareketin mirasının dinamikleri çerçevesinde değerlendirilmelidir. Bu açıdan bakıl-

1) Aydınoğlu, *Türkiye Solu*, s. 148.

dığında, Üçüncü Enternasyonal gelenekli komünistler olarak MDD'cilerin adeta doğuştan "kalkınmacı" oldukları söylenebilir. Bir başka ifadeyle MDD önderlerinde de, Marksist anlamda güçlü bir ilerleme vurgusu vardır. MDD hareketinin teorisyeni olarak kabul edilebilecek olan Mihri Belli, Marksist gelenekte önemli bir tartışma konusu olan üretim tarzları şemasını kabul eder ve ilkel komünal toplum, kölelik düzeni, feodalite, kapitalizm ve sosyalizmi temel üretim tarzları olarak görür ve bu üretim tarzlarının birinden bir sonrakine geçişi devrim olarak adlandırır.[2]

Daha önce de üzerinde durulduğu üzere, bu şemanın geri kalmış ülkelere uyarlanması ile, İkinci ve Üçüncü Enternasyonal'de, aşamalı bir gelişme anlayışı hâkim olmuştur. Buna göre sanayileşmemiş ülkelerde her şeyden önce, komünizmin kuruluşunun alt yapısının oluşturulması gerekmektedir. 1945 sonrasında ise, sömürge ve yarı sömürgelerin hızla bağımsızlıklarına kavuşması sonucu bu anlayış, sömürge ülkelerin ulusal kurtuluş mücadeleleri bağlamında özel bir önem kazanacaktır. Bu ülkeler için "demokratik devrim aşaması" adı altında bir ekonomik ve toplumsal gelişme dönemi öngörülmeye başlanacaktır.

İşte MDD hareketi, bu anlayışı 1960'lar Türkiyesinin koşullarına uyarlama iddiasındadır. Bu harekete göre, kapitalizmin yeterince gelişmediği, tarımda feodal ilişkilerin ağır bastığı, siyasal bağımsızlığını yitirmiş bir ülke olarak Türkiye'nin, milli ve demokratik karakterde bir devrime ihtiyacı vardır. Bu devrimci aşamanın aşılmasından sonradır ki, Türkiye bir sosyalist devrim için olgunlaşmış olacak ve bu koşullarda gerçekleştirilecek bir sosyalist devrimin ardından komünistlerin tarihsel hedefi olan sınıfsız toplumun inşa süreci başlayabi-

2) Mihri Belli, "Bugünün Türkiye'sinde Devrimci Eylem Nedir?"(17 Aralık 1967), *Yazılar 1965-1970*, Sol Yayınları, Ankara, 1970, s. 27.

lecektir.[3] MDD'cilerde bu anlayış o kadar güçlüdür ki, bu hareketten komünistler, daha MDD hareketi ortaya çıkmadan önce bile devrimin niteliği ve "devrimci güçbirliği" gibi konulara öncelik vermektedirler. Örneğin Yöncüler ve TİP için kalkınma en temel sorunlardan birisi iken, Mihri Belli daha Kasım 1962'de *Yön*'de yayımlanan yazısında, Türkiye'nin önündeki devrimci aşamanın ne olduğu, bu devrimci sürece hangi toplumsal güçlerin katılacağı gibi siyasal strateji sorunlarını tartışma konusu etmektedir.[4]

"Devrim stratejisi", 1967 sonrasında Türkiye solunda hatırı sayılır bir güç kazanacak olan MDD hareketinin en temel tartışma konularındandır. Buna göre devrimci hareketin öncelik taşıyan sorunu, demokratik devrim aşamasında Türkiye'de devrimci bir ittifakın hangi toplumsal güçler arasında oluşabileceği konusudur. Mihri Belli'ye göre demokratik devrim, "sınıf çıkarları, Türkiye'nin emperyalist sistem içinde bağımlı bir ülke durumunda kalmasını gerektirenlere karşı; işbirlikçi sermayeye karşı, feodal ağaya karşı(dır)."[5] Belli, "işbirlikçi sermaye" ve "feodal mütegallibe" ideolojisinin, Türkiye'nin bağımsız bir ülke olarak yaşamayacağının kabulüne dayandığını belirtir. Bu sınıflar için "Amerikan emperyalizminin vesayeti bir nimettir."[6] Dolayısıyla emperyalizmden büyük çıkarları olan bu sınıflardan köklü reformlar beklemek hayalciliktir. Bu durumda ise demokratik devrimin hangi toplumsal güçler tarafından gerçekleştirileceği sorusu ortaya çıkar. Bu konuda Belli, "asker-sivil aydın zümre" olarak nitelediği toplumsal kategorinin özel bir önemi olduğunu sık sık vur-

3) Belli, "Demokratik Devrim: Kime Karşı, Kimle Birlikte?", (5 Ağustos 1966), *a.g.e.*, s. 10-11.

4) Mehmet Doğu (Mihri Belli), "Sosyalizm Tartışmaları" (Okuyucu mektubu), *Yön*, sayı: 48, 14 Kasım 1962, s. 2.

5) Belli, "Demokratik Devrim: Kime Karşı Kimle Birlikte?", *a.g.e.*, s.12.

6) *Belli, a.g.m., s. 20.*

gular. Ona göre "küçük burjuvazi"nin parçası olan bu kesim ile, "işbirlikçi sermaye ve feodal mütegallibe arasındaki derin sınıf çelişkisi ayan beyan ortadadır" ve asker-sivil aydın zümre Türkiye'de milli ve demokratik devrimde büyük rol oynamaya adaydır.[7] Bu nedenle "asker-sivil aydın zümre"yi devrimci cepheye kazanmak, sosyalistler için stratejik önemi olan bir konudur. Belli'ye göre, *"devrimciler arasında güçbirliği, devrimin başarı şartıdır. (...) Türkiye sosyalistlerinin tüm çabaları bu devrimci güçbirliğini kurma yolunda olmalıdır. Sosyalistler bunda başarılı oldukları ölçüde, Türkiye'de sosyalizm davasına hizmet etmiş olacaklardır."*[8]

MDD hareketinin önce *Türk Solu*, daha sonra *Aydınlık* dergileriyle Türkiye soluna yaptığı ideolojik müdahalelerin temel eksenini bu görüşlerin savunulması oluşturur. Bir anlamda MDD hareketi, iktidarın ele geçirilmesi sürecinde gerçekleştirilecek stratejik ittifaklar konusunda tezler geliştirmiştir. Öte yanda ülkenin nasıl kalkınacağı, devrimci bir kalkınma programının nasıl yazılması gerektiği gibi sorunlar MDD'cilerin gündeminde değildir. Ancak bu demek değildir ki MDD, TİP ve *Yön*'ün kalkınma söylemlerinin temel unsurlarına yabancıdır. Tersine bunlardan siyasi strateji konularıyla bağlantılı olanlarına MDD de ilgi göstermiştir. Örneğin emperyalizm, geri kalmışlık, modernleşmemişlik ve feodal kalıntılar gibi konular, MDD'nin de ilgi alanına girmektedir.

Mihri Belli'nin 5 Ağustos 1966'da *Yön*'de çıkan yazısı, Türkiye'nin geri kalmışlık problemine nasıl yaklaştığı konusunda önemli ipuçları vermektedir. Burada Belli, MDD teorisinin temel tartışma noktalarını tespit etmektedir: Türkiye toplumu gelişmesinin hangi aşamasındadır?, Toplumun önündeki "devrimci adım" hangisidir?, Bu devrimci adımda toplumsal güçler nasıl yer alacaktır?[9]

7) *Belli, a.g.m., s.19.*
8) Belli, a.g.e., s. 21.
9) Belli, "Demokratik Devrim: Kime Karşı, Kimle Birlikte?"(5 Ağustos 1966),

"Gelişme aşaması" konusunda Belli şu soruları ortaya atar:

"1. (...) bugün Türkiye tam anlamıyla bağımsız bir ülke midir?

2.(...) feodal kalıntılar tam olarak temizlenmiş, etkisiz hale getirilmiş midir?"[10]

Belli'ye göre Türkiye emperyalist sistem içindedir ve bu sistem "yeraltı kaynaklarından dış ticaretine, politikasından kültürüne kadar Türkiye toplumunu baskı altında tutmaktadır".[11] Başka bir deyişle Türkiye'nin geri kalmışlığının temel nedeni emperyalizmdir. Bu koşullarda *"Milli demokratik devrimin (...) milli hedefi, Türkiye'deki emperyalist vesayetin baş dayanağı olan yabancı ve işbirlikçi sermayenin, ekonomi ve dolayısıyla politika üzerindeki tahakkümüne son verilmesini emreder."*[12] Öte yanda Belli'nin sözleriyle *"Filipin demokrasiciliği şartlarında Türkiye toprağından feodalizm fışkırmaktadır."*[13] Bu gerçeklik ise, milli demokratik devrimin ikinci temel görevini gündeme getirir. Belli'ye göre Milli Demokratik Devrim Türkiye'de, "siyasi bakımdan (iktisadi değil) eşit vatandaşlar topluluğu olarak ulusun varlığına engel olan feodal kahntılar"[14] da tamamen ortadan kaldıracaktır.

Emperyalizm söz konusu olduğunda Belli, Lenin'in klasik emperyalizm teorisi çerçevesinde konuşmaktadır: *"Emperyalizm, 19. yüzyılın sonlarından bu yana, kapitalist ülkelerde, teknolojik gelişmelerle üretimin ve sermayenin yoğunlaşması sonucu, (...) üretimin sosyal niteliği ile üretim araçlarının ve sonuçlarının özel mülkiyeti arasındaki çelişkinin derinleşmesiyle varılan kapitalizmin son aşamasıdır. (...) Emperyalizm,*

---

a.g.e., s.9- 10.
10) *A.y.*
11) Belli, *a.g.e*, s. 10.
12) Belli, "Milli Demokratik Devrim" (19 Kasım 1968), *a.g.e.*, s. 220.
13) Belli, *a.g.e.*, s. 230.
14) Belli, "Bugünün Türkiyesinde Devrimci Eylem Nedir?"(17 Aralık 1967), *a.g.e.*, s. 30.

(...) ulusal sınırlar aşılıp dünyayı sömürü alanları olarak bölüşen tekelci kapitalist birliklerin ortaya çıkması ve dünyanın emperyalist devletler tarafından paylaşılmasıyla meydana gelen dünya sistemidir."[15] Belli'ye göre bu sistem, 1960'ların dünyasını da belirlemektedir. Emperyalizm, azgelişmiş ülkelere tekelci kapitalizmin çıkarlarını kollayan bir işbölümünü kabul ettirmiştir. Buna göre "üretim" denildiğinde azgelişmiş ülkelerin payına besin maddeleri ve hammadde üretimi düşmektedir. Bu koşullarda madencilik gibi sınırlı sayıda sanayi kolu gelişirken, bir bütün olarak sanayinin gelişmesi engellenmektedir. Öte yanda dünya piyasalarına hâkim olan tekeller, azgelişmiş ülkelerin ihraç ürünlerinin fiyatlarını en düşük düzeylerde tutarken, gelişmiş ülkelerin ihraç ettikleri sanayi mamullerinin fiyatlarını sürekli olarak artırır ve azgelişmiş ülkelerde kronik dış ticaret açıklarına yol açarlar. Bu duruma sözde çözüm olarak getirilen "dış yardım" ise, emperyalist sömürüyü daha da şiddetlendirmekten başka bir sonuç vermez. Böylelikle emperyalizm çağında azgelişmişlik içinden çıkılamayan bir kısır döngüyü ifade etmektedir.[16]

Demokratik Devrim ve Kalkınma

Mihri Belli'ye göre, emperyalizmin en temel özelliği, girdiği geri kalmış ülkede en geri toplum biçiminin temsilcileriyle işbirliği içinde hareket etmesidir.[17] Bu sebeple ülke içinde bu sınıfların egemenliğine son verilmedikçe, "Türkiye'nin içinde bulunduğu çıkmazdan kurtulması ve gerçek bir iktisadi kalkınma görmesi söz konusu olamaz."[18] MDD teorisyeninin em-

15) Belli, "Milli Demokratik Devrim", *a.g.e.*, s. 201.
16) *A.g.e.*, s. 202.
17) *A.g.e.*, s. 206.
18) *A.y.*

peryalizm düşüncesi, 1960'lar koşullarında azgelişmiş ülkelerin bu sistem içerisinde kalkınma gibi bir umutlarının olamayacağı sonucuna varmaktadır: *"Çağımızda, kapitalist yoldan kalkınma da bir hayaldir artık. 19. yüzyılın sonlarından bu yana, emperyalizmin bir dünya sistemi niteliğine bürünmesinden bu yana, kapitalist yoldan kalkınan tek ülke görülmemiştir."*[19] Ona göre emperyalizm çağında, kapitalist yoldan kalkınma gerçekleştirmiş son iki ülke Almanya ve Japonya'dır. Bu deneylerle kapitalist yoldan kalkınma çağı kapanmış olmaktadır.

Buradan kalkarak, MDD hareketinin "kapitalist olmayan kalkınma yolu"nu savunduğu düşünülebilir. Ne var ki Belli'nin bu konudaki görüşlerine bakıldığında, onun bu terime oldukça farklı bir içerik verdiği ve o nedenle de Türkiye için bu yolu öngörmediği açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Aralık 1967'de yayımlanan bir yazısında Belli, "kapitalist olmayan yol"un Türkiye'ye uyarlanmasını bir yanılgı olarak nitelemektedir.[20] Belli için bu yol sadece bazı azgelişmiş ülkeler için anlamlı bir kalkınma yoludur. Ona göre iktisadi ve toplumsal gelişmesi emperyalizm tarafından engellenmiş bazı azgelişmiş ülkeler, siyasi bağımsızlıklarını kazandıktan sonra kalkınma yolunun ne olacağı sorunu ile karşılaştılar. Ancak emperyalizm çağında kapitalist yoldan kalkınma imkânsızdır; o nedenle de sosyalizme giden yol, tek gerçek kalkınma yolu olarak ortaya çıkmaktadır. Ne var ki *"sosyalizm işçi sınıfının davasıdır, onun toplumsal düzenidir. İlkel kabile toplumunun derin izlerini taşıyan, sözü edilecek bir sanayisi bulunmayan ve dolayısıyla işçi sınıfı da olmayan ya da işçi sınıfı tarihi gelişmeyi etkileyecek güce erişmemiş bulunan bağımsız bir ülkede, örneğin Gana'da, Somalya'da, elbette ki sosyalist kuruluştan söz edilemezdi. (...) Bu durumda bu ülkelerin yurtseverlerinin tutabile-*

19) *A.g.e.*, s. 214.
20) Belli, "Devrimci Şiar Meselesi" (15 Aralık 1967), *a.g.e.*, s. 61.

cekleri tek doğru iktisadi kalkınma yolu, sosyalizme götürecek olan 'kapitalist olmayan yol' olabilirdi."[21]

Görüldüğü gibi Belli, "kapitalist olmayan yol"u sadece ekonomik ve toplumsal açıdan son derece geri olan, hatta "ilkel kabile toplumunun derin izlerini taşıyan" ülkeler için öngörmektedir. Oysa *"sanayisi olan, işçi sınıfının toplumsal bir gücü temsil ettiği, bağımsızlığına kavuşmuş bir ülkede devrimci şiar elbette ki, sosyalist kuruluş şiarı olabilir ve olmalıdır."*[22] Kısacası Belli'ye göre, "kapitalist olmayan yol", Türkiye gibi ülkeler için geçerli olamaz. O kadar ki, 200 bin işçisiyle Cezayir bile bağımsızlığa kavuştuktan sonra bu yoldan söz etmemiş ve "sosyalist kuruluş"u hedeflemiştir.[23]

Belli'nin kalkınma konusundaki bu görüşlerinin teorik kaynaklarının büyük ölçüde Sovyetler Birliği ve diğer sosyalist ülke deneylerinden çıktığı söylenebilir. Sovyetler Birliği'nin 1930'lardan itibaren gerçekleştirdiği sanayileşmenin, ardından 1945 sonrasında Doğu Avrupa'da, sonra Çin'de, Vietnam'da, Kore'de yaşanan sanayileşme ve kalkınma deneylerinin, MDD'ciler tarafından kalkınmanın bir "sosyalist kuruluş" sorunu olarak algılanmasına yol açmış olduğu düşünülebilir.

Bu nokta, MDD'cilerin demokratik devrim programlarına bakıldığında daha iyi anlaşılabilir. Bu hareketin ekonomik temelli dönüşüm tedbirleri arasında öncelikle "dış ticaret sermayesinin ve (...) emperyalizmin kontrolü altında bulunan banka ve sigortacılığın millileştirilmesi", "doğrudan doğruya yabancıya bağlı bir kapitalistler grubunun sömürü imkânlarından tecrit edilmesi" gibi konular öne çıkmaktadır.[24]

21) *A.g.e.*, s. 62
22) *A.y.*
23) *A.y.*
24) Belli, "Bugünün Türkiye'sinde Devrimci Eylem Nedir?" (17 Aralık 1967), *a.g.e.*, s. 31; "Devrimci Şiar Meselesi" (15 Aralık 1967), *a.g.e.*, s. 60; "Milli

Bunların yanısıra MDD'ci anlayışa göre demokratik devrimin diğer önemli ekonomik dönüşümü ise toprak reformudur. Bu reform da kapitalizmin sınırları içinde kalmaktadır. Belli, bu noktayı şu sözlerle açıklamaktadır: "*Toprak reformu köylüyü toprak sahibi kılmaktır. Köylüyü küçük burjuva yapmak demektir. Köy küçük burjuvazisi yapmaktır özünde toprak reformu.*"[25] Görüldüğü gibi burada da, toprak reformunun sosyalist bir nitelik taşımadığı vurgulanmaktadır. Belli, ardından şunları da ekler: "*Ve o köylü küçük burjuva olduktan sonra, sosyalist devrim aşamasında ne yapacaktır, belli değil. Ama zorunlu bir aşama. Ağalığı, feodal ağalığı yıkmak için zorunlu bir aşama. Onun için o rizikoyu göze alarak onu küçük burjuva yapıyoruz bir süre için.*"[26]

Dünyada "kalkınma" sorununun yoğun bir şekilde tartışıldığı 1960'lı yıllarda, Türkiye'de MDD hareketinin bu konulardaki teorik tartışmalara fazla ilgi göstermedikleri açıktır. Türkiye'nin azgelişmişliği MDD'ciler tarafından sık sık vurgulanmasına rağmen, onlara göre bunun çözümüne girişmek için, daha önce milli demokratik devrimin gerçekleştirilmesi, tüm "milli" sınıfların iktidarının kurulması ve böylelikle sosyalizme geçişin şartlarının oluşturulması gerekmektedir. Ne var ki milli demokratik bir iktidarın siyasal bağımsızlığı gerçekleştirmesi, ekonominin belli başlı sektörlerini millileştirmesi ve köklü bir toprak reformunu yapması, kalkınma problemi çerçevesinde dile getirilmez. Ya da bir başka deyişle, MDD'ciler için, milli demokratik devrimin ekonomide millileştirmeler ya da toprak reformu gibi temel uygulamalarının kalkınma ile doğrudan bir bağlantısı bulunmamaktadır.[27]

Demokratik Devrim"(19 Kasım 1968), a.g.e., s. 221.

25) Belli, "Bugünün Türkiye'sinde Devrimci Eylem Nedir?" (17 Aralık 1967), *a.g.e.*, s. 32.

26) *A.y.*

27) MDD'cilerin bu yaklaşımı, 1930'lu yıllarda Vietnam Komünist Partisi'nin,

Bu anlamda –*Yön* ve TİP'ten farklı olarak– MDD'ciliğin özgün bir kalkınma programının olmadığı söylenebilir. Elbette MDD'cilerin kafasında Türkiye'nin geri kalmışlıktan kurtulma yollarına ilişkin görüşlerin olmadığını iddia etmek mümkün değildir. Ama buna rağmen planlama ya da sanayileşme gibi sorunlar, bu akım için öncelik taşımaz. Kısacası azgelişmişlikten kurtulmanın, Türkiye'nin toplumsal ve siyasi dönüşümünün ilk aşaması olarak gördükleri demokratik devrim sürecinde mi yoksa sosyalist devrimin ardından mı gerçekleştirileceği konusunda MDD hareketi sessizdir. Bu sessizlik, MDD'cilerin hayallerinde yatanın Sovyet tipi bir sanayileşme olduğu, ama "asker-sivil aydın zümre" ile işbirliğine verdikleri büyük önem gereği, bunu dile getirmekten çekindikleri şeklinde yorumlanabilir. Bütün bunlar, demokratik devrimin gerektirdiği temel dönüşümler üzerine sık sık konuşan MDD'cilerin, planlama, sanayileşme, kalkınma gibi konuları sosyalist devrim aşamasına bıraktıklarını düşündürtmektedir.

Vietnam devriminin burjuva demokratik ve sosyalist devrim aşamalarını "*Vietnam, kapitalist kalkınma aşamasına geçmeden sosyalizme doğru yol aldığı sırada, devrim ikinci aşamaya geçecektir*" diyerek tanımlayışını hatırlatmaktadır. (Bkz.: *Vietnam İşçi Partisi Tarihi*, s. 15.)

III. Kısım

1970'ler Türkiye Solunda Kalkınmacılık

Bölüm 9
1970'ler Dünyasında Solun Kalkınmacı Yaklaşımları

Sovyetler Tezlerinden Bağımlılık Okulu'na Kalkınmacılık

Uluslararası komünist hareketin 1970'lerdeki durumu, bu yılların Türkiye solunun kalkınma sorununa yaklaşımını değerlendirmek için önemli bir etken olarak görülebilir. 1960'lı yıllarda yaşanan Sovyetler Birliği ile Çin'in komünist partileri arasındaki ideolojik ayrılık 1970'lerde artarak sürecektir. Bu ayrılık aynı zamanda dünya ölçüsünde komünist parti ve akımların Moskova ve Pekin'i merkez olarak kabul eden ayrışmalarına neden olur. 1970'lerin ikinci yarısında ise, daha önce Çin Komünist Partisi çizgisine yakın olan Arnavutluk Emek Partisi, Çin komünizmine karşı tutum alacak ve bir süre sonra uluslararası komünist harekette üçüncü bir merkez olarak ortaya çıkacaktır. Bu gelişmeler Türkiye solunu da etkileyecek ve Sovyetler Birliği Komünist Partisi, Çin Komünist Partisi ve Arnavutluk Emek Partisi'nin temsil ettiği ideolojik çizgilerin

izleyicileri, Türkiye'de de ortaya çıkacaklar ve bunlar arasındaki ideolojik çatışma ve rekabet, solun gündeminde önemli bir yer tutacaktır.[1]

Öte yanda 1970'ler, Mark Natz'ın deyimiyle "sosyalist commonwealth"in hızlı bir şekilde genişlemekte olduğu yıllardır.[2] Bu on yılın sonlarına gelindiğinde Sovyetler Birliği, kimileri sömürgecilikten yeni kurtulmuş ve radikal yönetimlerin iş başında olduğu Angola, Mozambik, Etyopya, Nikaragua, Güney Yemen, Afganistan gibi bir dizi Üçüncü Dünya ülkesinden, "sosyalist yönelimli ülkeler" olarak söz etmektedir.[3] Aynı dönemde Sovyetler Birliği'nin azgelişmiş ülkelerin kalkınma çabalarını desteklemeye devam ettiği de hatırlatılmalıdır.[4]

1969 yılı Haziran'mda toplanan Komünist ve İşçi Partileri Konferansı'nda onaylanan belgede, emperyalizmin ulusal bağımsızlığını kazanmış ülkelerin kalkınmalarını engellemek ve onların "sosyalizm yolunda ya da sosyalizm yolunu açabilecek ilerici kapitalist olmayan yol"da ilerlemelerinin önünü kesmek amacıyla yeni sömürgeci yöntemler kullandığı söylenmektedir.[5] Yine Sovyetler'in Hindistan ile ilgili 1976 yılı raporunda, bu Asya ülkesinin 90 büyük sanayi projesinin Sovyet desteğiyle hayata geçirildiği belirtilmektedir. Tüm bu sanayi işletmeleri, Hindistan'ın çelik üretiminin yüzde otuzunu, petrol üretiminin yüzde 50'sini, rafine petrol üretimi-

1) Aydınoğlu, *Türkiye Solu*, s. 299-317.

2) Mark N. Katz, "The Soviet Union and The Third World", *Current History*, October 1986, s.331.

3) Eric Hobsbawm, *Age of Extremes, The Short Twentieth Century 1914-1991*, Abacus, 1995, s. 453.

4) Stephen Clarkson, *The Soviet Theory of Development: India and the Third World in Marxist-Leninist Scholarship*, University of Toronto Press. 1978, s. 164-170.

5) "Emperyalizme Karşı Savaşımın Bugünkü Aşamasında Komünist ve İşçi Partileri nin ve Bütün Antiemperyalist Güçlerin Birleşik Eyleminin Görevleri", 1969 Konferansı (5-17 Haziran 1969-Moskova), Ürün Yayınları, İstanbul, 1976, s. 114.

nin yüzde otuzunu ve metalurji ekipmanının ise yüzde 80'ini üretmektedir.[6] Sovyetler, Üçüncü Dünya ülkelerine sadece ekonomik kredi değil, teknik destek ve danışmanlık da önermektedir. 1974 yılı Sovyet rakamlarına göre Üçüncü Dünya ülkelerinden 15.000 öğrenciye, SSCB'de mühendislik, teknik uzmanlık, eczacılık ve tarım başta olmak üzere çeşitli dallarda eğitim olanağı sağlanmıştır.[7]

Bu noktada Sovyetler Birliği'nin Üçüncü Dünya politikasında 1950'lerin sonundan itibaren yaşanan köklü değişiminin altındaki nedenlere değinmek de gerekebilir. Her şeyden önce İkinci Dünya Savaşı sonrası bağımsızlığını kazanmış bir dizi ülke, gerek Sovyetler Birliği ve gerekse ABD için, bir anlamda üzerinde derin bir rekabetin sürdürüldüğü bir paylaşım alanı haline gelmiştir. Bu açıdan Sovyetler'in Üçüncü Dünya ya yönelik politikasının temelinde, bu ülkenin ABD ile yaşadığı büyük rekabetin yattığı söylenebilir. Öte yanda Sovyetler Birliği'nin Üçüncü Dünya ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmesinde ekonomik faktör de etkilidir. Örneğin 1961'de Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 22. Kongresinde konuşan ve o sırada Politbüro üyesi ve başkan yardımcısı olan Anastas Mikoyan, mevcut üretim harcamalarının ve sermaye yatırımlarının ekonomize edilebilmesi için dış ticaretin önemine dikkat çekmiştir.[8] Elizabeth Kridl Valkenier'in dikkat çektiği gibi, burada her ne kadar Mikoyan doğrudan sözünü etmese de, o sırada SBKP'de tartışılan Üçüncü Dünya ülkeleri ile ticarettir. Nitekim 1966 yılında SBKP'nin 23. Kongresinde Sovyet Başbakanı Kosygin, gelişmekte olan ülkelerle işbirliği ve ortaklığın, Sovyetler Birliği'nin uluslararası işbölümünü

6) Y. Tsaplin, "The sound foundation of Soviet-Indian ties", *International Affairs*, 8 August 1976, s. 71, aktaran: Clarkson, *a.g.e.*, s. 169.

7) N. Kolesnikov, "The importance of training national personel", *Social Sciences*, No.2, 1974, s. 116, aktaran: Clarkson, *a.g.e.*, s. 170.

8) *Pravda*, October 22, 1961, aktaran: Elizabeth Kridl Valkenier, *a.g.e.*, s. 415.

daha iyi değerlendirmesi açısından faydalı olduğunu vurgulayacaktır.[9]

1970'lerde uluslararası komünist hareket içinde üretilen teorik çalışmalara bakıldığında, Sovyetler Birliği'nin resmi çizgisini yansıtan "ulusal demokratik devlet", "kapitalist olmayan yol" tezlerinin hâlâ tartışılmakta olduğu görülür. Yine bu tezlerin yol açtığı, sosyalizme geçiş süreci reformları ve "devlet kapitalizmi" tartışması da sürecektir. Bu yıllarda bazı resmi Sovyet teorisyenleri tarafından *"devlet kapitalizmi 'burjuva mülkiyetinin daha olgun bir biçimi olarak, üretim güçlerinin gelişmesi, pre-kapitalist kalıntıların kaldırılması, ulusal ekonominin güçlendirilmesi ve insanların refah seviyelerinin belirgin şekilde yükseltilmesi' gibi sosyo-ekonomik koşulları tümüyle belirleyen hususların yerine getirilmesi, 'bağımsızlıklarına yeni kavuşmuş ülkeler için objektif bir gereklilik' olarak nitelendirilmektedir."*[10] Yine Sovyetler Birliği'nin resmi çizgisini yansıtan yayınlarda da, Üçüncü Dünya ülkelerinin geri kalmışlıktan ancak "kapitalist olmayan yol"dan giderek kurtulabilecekleri ve sosyalizm davasına hizmet edebilecekleri yönündeki tezler ileri sürülmeye devam edilmektedir.[11]

Öte yanda 1970'ler boyunca bir dizi Marksist teorisyenin Bağımlılık Okulu tezlerini tartışmakta olduğu da hatırlatılmalıdır.[12] Andre Gunder Frank'ın 1966 yılında yayımlanan *Azgelişmişliğin Gelişmesi* kitabının başka bağımlılık tezleri üzerinde yarattığı etkinin ardından, Frank ın birbiri ardına

9) Elizabeth Kridl Valkenier, "New Trends in Soviet Economic Relations with the Third World", *World Politics*, vol. 22, no.3, April 1970, s. 417.

10) Y. Rozaliyov, "Specificities of capitalist development in Asian and African countries", *International Affairs*, February 1976, s. 67; aktaran: Clarkson, a.g.e., s. 50.

11) Ulyanovsky, *Sosyalizm ve Yeni Bağımsız Uluslar*, Progress, Moskova, 1974, s. 36-51, aktaran: *Ürün*, yıl:2, sayı:15, Eylül 1975.

12) Ronald H. Chilcote (ed.), *Dependency and Marxism*, Westview Press, Colorado, s. 6.

başka önemli eserleri yayımlanacaktır.[13] Bu geleneğin bir başka ismi olan Arghiri Emmanuel, 1969'da yayımlanacak kitabında uluslararası ekonomik ilişkilerdeki eşitsizlik konusunu ele alacaktır.[14] Bu arada Arghiri Emmanuel'in 1970'lerin ilk yarısında dönemin önde gelen Marksist teori dergisi *New Left Review*'da önemli makaleleri yayımlanacak ve tartışılacaktır.[15] Frank'm tezlerine yakın bir teori geliştiren ve emperyalizmin bir dünya sistemi içerisinde ele alınmasına dikkat çeken Immanuel Wallerstein'in kitabı ise, 1974'te *Modern Dünya Sistemi* adıyla yayımlanacaktır.[16] Son olarak bu alanda anılabilecek bir diğer önemli eser Mısırlı teorisyen Samir Amin'in 1970 tarihli *Dünya Ölçüsünde Sermaye Birikimi* başlıklı çalışmasıdır.[17] Amin, bunun ardından 1970'li yıllar boyunca emperyalizm, azgelişmişlik, uluslararası ilişkilerde eşitsizlik vb. konular üzerine bir dizi kitap daha yayımlayacaktır.[18]

1970'li yıllarda dünya solunda azgelişmişlik konusunda ortaya çıkan bu geniş literatür, bir sonraki bölümde görülece-

---

13) *Capitalism and Underdevelopment in Latin America* (1967); *Latin America: Underdevelopment or Revolution* (1969); *Lumpenbourgeosie, Lumpendevelopment* (1972); *On Capitalist Underdevelopment* (1975); *Economic Genocide in Chile: Equilibrium on the Point of a Bayonet* (1976); *World Accumulation 1492-1789* (1978); *Dependent Accumulation and Underdevelopment* (1978); *Mexican Agriculture 1521-1630; Transformation and the made of Production; Crisis in the World Economy* (1980).

14) Arghiri Emmanuel, *L'echange inegal: Essais sur les antogonismes dans les rapports economiques internationaux*, Ed. Maspero, Paris, 1969.

15) "White-Settler Colonialism and the Myth of Investment Imperialism" *New Left Review*, No:73, May-June 1972; "The Myths of Development versus Myths of Underdevelopment", *New Left Review*, no: 85, May-June, 1974.

16) *Wallerstein'in bu kitabının ikinci cildi 1980'de yayımlanacaktır*

17) Samir Amin, *L'accumulation à l'echelle mondiale*, Editions Anthropos, Paris, 1970.

18) Amin'in sonra da bu konu üzerine pek çok önemli eseri yayımlanacaktır. Bunlardan bazıları: *Neocolonialism in West Africa* (1973); *L'echange inegal et la loi de la valeur* (1973); *La question paysanne et la capitalisme* (K. Vergopoulos ile) (1974); La crise de l'imperialisme (1975); *L'imperialisme et le developpement inegal* (1976).

ği gibi Türkiye solu tarafından neredeyse bütünüyle görmezden gelinecektir. 1960'ların tersine bu yıllarda Türkiye solu için örgütlenme ve antifaşist mücadele sorunları, azgelişmişlik ve kalkınma konularını unutturacaktır.

Bölüm 10
1970'lerde Türkiye Solu ve Kalkınma

1970'ler Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye

1970'lerdeki ekonomik krizin ilk sinyalleri Vietnam Savaşı sırasında ortaya çıkmıştır. Savaş nedeniyle 1966 yılından itibaren hızla artan askeri harcamalar sonucunda 1971 yılı, ABD için ödemeler dengesinin büyük açıklar vereceği dönemin başlangıcı olur. Tabloya daha geniş bir açıdan bakılırsa, aslında 1960'ların sonundan bu yana ABD ve Avrupa enflasyon ve işsizlikle boğuşmaktadır.

15 Ağustos 1971'de ABD, altın borsasında tek geçerli değişim birimi dolar olan Bretton Woods Antlaşması'ndan çekildiğini açıklar. Bu kararı İngiltere ve başka sanayileşmiş ülkeler izleyecek ve ilk kez bütün para birimlerinin herhangi bir mala bağlı olmadığı bir döneme girilecektir. Ardından diğer sanayileşmiş ülkeler de benzer kararlarla kendi para birimlerini dalgalı kura geçirirler. Bunun üzerine petrol üreten ülkeler (OPEC), artık petrolün fiyatının dolara değil altın değerine göre hesaplanacağını açıklayacaktır.

Krizi asıl derinleştirecek olan ise, 1973 Ekim'inde Yom Kippur Savaşı'nda ABD'nin İsrail Ordusuna destek vermesine karşılık olarak OPEC ülkelerinin ilan ettiği petrol ambargosudur. Öncelikle ABD'ye petrol ihraç etmeme şeklinde ortaya çıkan durum, kısa sürede Batı Avrupa ve Japonya'yı da içeren kapsamlı bir ambargo şekline dönüşecektir. Ayrıca OPEC üyesi ülkeler, dünya petrol fiyatlarını yükselterek ülkelerine giren kaynakları artırmaya karar verirler. 1973 yılında petrol fiyatlarındaki şaşkınlık verici artış, yaygın bilinen deyimle "petrol şoku" dünya kapitalizmini derin bir krize doğru sürükleyecektir.

Bu süreçte kapitalizmin "altın çağı" kapanmaya başlayacak ve kriz ile birlikte Keynes gözden düşerken, Friedman ve Hayek gibi neoliberal yaklaşımın temellerini bulabileceğimiz teorisyenler öne çıkarılacaktır. 1979 yılında İngiltere'de Thatcher ve 1980'de ABD'de Reagan'ın iktidarı ile bu teoriler bir dünya politikasına dönüşme sürecine girecektir.

Neoliberalizm diye anılan yeni yaklaşım, içine girilen krizin nedeni olarak devletin ekonomiye aşırı müdahalesini göstermiş, ekonomideki rekabetin piyasalar tarafından yönetilmesi gerektiğini savunmuştur. Dünyada ekonomi paradigmasındaki bu değişim, kalkınma yaklaşımını da derinden etkileyecektir. 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren Keynesçi politikaların öngördüğü "refah devleti" retoriği önemli bir prestij kaybına uğramıştır. Devletin bir kontrol edici mekanizma olarak ekonomideki rolü ve devlet eliyle sanayileşme gibi politikaların hızla gözden düşmesi, kalkınma düşüncesini de demode hale getirmiştir.[1] Bu tarihten sonra önerilen temel yaklaşım, ekonomiye bilinçli müdahale değil, kapitalizmin

1) Keynesçi politika ve devletin ekonomideki rolü tartışmasının ayrıntılı bir değerlendirmesi için bkz. E.Helleiner, *States and the Reemergence of Global Finance: From Bretton Woods to the Nineties*, NY: Cornell University Press, Ithaca, 1994.

azgelişmiş ülkeler aleyhine olan uluslararası işbölümüne pasif uyumdur. Piyasanın kendiliğinden işleyişinin esas alındığı bu yaklaşımla, planlama, devletin aktif düzenleyiciliği ve 1945 sonrasının dünyasına damgasını vuran "kalkınma" retoriği hızla unutulmaya terk edilecektir.

Dünya ekonomisindeki bu paradigmal değişiklik Türkiye'deki ekonomik bölüşüm ve birikim modelini de derinden sarsmaya başlar. Türkiye'de 1960'lı yıllar, görece hızlı sanayileşmenin, planlamanın, işçi sınıfının ve de burjuvazinin kendi içinde farklılaşmasının yaşandığı bir dönem olmuştur. 1961 Anayasası, yeni bir kalkınma ve sosyal adaleti gözetir bir bölüşüm modeli ortaya koyarken, aynı zamanda toplumsal alanda işçi hareketlerinin, sendikalaşmanın, diğer toplumsal hareketlerin ve genel olarak sol siyasetin önünü açmıştır.

1960'ların sonlarından itibaren dış çevreler, IMF aracılığı ile devalüasyon ve dış ticaret rejiminin liberalizasyonu gibi konularda baskı yapmaya başlarlar. Ancak bu baskılara yönelik ilk yanıt 12 Mart ile verilecek ve deyim yerindeyse ülke ekonomisine ve siyasetine bir "çeki düzen"verilecektir. Bu anlamda 1970'li yıllar, esas olarak hem sol siyaseti kısıtlamak suretiyle bu toplumsal yapıyı yeniden şekillendiren ve hem de Türkiye'deki ekonomi politikasının rotasındaki değişime işaret eden 12 Mart darbesi ile başlayacaktır. Çünkü Boratav'ın da belirttiği gibi dış çevrelerin ve sermaye sınıfının istediği önlemlerin uygulanabilir hale gelmesi, 12 Mart rejiminin "grevleri ve toplu sözleşmeleri askıya alması ve ücretleri dondurması" ile gerçekleşebilecektir.[2]

1973'te dünya çapındaki petrol krizinin etkileri Türkiye'ye hızla yansımış, fakat 1974 sonrasında sürekli seçim atmosferinde kısa dönemli borçlanma yollarını sonuna kadar zorlayan hükümetler, krizi 1977 yılına kadar öteleyebilmişlerdir.

2) Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005*, s.128.

Oysa 1973 Krizi Türkiye'de dış açıkları çok büyük boyutlara getirmiş, ihracat gelirlerindeki düşme, ithalat maliyetinin yükselmesi ile de birleşince ortaya büyük bir çıkmaz tablosu çıkmıştır. Ancak Boratav'a göre, 1974-75 yıllarında çok daha hafif ve planlı önlemlerle atlatılabilecek olan bu kriz, hükümetlerin mevcut ithalat hacmini ve büyüme hızlarını sürdürmeye çalışan seçim popülizmi nedeniyle üç yıl sonrasında çok ağır bir biçimde kendisini gösterecektir.[3]

Türkiye'de ekonominin krize girdiği yıllar olan 1970'lerde kalkınma hedefinin hâlâ resmi kalkınma planlarında korunduğunu söylemek mümkündür. 12 Mart koşullarında hazırlanmış olan Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında, Birinci Plan döneminin ünlü plancılarından oluşan bir ekiple yeni yönetime saygınlık kazandırılmaya çalışılmıştır. Bu planda AET'ye katılma hedefi nedeniyle sanayileşme oldukça ön planda tutulmuş ve AET'nin en geri kalmış ülkesi olan İtalya'ya yetişme hedefi konulmuştur.

1973 seçimlerinden sonra koalisyon hükümetleri, siyasi istikrarın olmadığı bir ortamda kendi politikaları doğrultusunda mevcut planı pasifleştirmek ve törpülemek yoluna gitmişlerdir. Üçüncü planın bittiği yılda (1977) ise, Devlet Planlama Teşkilatı dördüncü planı hazırlayamamıştır. Sonuç olarak istikrarsız siyasal koşullarda kalkınma hedefi, giderek sadece resmi plan belgelerinde yer alan ölü formüller haline dönüşecektir.

3) *A.g.e.*, s. 129.

1974-1975 Yıllarının Sosyalist Partileri: 1960'lardan Kalan Son Kalkınmacılık İzleri

1970'lerin ilk yarısında kapitalist dünyada patlak veren kriz, 1970'lerin ikinci yarısında Türkiye'de kendisini şiddetli bir biçimde hissettirecektir. Ancak paradoksal bir biçimde, bu krizli yıllarda "nasıl kalkınırız" sorusu Türkiye solunun gündeminden çıkacaktır. Öte yanda bu dönemde dünyada "bağımlılık" üzerine yazılan eserlerin yarattığı tartışmalar da Türkiye solunu etkilemeyecektir.

Bu değişimde her şeyden önce, kalkınma konusunda 1960'lar solundan kalan mirasın önemli bir etkisi olduğu düşünülebilir. Solun 1960'larda kalkınmacılık konusunda öne çıkan iki büyük akımı olan TİP ve Yön-Devrim hareketi, bu dönemi yenilgi ile kapatmışlardır. TİP 1968 sonrasında bölünme süreci yaşarken, Yön hareketi, 1969'da çok daha sınırlı bir çevrenin oluşturduğu *Devrim* dergisi etrafında toplanmıştır. 12 Mart rejimi ise, bu iki akımın da siyasi faaliyetlerine son vermiştir. TİP geleneği, 1974 sonrasında Aybar ve Boran tarafından ayrı ayrı parti olarak örgütlenmiş, ancak her iki parti de, sol içinde fazla etkisi olmayan örgütlenmeler olmaktan öteye gidememişlerdir.[4] Doğan Avcıoğlu ise, 1970'li yıllarda aktif politikadan uzak bir yaşam sürmüştür.

12 Mart darbesi ile 1960'lar solunun önderlerinin tutuklanması, sol parti ve örgütlenmelerin faaliyetine son verilmesi, 1974'e kadar sol hareketin önünü kesecektir. Bu sessizlik döneminin ardından ilk canlanma belirtisi olarak, 1974 Haziran'ında Türkiye Sosyalist İşçi Partisi (TSİP) kurulur. Öte yanda 1973 sonlarından itibaren Türkiye Komünist Partisi (TKP) de bir örgütsel atılım gerçekleştirmiş ve hızla Türkiye'de örgütlenmeye başlamıştır.[5] Bunların ardından,

4) Orhan Silier, "TİP'in İkinci Dönemi: 'Daha İyi Yenilmek' Olanaklı mıydı?", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Sol*, s. 432.
5) Aydınoğlu, *Türkiye Solu*, s. 293.

1960'lar Türkiye solunun üç önemli önderi –Mihri Belli, Behice Boran ve Mehmet Ali Aybar– eski siyasal çizgilerini hayata geçirecek yasal partilerin kuruluşuna önderlik ederler. Belli'nin Türkiye Emekçi Partisi (TEP) Şubat 1975'te, Boran'ın Türkiye İşçi Partisi ("İkinci TİP") ve Aybar'ın –daha sonra Sosyalist Devrim Partisi adını alacak olan– Sosyalist Partisi (SP) ise aynı yılın Mayıs ayında kurulacaklardır.[6]

Türkiye Sosyalist İşçi Partisi (TSİP) Programında Kalkınma Vurgusu

12 Mart döneminin kapanmasının ardından kurulan ilk sol parti olan TSİP'in programına bakıldığında, bir açıdan 1954 yılının Vatan Partisi ya da 1964 yılının Türkiye İşçi Partisi programları ile büyük bir paralellik görülür. Tıpkı bu iki eski sol parti gibi TSİP'in programında da oldukça büyük bir bölüm kalkınma sorununa ayrılmıştır. Parti programı, kalkınmayı tüm sorunların merkezine koyan bir durum tespiti ile başlamaktadır: *"Bugün yurdumuzda en geniş emekçi çevrelerden, en dar sömürücü mihraklara, egemen güçler sözcülerinden köy kahvelerine kadar en çok sözü edilen konu KALKINMA; daha doğrusu, ülkemizin bir türlü kalkınamamış ve kalkınamıyor olmasıdır."*[7] Daha sonra ise partinin amacı, "yurdumuzun, toplumumuzun gerçek kalkınmasının öncü örgütü olma" olarak belirlenir. Bunun ardından program yazarları daha da ileri giderek, Türkiye'yi "en ileri toplumlar düzeyine ulaştırma"yı, TSİP'in "varlığının birinci nedeni ve temel amacı olarak" ilan etmektedirler.[8]

Görüldüğü gibi, Türkiye solunun 1960'lardaki kalkınmacı yaklaşımının izleri, TSİP programının daha ilk paragrafla-

6) Aydınoğlu, *a.g.e.*, s. 299-303 ve s. 395-399.
7) "Türkiye Sosyalist İşçi Partisi Programı", *İlke*, sayı:7, Temmuz 1974, s. 113.
8) *A.g.y.*, s. 114.

rında kendisini hissettirir. Programda daha sonra "sömürücü egemen çevreler"ce kalkınma olgusunun tek başına "iktisadi büyüme" ya da "gayrisafi milli hasılanın yıldan yıla artması" şeklinde gösterilmesiyle kalkınma kavramının çarpıtıldığı iddia edilir. Oysa TSİP programına göre "kalkınma, üretici güçlerin serpilip gelişmesini sağlamak üzere gerekli toplumsal dönüşümler bütünlüğüdür."[9]

TSİP programının kalkınma olgusunu Marksist terimlerle ifade etme gayretinde olduğu görülmektedir. Programa göre bir toplumun kalkmamaması, "üretici güçlerin (...) gelişimi(ni) önleyici üretim ilişkileri" ile açıklanır.[10] Buradan kalkarak program kalkınmayı, "üretim biçiminin nitelik değiştirmesi" olarak tanımlar.[11]

Bu belirlemelere bakıldığında TSİP programının kalkınmayı kapitalizm çerçevesinde düşünmediği akla gelebilir. Zaten program kapitalizm hakkında net bir şekilde "çağımızda kapitalizm üretici güçleri geliştiremez" vurgusunu yapmaktadır.[12] Programın bir yerinde "ekonomik kalkınmanın sosyalizm ile gerçekleşeceği (...) bilimsel bir veri ve inanç" olarak sunulurken, bunu takip eden paragrafta kalkınmak için, sosyalizme giden yolda üretici güçlerin gelişmesi doğrultusunda bir dizi atılımın gerçekleştirileceği bir geçiş süreci öngörülmektedir.[13] Bu geçiş sürecinde TSİP'in, *"üretici güçlerin gelişmesini engelleyen üretim ilişkilerini Anayasa doğrultusunda kamulaştırmalarla değiştirmeyi ve merkezi planlama ile üretici güçlerin serpilip gelişmesini sağlayarak ekonomiyi sağlıklı bir yapıya doğru yönlendirmeyi'" amaçladığı belirtilmektedir.*[14]

9) *A.g.y.*, s. 115.
10) *A.y.*
11)
12) *A.y.*
13) *A.g.y.* , s. 117.
14) *A.g.y.*, s. 123.

Ancak kalkınma ve sosyalizm ilişkisi üzerine bu belirlemelerin yanı sıra TSİP programı, hedefini "Demokratik İktidar" olarak belirlemektedir. Buna göre söz konusu olan, *"halkın özgürlüğüne ve üstünlüğüne dayanan en demokratik idare mekanizmasına ulaşılacağı, ağır sanayi temeline dayanan ekonomik seferberliğin gerçekleştirileceği, böylece gerçek özgürlük ve kalkınmanın sağlanacağı (bir) DEMOKRATİK İKTİDAR"*dır.[15] Programa göre sözü edilen kamulaştırmaların ardından, *"orta ve küçük mülkiyet ekonominin bütün kesimlerinde yaşamaya devam edecek ve KARMA EKONOMİ düzeni içinde 'Özel Sektör' olarak yerini alacaktır."*.[16] Program bu sektörün, merkezi planın öngördüğü şekilde çalışacağını da hatırlatır. Bu süreçte merkezi planlama yürütücülüğünde, sanayi ve onun alt kolları olan enerji, yeraltı zenginlikleri, inşaat, ulaştırma alanlarında bir dizi dönüşüm gerçekleştirilecek; iç ve dış ticaret, planlamaya uygun olarak kontrol altına alınacak; tarım alanında toprak dağıtımından, çiftliklerin kamulaştırılmasına, kooperatifleşmeden ileri tarım teknolojisinin getirilmesine kadar bir dizi reform uygulamaya konulacaktır.[17]

Bütün bunlar, 1960'lar solunun kalkınmacı yaklaşımının TSİP programındaki izlerini ortaya koymaktadır. TSİP, kendisinden önceki VP ve TİP geleneğinde olduğu gibi, kalkınma konusuna programın merkezinde bir yer ayırmıştır. Tıpkı bu partilerde olduğu gibi TSİP'te de, kalkınma konusunu global bir sorun olarak ele alma ve toplumun bir bütün olarak kalkınması için temel sorulara yanıt vermeye çalışan bir program oluşturma çabası göze çarpmaktadır. Bu anlamda programda iş hayatı ve işçi haklarından, konut sorununa, işsizlikle mücadeleden, sağlık, spor ve eğitime kadar pek çok konu ele alınmıştır.

15) *A.g.y.*, s. 122.
16) *A.g.y.*, s. 123.
17) *A.g.y.*, s. 123-131.

Ancak programında kalkınmayı temel sorun olarak ele alan TSİP'in, takip eden yıllarda bu sorun üzerine yoğunlaşmadığı, siyasal gündemi bu sorun çerçevesinde etkilemeye çalışmadığı görülecektir. Partinin gerek teorik yayın organı olan *İlke*'de, gerekse politik propaganda organı olan *Kitle*'de, daha sonraki yıllarda kalkınma üzerine neredeyse hiçbir şey yer almaz. Solun diğer örgütleri gibi TSİP de, ideolojik sorunlar üzerine tartışmalara, örgüt sorunlarına ve somut toplumsal problemlerin tartışılmasına öncelik verecektir.

Türkiye Emekçi Partisi: MDD'ci Kalkınmacılık

1960'ların MDD hareketi 1969-71 yılları arasında çeşitli bölünmeler yaşamış ve sonunda solu etkileyen bir hareket olmaktan çıkmıştır. Bu hareketin önderi olan Mihri Belli ise, 1975 yılında dar bir kadro ile Türkiye Emekçi Partisi'ni (TEP) kurmuştur. Ancak 1960'lar sonlarındaki MDD hareketinin aksine, 1975 sonrasının TEP'i oldukça küçük ve marjinal bir parti çevresi olarak kalmıştır.[18]

TEP programı, 1960'larda Mihri Belli'nin ortaya koyduğu Milli Demokratik Devrim tezini aynen sahiplenmektedir. Buna göre; "*Emperyalist dünya sistemi içinde bağımlı ve yarı-feodal ilişkileri halen barındıran bir ülkede sosyalist kuruluşun değil, ancak sosyalist kuruluş aşamasına geçişin koşullarının yaratılması söz konusudur. (...) Bunu başaracak olan devrim, 'milli demokratik devrim dir.*"[19] Bu anlamda TEP'in ortaya koyduğu program da, mevcut anayasal hakların sonuna kadar kullanılarak mücadele edilmesini öngören bir "asgari program"dır.[20]

MDD'ciliğin 1960'lardaki versiyonuyla karşılaştırıldığında TEP programında iki yenilik söz konusudur. Bunlardan birin-

18) Aydınoğlu, *Türkiye Solu*, s. 302-303.
19) "Türkiye Emekçi Partisi Programı", *Emekçi*, Sayı: 5, Mart 1975, s. 20.
20) *A.g.y.*, s. 21.

cisi, MDD'ciliğin 1960'larda demokratik devrimin gerçekleştirilmesinde kilit önem verdiği "asker-sivil aydın zümre"nin döneminin artık kapanmış olmasının yarattığı değişimdir. TEP programında bu zümrenin tarihsel rolü üzerine vurgu yapılmaz; tersine bu görevin artık işçilere ve yoksul köylülere düştüğü belirtilir.[21] İkinci yenilik ise, TEP programında kalkınmanın ayrı bir başlıkta ele alınmasıdır. Oysa Belli'nin 1960'larda MDD'ci tezleri geliştirdiği yazılarında, bazı millileştirmeler ve köklü bir toprak reformu demokratik devrimin temel görevleri arasında sayılırken, o yıllarda kalkınmanın temeli olarak görülen ağır sanayinin kurulması gibi bir sorundan neredeyse hiç söz edilmemiştir. Oysa 1975 yılının TEP programında "İktisadi Kalkınma Planı Halk Devletçiliği" adı altında, ağır sanayide üretim araçları üretimine öncelik veren bir iktisadi kalkınma planından söz edilmiş, devlet sektörünün genişletildiği karma ekonominin benimsendiği bir geçiş aşaması öngörülmüş ve bu aşamada yapılması gereken kalkınma hamleleri, kısa maddeler halinde programda kendilerine yer bulmuştur.[22] Ancak geçmiş TİP programı ya da 1974'ün TSİP programı ile karşılaştırıldığında, TEP programında kalkınma konusunun çok daha sınırlı bir yer tuttuğu da belirtilmelidir. Toplam 21 sayfalık programın kalkınma reformlarından bahsedilen "iktisadi kalkınma planı" bölümüne, sadece 2.5 sayfa ayrılmıştır.

TEP, kalkınma planının ve halk devletçiliğinin amacını belirtirken, bunu sosyalist kuruluş aşamasına geçiş koşullarının hazırlanması olarak tanımlamaktadır: "*Emperyalizmin Türkiye'ye kabul ettirdiği işbölümünün sınırlarını yıkmak, sanayileşmek ve toprak reformunun gereklerini yerine getirmek, genel olarak toplumun üretim düzeyini yükseltmek, milli geli-*

21) *A.g.y.*, s. 20.
22) *A.g.y.*, s. 25.

ri arttırmak, bu gelirin hakçasına dağılımını sağlamak, emekçi halkın refah ve mutluluğunu gerçekleştirmek ve sosyalist kuruluş aşamasına geçişin şartlarını hazırlamak."[23] Program bu amacı gerçekleştirmek için "üretim araçları üretimine öncelik veren" bir iktisadi kalkınma planından, devlet sektörünün gittikçe genişlediği bir "karma ekonomi sistemi"nden, dış ticaret, bankacılık ve sigortacılıkla birlikte, temel sanayi, madencilik, yapı ve ticaret alanlarında gerçekleştirilecek millileştirmelerden söz etmektedir. Plan ayrıca iç ve dış turizm, kredi olanakları, dış borçlar ve döviz tasarrufu gibi konuların iktisadi kalkınma planınca belirlenmesini öngörmektedir.[24]

1960'lardan farklı olarak Belli'nin 1975 yılında kalkınmaya ilişkin tedbir ve dönüşümleri nispeten daha ayrıntılı olarak ortaya koyması, onun artık farklı bir toplumsal dönüşüm biçimi düşündüğü anlamına gelmemelidir. Çünkü Belli için Türkiye hâlâ demokratik devrim sürecindedir; ve o sürecin devrimci görevlerini tanımlayan yine asgari programdır. Yukarıda hatırlatıldığı gibi, bu nokta TEP programında açık olarak dile getirilmiştir. Öte yanda kalkınma konusunda, tıpkı TSİP gibi TEP'in de, takip eden yıllarda bu konuyu fazla dile getirmediği söylenebilir. Örneğin 1980'e kadar partinin teorik organı *Emekçi*'de, programda nispeten net bir şekilde işlenen kalkınma konusunu ele alan herhangi bir metne rastlamak mümkün değildir.

Sosyalist Parti Programı: 1960'lar Kalkınmacılığından Uzaklaşma

Sosyalist Parti, 1975 Mayıs'ında, Türkiye İşçi Partisi'ne 1969 yılına kadar genel başkanlık etmiş olan Mehmet Ali Aybar'ın öncülüğünde kurulmuştur. Ancak TİP'te 1968 sonrasında yaşanan bölünmeler sonucu Aybar, 1970'li yıllarda sol

23) *A.y.*
24) *A.g.y.*, s. 25-27.

kadrolar üzerinde artık eskisi kadar etkin bir önder değildir. O nedenle Sosyalist Parti, 1970'ler solunu etkileyemeyen zayıf bir sol örgütlenme olmaktan öteye gidemeyecektir.[25]

1960'ların TİP programı gibi Sosyalist Parti programı da, demokratik devrim aşamasından söz etmez. Ancak programın "Amaçlar" bölümünde, partinin hedeflerine "iki aşamalı" olarak ulaşacağı belirtilir. Buna göre "*uzak amaç, (...) Türkiye'ye özgü bağımsız, demokratik bir sosyalist düzeni emekçiler eliyle kurmaktır.*"[26] "Yakın amaç" söz konusu olduğunda ise SP programı, tıpkı 1960'ların TİP'i gibi, "Türkiye'yi (kapitalist olmayan) planlı kalkınma yolundan (...) hızla kalkındırmak"tan söz etmektedir.[27] Bu bölümde, yasal yollarla "demokratik emekçi iktidarı"nın kurulması, hızlı kalkınmanın gerçekleştirilmesi ve gerçek demokrasinin kurulması, sosyalizme geçiş şartlarının hazırlanması olarak nitelenir.[28] Programın "İktidardaki Hedeflerimiz, Kapitalist Olmayan Planlı Kalkınma Yolu ve Gerçek Demokrasi" bölümünde ise, diğer sol partilerin geçiş sürecinde öngördüklerine benzer dönüşümler yer almaktadır (kamulaştırmalar, toprak reformu, yeni bir eğitim sistemi, "demokratik rejimin tabana oturtulması" , anayasa değişikliği vb. gibi).

Görüldüğü gibi Aybar'ın Sosyalist Parti'si TİP geleneğini sahiplenmiştir, ancak TİP'in 1964 programında şiddetle hissedilen kalkınma vurgusunu bu partinin programında aynı düzeyde görmek mümkün değildir. Nitekim 183 sayfalık bir kitapçık olarak yayımlanan SP programının, doğrudan kalkınma ile ilgili olan bölümü sadece yedi sayfadır. Parti prog-

25) Aydınoğlu, *Türkiye Solu*, s. 300-302; Aylin Ozman, "Mehmet Ali Aybar", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Sol*, s. 396-397.
26) *Sosyalist Parti Programı*, Sosyalist Parti Yayınları, İstanbul, Ekim 1975 s. 30-31.
27) *A.g.e.*, s. 31.
28) *A.y.*

ramında, o sıralarda Aybar'ın öne çıkardığı ideolojik tartışma konuları çok daha büyük bir yer almaktadır. Örneğin programda "Bürokrasi" başlığı altında oldukça geniş bir bölüm yer almaktadır. Burada bürokrasi sorunu, tarihsel gelişimi de dahil olmak üzere ayrıntılı bir şekilde incelenmektedir. Bu haliyle bürokrasi üzerine yazılanların, programın en geniş bölümlerinden birini oluşturduğu söylenebilir. (Diğer geniş bölümde ise, başta 1960'lar TİP'i gelmek üzere, Türkiye'de solun ve işçi sınıfı mücadelelerinin eleştirel bir değerlendirmesi yapılmaktadır.) Bütün bunlar dikkate alındığında, 1970'lerde kalkınma konusunun Aybar için eski önemini yitirmiş olduğu söylenebilir. Bu değişimi, takip eden yıllarda Aybar'ın entelektuel çalışmalarında da gözlemek mümkündür. Aybar bu dönemde daha çok sol hareketin örgütlenme sorunları üzerine yoğunlaşacak ve 1979 yılında bu konuda bir çalışma yayımlayacaktır.[29]

Türkiye İşçi Partisi'nin İkinci Döneminde Kalkınma Konusu

Türkiye İşçi Partisi, 1975 Mayıs'ında, 12 Mart döneminde kapatılan TİP'in son genel başkanı olan Behice Boran'ın önderliğinde kurulmuştur. Ancak 1970'lerin TİP'i, bu dönemde büyük kitlesellik kazanmış olan sol örgüt ve hareketler arasında yer alamayacaktır.[30]

TİP programında Türkiye'nin gelişmişlik düzeyi, kapitalistleşme sürecinin Batı'dan farkı ve kapitalist yoldan kalkınmasının imkânsızlığı gibi temel tezler, 1960'ların TİP geleneğini takip eder görünümdedir. Bununla birlikte 1960'lar sonlarında yaşanan demokratik devrim-sosyalist devrim ayırımı

29) Mehmet Ali Aybar, *Marksizm'de Örgüt Sorunu: Leninist Parti Burjuva Modelinde Bir Örgüttür*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1979.

30) Orhan Silier, "TİP'in İkinci Dönemi – Daha İyi Yenilmek Olanaklı mıydı?", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Sol*, Cilt 8, İletişim Yayınları, s. 432.

konusu, programda kendisine yer bulacaktır. TİP programı, Türkiye'nin geri ülkelerin birçoklarına oranla çok daha fazla gelişmiş bir kapitalist ülke olduğunu, Türkiye'de burjuva demokratik devrimin esas itibariyle tamamlanmış olduğunu ve bağımsızlık, demokrasi ve sosyalizm mücadelesinin bütünlüğünü gerekçelendirerek açıklamaktadır.[31]

Program, 1960'lar sonunda solu büyük ölçüde etkileyen Milli Demokratik Devrim stratejisinin eleştirisini de ihmal etmemiştir. Ancak artık bu eleştiri, SBKP önderliğindeki komünist hareketin tezlerine uygun bir tarzda yapılmaktadır. İkinci TİP'in programına göre *"Milli demokratik devrim, egemen üretim ilişkileri açısından özellikle kapitalizm öncesi aşamada bulunan, yeni bağımsızlığa kavuşmuş ülkeler için öngörülmüştür. (...) Bu açıdan milli demokratik devrim özünde bir burjuva demokratik devrimidir. Ama eski alt ve üst yapı ortadan kaldırıldıktan sonra batı modelinde bir kapitalist düzen kurulmasına geçilmeyecek, 'kapitalist olmayan yol' denilen bir yöntemle ve dünya işçi sınıf hareketinin ve sosyalist dünyanın destek ve yardımlarıyla kalkınılarak sosyalizme varmak hedef alınacaktır (...) Oysa Türkiye kapitalist aşamaya kesinlikle geçmiş, burjuva demokratik devrimini esas itibariyle yapmış olduğundan, artık onun için bir milli demokratik devrim söz konusu değildir. Bundan böyle devrim gündeme geldiğinde, bu, sosyalist devrim olacaktır."*[32]

Kalkınma konusuna gelince bu konu "İkinci TİP"in programında, 1960'ların TİP programına kıyasla çok daha sınırlı bir yer tutmaktadır. 1960'larda TİP programının bütününe damgasını vurmuş olan kalkınma yönteminin teorizasyonu ve kalkınmayı gerçekleştirmesi düşünülen reformların ayrıntılı formülasyonu gibi unsurları 1975'in TİP programında

31) *"Türkiye İşçi Partisi Programı"*, *Türkiye İşçi Partisi Yayınları, 2. bs. İstanbul Eylül 1975*, s. 6.
32) *A.g.y.*, s. 7-8.

görmek mümkün değildir. Programda genel olarak kalkınma ile bağlantılı sorunların ve kalkınmaya yönelik reformların ele alındığı bölümler, "sosyalizmin gerçekleşme sürecinde" genel başlığı altında şu üç başlık altında incelenmektedir:

"Büyük üretim araçları kamulaştırılacak, devletçilik ve devlet sektörünün içeriği sosyalistleştirilecektir.

Tüm toplum hayatını kapsayan Merkezi Planlama uygulanacaktır,

Tarımsal üretim yeniden düzenlenecek, yurt çapında bir toprak ve buna bağlı tarım reformu uygulanacaktır."[33]

TİP programı, kamulaştırmalar ve ekonomide yaratılan devlet mülkiyetinin bir devlet kapitalizmi uygulaması olmayacağına, kapitalist ülkelerde ya da geri kalmış ülkelerde uygulanan devletçilikle hiçbir ilgisi bulunmadığına da özellikle dikkat çekmektedir. Program, tersine sözkonusu dönüşümlerin "sosyalizmi gerçekleştirmenin ilk evrelerinin görevleri" olarak gerçekleştirileceğini belirtir.[34]

TİP programında kalkınma konusuna ayrılmış bu nispeten sınırlı yer, daha sonra TİP'in yayınlarında da kendisini gösterir. Örneğin partinin teorik yayın organı *Yurt ve Dünya*'da, kalkınma sorunu üzerine fazla bir şey bulmak mümkün değildir.[35] Ancak bu demek değildir ki, TİP bu dönemde kalkınma konusunu tartışmamıştır. Tersine TİP, bu alanda yaptığı uzun süreli bir çalışma ile, kalkınma konusuna dönemin sol hareketlerine göre özel bir önem verdiğini kanıtlayacaktır. Söz konusu olan, TİP'in 1978 yılında hazırladığı kalkınma planıdır.

33) *A.g.y.*, s. 47-49.

34) *A.g.y.*, s. 47.

35) Ancak aynı dönemde TİP'e yakın Bilim Yayınları'nın yayınları arasında kalkınma sorununu ele alan birkaç kitap görmek mümkündür: *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi* (Orhan Kurmuş-1974), *Endüstrileşme Sürecinin Temel Sorunları: Sovyet Deneyimi: 1925-1940* (Yalçın Küçük-1975) ve *Planlama, Kalkınma ve Türkiye* (Yalçın Küçük-1975). Bu yayınevinin 1975-1980 yılları arasında yayımladığı kırk küsur kitap ise, ağırlıklı olarak teorik-ideolojik sorunlara ve örgütlenme sorunlarına ilişkindir.

Devlet Planlama Teşkilatı'nın dördüncü planı hazırladığı yılda TİP'in "*Demokratikleşme İçin Plan*" başlığı altında sunulan büyük hacimli kalkınma planı, bu partinin (ve 1970'ler solunun) kalkınmacı yaklaşımının doruk noktası olarak görülmelidir.

Türkiye Komünist Partisi (TKP): Aşamacı Kalkınmacılık

Türkiye Komünist Partisi'nin 1978 yılında yayımlanan programı, bu partinin kalkınma sorununu ele alışta yaşadığı evrimi ortaya koyan önemli bir belge olarak görülebilir.[36] 1978 programı, partinin yaklaşık seksen yıldaki üçüncü programıdır. İlk iki program, esas olarak partinin iktidara yürüyüş sürecinde yükselttiği taleplerle, iktidarının hemen ilk dönemlerinde gerçekleştireceği dönüşümleri içerir. Bunlarda daha uzun vadede ekonomik ve toplumsal alanlarda yaşanacak sürecin tasvirine yer verilmez. Bir anlamda bu programlar, bir çeşit "eylem programı'dır.[37] TKP'nin 1978 yılında kabul ettiği program ise, demokratik devrim sürecinde gerçekleştirilecek dönüşümlerin tasvir edilmesi konusunda sınırlı da olsa bir değişimin yaşandığını gösterir.

1978 programında önce, partinin "yakın" ve "uzak" amaçları belirtilmiştir. Buna göre TKP'nin ilk hedefi olan "ileri demokratik devrim", "işçi sınıfının öncülüğünde köy emekçilerinin, geniş orta tabakaların, devrimci aydın ve gençliğin savaş ve eylem birliği ile" gerçekleştirilecektir. Partinin "uzak amacı" ise, "Türkiye'de sosyalizmi kurmaktır."[38]

Programda yer alan "köklü sosyal-ekonomik ve politik dönüşümler", "Türkiye Komünisi Partisi'nin yakın ama-

36) "*Türkiye Komünist Partisi Programı*", *Ürün Yayınları*, 1978.

37) Zaten TKP'nin 1930 programı bu ismi taşır: "Türkiye Komünist Fırkası Fealiyet Programı" (Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar 1925-1936*, İstanbul, BDS Yayınları, 1992, s. 248.)

38) "*Türkiye Komünist Partisi Programı*", s. 18-19.

cı olan ileri demokratik bir düzene oradan da sosyalizme geçmek olanaklarını sağla(maktadır)."[39] 1978 programının geçmişteki TKP programlarından farklılığı, bu "demokratik dönüşümler"in sergilenmesinde ortaya çıkmaktadır. Diğerlerinden farklı olarak bu son programda, sanayileşme ve kalkınma konusu açık bir biçimde ortaya konur. TKP'ye göre, "Türkiye'nin ulusal bağımsızlığının, egemenlik haklarının korunmasında, geri kalmışlıktan kurtulmasında, memleketin endüstrileşmesi önemli yer tutar. Üretim aracı üreten endüstrinin hızla kurulması gerekmektedir."[40] Yine program, "ulusal ağır endüstri"nin devlet eliyle kurulmasına özel olarak vurgu yaparken, gerçekleştirilecek "karma ekonomi sistemi"nde devlet sektörünün egemen olacağını da hatırlatır.[41]

TKP programı, "memleketin ulusal temel üzerinde kalkındırılmasına geçiş"in, "emperyalist" ve "büyük yerli tekel sermayesinin" diktatörlüğünün yıkılmasıyla gerçekleşeceğini söylemektedir.[42] TKP'ye göre bu yol, ağır sanayinin temel kollarının, modern kimya ve elektronik sanayinin kurulmasının yanısıra, makine yapımından ve tüketim mallarının yerli üretimini sağlayacak sanayinin geliştirilmesinden geçmektedir.[43]

Bir bütün olarak bakıldığında 1978 TKP programı, 1975'te kaleme alınmış TEP programı ile önemli benzerlikler taşımaktadır. O programa benzer şekilde TKP programında da ekonomik reformlar ve kalkınma sorunu, "demokratik devrim"in gerçekleştireceği dönüşümler olarak ortaya konulmuştur.

39) *A.g.y.*, s. 37.
40) *A.g.y.*, s. 40.
41) *A.y.*
42) *A.g.y.*, s. 42.
43) *A.y.*

Solun Gündeminden Düşen Bir Konu Olarak Kalkınma

1974 ve 1975 yıllarında peşi sıra kurulan sol siyasi partilerin programlarında kalkınma, sanayileşme, merkezi planlama gibi kavramlar kendilerine önemli bir yer bulmuştur. Sadece bu parti programlarına bakıldığında, Türkiye'de sol parti ve hareketlerin kalkınma sorununu 1970'ler Türkiyesi'nin gerçekliğine uygun bir tarzda geliştirecekleri ve bu süreçte 1960'ların kalkınmacı yaklaşımlarının eleştirel bir gözle değerlendirileceği pekâlâ düşünülebilir. Bir başka ifadeyle, 1974 sonrasında solun teorik dünyasında, kalkınmacılığın hâlâ önemli bir yer tutacağı yorumu yapılabilir.

Fakat ilginç bir şekilde bunun tam tersi yaşanmıştır. Bu dönemde sadece 1970'lerin ikinci yarısında ortaya çıkan büyük siyasal hareketlerin değil, ilk başlarda kurulan sol partilerin çoğunun da kalkınma konusunu gündemlerinden çıkardıkları görülür. Ancak bu hızlı değişimin nedeni anlamında, son yıllarda ne Türkiye'nin gelişme düzeyinde bir sıçrama yaşanmış ne de farklı bir gelişme paradigması öne çıkmıştır. Kalkınma konusu gündemden çıkmıştır, çünkü solun geniş kesimleri için yeni acil konular vardır. Bu süreçte başta SBKP-ÇKP çatışması olmak üzere, sol ideolojik kutuplaşmaları ifade eden çeşitli teorik sorunlar (Moskova merkezli uluslararası komünist hareketin devrim, barış, "toplumsal ilerleme" vb. üzerine tezleri, ÇKP'nin ünlü "Üç Dünya Teorisi", Arnavutluk Komünist Partisi'nin yeni görüşleri), devrim anlayışı ve örgütlenme sorunları, Kürt sorunu ya da faşizme karşı mücadele taktikleri gibi konular, sol örgütlenmelerin tüm düşünsel dünyasını kaplayacaktır.

1974-1975 yıllarında kurulan sol partilerin bu konuda yaşadıkları evrim, bu açıdan özellikle dikkat çekicidir. Örneğin

kuruluşunda, Türkiye'nin kalkınmasını "varlığının birinci nedeni ve temel amacı olarak" olarak ilan eden TSİP'in, daha sonra bu konuda hemen hiç derinleşmeyeceği görülür. Partinin teorik yayın organı *İlke*'de bu konuda tartışmalara rastlamak mümkün değildir. Benzer bir biçimde, partisinin programında "İktisadi Kalkınma Planı"na ayrı bir yer veren Mihri Belli, *Emekçi* dergisinde bu planın ve genel olarak partisinin kalkınma anlayışının geliştirilmesi yönünde neredeyse tek kelime etmeyecektir. Aynı dönemde, kuruculuğunu yaptığı Sosyalist Parti'nin programında kalkınma sorununa sınırlı da olsa yer veren Aybar, 1980'e kadar kalkınma sorununun çok uzağmdaki konulara yoğunlaşacaktır.

1980'e kadar kalkınma konusu, TKP yayın organlarında da hemen hiç tartışılmayan bir sorun olarak kalacaktır. TKP'ye yakın yayın organlarında SBKP kökenli "kapitalist olmayan yol" gibi tezler üzerine tartışmalar nadiren yer alacak, ancak bunlar sadece çeviri metinlerden ibaret olacaktır.[44]

Son olarak 1974'ten sonra kurulan bir dizi yasal sol partide kalkınma sorununun aldığı yer konusunda bir genelleme yapmanın doğru olmayacağını da söylemek gerekir. Bu partiler arasında sadece TSİP, programını bir anlamda bir kalkınma programı perspektifinde oluşturmaya çalışmıştır. Kalkınmanın bu parti programındaki temel konumu, bir bakıma 1950'lerin VP'sini ve 1960'ların TİP'ini hatırlatır. Bu benzerlikte, TSİP kurucularının VP ve TİP'in teorik mirasından etkilenmelerinin belirli bir rol oynadığı düşünülebilir.[45] Yine TSİP'in kurulduğu dönemdeki sol siyasal ve ideolojik ortamının özgüllüğünün de bu durumda bir etkisi olduğu söylenebilir. TSİP 16 Haziran 1974'te kurulmuştur. Yani 12 Mart döneminden

44) "Kapitalist Olmayan Kalkınma: Sosyal İlerleme Yolu"(Ulyanovsky'nin *Sosyalizm ve Yeni Bağımsız Uluslar* kitabından-1974, Moskova- çevrilmiştir.) *Ürün*, yıl:2, sayı:15, Eylül 1975, s. 58-70.

45) Aydınoğlu, *Türkiye Solu.*, s. 286.

henüz yeni çıkılmaktadır. Genel seçimler bu tarihten sekiz ay önce yapılmış, CHP-MSP koalisyon hükümeti ise beş ay önce kurulmuştur. Gündemde siyasal af konusu vardır, ancak sol hareketin önemli kadroları hâlâ cezaevindedir. Tutuklu olmayan sol kadroların pek çoğu aktif siyaset içinde değildir. Ayrıca kısa bir süre içinde Türkiye siyasetini etkilemeye başlayacak olan sosyal hareketler de henüz hissedilmemektedir.[46] Kısacası, 1974'un ilk yarısında solun hâlâ 1960'larm siyasal ve teorik sorunları çerçevesinde düşündüğü ve bu durumun da TSİP programına yansıdığı düşünülebilir.

Aynı konuda Mayıs 1975'te kurulan TİP'in de farklı bir konumda olduğu söylenebilir. TİP'in bu konudaki farklılığı, sadece programında kalkınma sorununa verdiği önemden kaynaklanmaz. Daha da ötede TİP, 1978 yılında hazırladığı "Demokratikleşme için Plan" ile, 1970'li yıllarda kalkınma konusunu kendi anlayışı çerçevesinde derinleştiren bir siyasal örgüt olarak öne çıkacaktır. Bu açıdan TİP'in bu dönemde, 1960'ların sol kalkınmacı anlayışını geliştirmeye çalışan tek sol örgüt olduğu söylenebilir.

Öte yanda 1970'lerin ikinci yarısından itibaren sadece sol parti ve hareketlerin yayın organlarında değil, o yılların önde gelen dergilerinde de kalkınma konusu üzerine bir tartışma bulmak mümkün değildir. Örneğin Mart 1975'ten Mart 1980'e kadar 61 sayı yayımlanacak olan *Birikim* dergisinin yüzlerce makalesi arasında, kalkınma konusu ile bağlantılı olabilecek çok az makale bulunabilir.[47] O yılların bir diğer önemli dergisi

46) Bu dönemin koşulları ile ilgili olarak bkz. Aydınoğlu, *a.g.e.*, 285-289.

47) Emmanuel Arghiri "Beyaz-Yerli Kolonyalizmi ve Yatırım Emperyalizmi Miti", *Birikim*, Nisan 1975, s. 28-44; Emmanuel Arghiri, "Azgelişmişlik Mitlerine Karşı Gelişme Mitleri", *Birikim*, Ağustos-Eylül 1976, s. 58-75; Ernesto Laclau: "Latin Amerika'da Feodalizm ve Kapitalizm", sayı:1, *Birikim*, Mart 1975, s. 16-29; "Ernesto Laclau'nun Yazısı ve Geri Bıraktırılmış Ülke Modeli Sorunu", *Birikim*, sayı:1, Mart 1975, s. 30-37; Ömer Laçiner, "Türkiye'nin Emperyalizmle İlişkileri Üzerine", *Birikim*, sayı:7, Eylül 1975, s. 57-61; "Yeni Emperyalizm Teorileri", *Birikim*, sayı:18-19, Ağustos- Eylül 1976, s. 21-26;

Toplum ve Bilim'e bakıldığında da, kalkınma konusu ile uzaktan bağdaştırılabilecek sadece birkaç yazı görülür.[48]

Bu noktada Korkut Boratav'ın ilk baskısı 1973 yılında yayımlanan *Sosyalist Planlamada Gelişmeler* başlıklı kitabına da değinmek gerekebilir.[49] Boratav bu kitabında, sanayileşme ve kalkınmayı hedefleyen "sosyalist planlama" olgusunu, bunun yaşadığı evrimi ve ortaya çıkardığı yeni sorunları incelemektedir. Çalışma, Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkeleri deneyleri çerçevesinde ele alınmıştır. Ancak bu haliyle bile Boratav'ın bu çalışmasının, 1970'li yıllarda kalkınma ile ilişkili sorunların tartışılmasına yapılmış önemli bir katkı olduğunu, ne var ki sol ortamda fazla bir yankı bulmadığını belirtmekte yarar var.

Sol Siyasal Hareketler ve Kalkınma

Devrimci Yol

1970'lerin ikinci yarısında ortaya çıkan ve hızla gelişen Devrimci Yol ve Halkın Kurtuluşu gibi sol siyasal hareketlere bakıldığında, bu hareketlerin kalkınma konusunu gündemle-

Bill Warren, "Emperyalizm ve Kapitalist Endüstrileşme", *Birikim*, sayı:18-19, Ağustos-Eylül 1976, s. 27-57; Seyfettin Gürsel, "Emperyalizm, Azgelişmişlik ve Türkiye" Üzerine Notlar, *Birikim*, sayı:25, Mart 1977; Cemil Meriç, "İktisadi Kalkınma ve İdeolojiler", *Birikim*, sayı:54-55, Ağustos-Eylül 1979, s. 71-77. Bunların yanı sıra Birikim Yayınlarından iki kitap yayımlanmıştır: Çağlar Keyder, *Emperyalizm, Azgelişmişlik ve Türkiye* (1977); Haldun Gülalp, *Yeni Emperyalizm Teorilerinin Eleştirisi* (1979).

48) İdris Küçükömer, "Asyagil Üretim Biçimi, Yeniden Üretim ve Sivil Toplum", *Toplum ve Bilim*, sayı:2, 1977 Yaz; Ertuğrul Tonak, Sevan Nişanyan, "Bibliyografya (A Bibliography on Imperialism)", *Toplum ve Bilim*, sayı:8, 1979 Kış; Bahattin Akşit, "Toplumsal Değişme Kuramları ve 'Azgelişmişlik': Epistemolojik ve Kuramsal Bir İnceleme", *Toplum ve Bilim*, sayı:9-10, 1980 Bahar-Yaz.

49) Korkut Boratav, *Sosyalist Planlamada Gelişmeler*, 2. bs., Savaş Yayınları, Ankara, 1982.

rine hiçbir zaman almadıkları görülür. Bu büyük hareketlerin 1980 yılına dek yayımladıkları sayısız dergi, broşür, kitap vb.'de kalkınma, nadiren geçen bir kavramdan öteye gitmeyecektir.

Devrimci Yol'un yayın organının Nisan 1977 tarihli ilk sayısında yer alan hacimli bir metin olan *Bildirge*, bu konuda pek çok kanıt sunar. *Bildirge*, 1977 Türkiyesinde dışa bağımlı bir kapitalist ekonominin gelişmekte olduğunu, ancak buna rağmen ülkede demokratik devrim sürecinin henüz tamamlanmadığını iddia etmektedir. Türkiye'deki ekonomik yapı, kapitalizm kendi dinamiği ile gelişmediği için "dışa bağımlı ve çarpık (yabancı tekellere göre şekillenmiş)" bir niteliğe sahiptir.[50] O nedenle de Türkiye'nin gündeminde bulunan devrim, "antiemperyalist" ve "demokratik" bir devrim olacaktır. Bu devrimle, "proletaryanın önderliğindeki bütün halkın demokratik iktidarı" gerçekleşecektir.[51]

Bu yazılanlara bakıldığında, devrimin tarihsel görevi ve sınıfsal karakteri açısından, Devrimci Yol'un Demokratik Halk Devrimi'nin, uluslararası komünist hareketin Milli Demokratik Devrim kavrayışına denk düştüğü söylenebilir. Ancak klasik MDD formülasyonundan farklı olarak Devrimci Yol, "montaja dayalı sanayileşme" ile de olsa, işçi sınıfının ve tarımda pazar ekonomisinin geliştiğini söyler. Daha önemlisi Devrimci Yol'a göre, kapitalizmin gelişmesinin kısmi bir sonucu olarak feodalizm de belirli ölçülerde tasfiye edilmiş ve toprak sorunu bir ölçüde çözülmüştür. Bütün bu gelişmeler sonucunda demokratik devrim bir toprak devrimi olmaktan çıkmış, dolayısıyla "demokratik devrim programı belirli bir daralmaya uğramıştır."[52]

50) "Bildirge"*Devrimci Yol Seçmeler*, der. Haydar Aslan, Gökkuşağı Yayınları, İstanbul, s. 19.
51) *A.g.y., s. 20.*
52) *A.g.y., s. 41.*

Türkiye'nin toplumsal yapısı ve devrimin niteliği üzerine bu tespitler dışında *Bildirge*'nin çok geniş bir kısmı, dünya ve Türkiye koşullarının analizine ayrılmıştır. Bu analizleri, solun "dünü ve bugünü"nün incelenmesi takip eder. Bunların ardından sıra, Devrimci Yol'un temel sorununa gelir: Devrim anlayışına ilişkin bir dizi teorik sorunun tartışılması ve temel siyasal görev olarak da, "Proletarya partisinin inşası yolunda, onun bağımsız siyasi hareketinin yaratılması" konusu ele alınır.[53] *Bildirge*'nin son bölümü ise, "devrimci hareketin birliği ve partileşme süreci"ne ayrılmıştır.[54] Sonuç olarak, 1974 sonrasının kitlesel sol hareketlerinden biri olan Devrimci Yol'un bu ilk önemli manifestosunda, devrimden sonra kurulacak düzenin tasviri konusunda herhangi bir değinme yoktur. Dolayısıyla bütünüyle göz önüne alındığında söz konusu metinde "kalkınma" konusuna yer verilmemesi şaşırtıcı değildir.

Ancak üç yılı aşkın yayın hayatında *Devrimci Yol* dergisi için kalkınma sorunu ile bağlantılı konular, zaman zaman çeşitli konularda yapılan polemikler nedeniyle gündeme de gelmiştir. Örneğin derginin 30 Kasım 1978 sayısında yer alan "Burjuva Liberalleri ve İç Savaş" başlıklı yazı, bu hareketin Sovyetler Birliği Komünist Partisi tarafından savunulan "kapitalist olmayan yol" (ya da "kapitalist olmayan" bir kalkınma) hakkındaki görüşlerine ilişkin önemli ipuçları vermektedir. Dergiye göre TİP, TKP ve Aydınlıkçı TİKP, Ecevit hükümetinden, ekonomik ve siyasal sorunları çözmesini, "iç savaş

53) *A.g.y.* s. 31

54) "Bildirge", s. 46. *Devrimci Yol*'u çıkaran kadroların bu tarihten bir buçuk yıl kadar önce (20 Kasım 1975) yayımlamaya başladıkları *Devrimci Gençlik* dergisinin ilk sayısında da temel siyasal görev, hemen hemen aynı kelimelerle ifade edilmiştir: *"İşçi sınıfının siyasi mücadelesinin organizasyonu anlamında birlik, yani parti sorunu yine temel meselemizdir"* ("Gençliğin Devrimci Eyleminin Birliği İçin", *Devrimci Gençlik*, Sayı: 1, 20 Kasım 1975; Haydar Aslan, *Devrimci Gençlik'ten Seçmeler* içinde, Gökkuşağı Yayınları, İstanbul, 1997, s. 10.)

ve anarşi"yi önlemesini, "asayiş"i sağlamasını istemektedirler.[55] Yine *Devrimci Yol*'a göre "PDA"cılar diye bilinen "TİKP ve Aydınlıkçı revizyonistler", tıpkı TİP ve TKP gibi, Türkiye ekonomisinin içine girdiği krizin derinleşmesinin önlenmesini ve bu yöndeki sorunların Ecevit Hükümeti tarafından çözülmesini talep etmektedirler. Devrimci Yol bu talebin, "emperyalizmin sömürüsüne karşı çıkarak milli ekonominin güçlenmesini ve emperyalizmin buhranının derinleşmesini talep etmek" anlamına geldiğini iddia etmektedir.[56] Bu noktada da "kapitalist olmayan yol" tezinin eleştirisi gündeme gelir: "*Ezilen ülkelerin ekonomisi güçlenecek. Sermaye birikimleri artacak. Emperyalistler de sermaye ihraç edemeyecekler ve de emperyalizmin buhranı derinleşecek. O halde ne yapmalı? Hep beraber İran'ı, Şili'yi, Mısır'ı, Türkiye'yi kalkındıralım! Bunun diğer adı, ezilen bir ülkede emperyalist sömürüye (revizyonistçe) karşı çıkmaktır. Hatırlanacaktır ki, bu eski bir masaldır! SBKP revizyonistleri nicedir bu 'kapitalist olmayan yol' masalını anlatıp dururlar*"[57] Devrimci Yol için ise, "milli kriz"i–"milli ekonominin güçlendirilmesi" yoluyla çözmek değil, tersine derinleştirmek gerekir: "*Emperyalist sömürüye karşı çıkmanın asıl anlamı o ülkeleri gerçek bağımsızlıklarına kavuşturmak için savaşmaktır. (...) Bu mücadele ise, kaçınılmaz olarak içerideki egemen sınıflar iktidarına karşı bir iç savaş sürecinden geçer. (...) böyle bir savaş ülkedeki milli krizin, yani ekonomik-sosyal ve siyasal alanlardaki krizin derinleşmesine paralel olarak yükselip derinleşebilir*".[58]

Devrimci Yol'un 12 Eylül darbesiyle kapatılmasından önceki Ağustos 1980 tarihli son sayısında yer alan "Devrimciler Ne

55) "Burjuva Liberalleri ve İç Savaş", *Devrimci Yol Seçmeler*, (30 Kasım 1978), s. 479.
56) *A.g.e.*, s. 486.
57) *A.g.e.*, s. 487.
58) *A.g.e.*,, s. 488.

İçin Savaşıyorlar?" başlıklı yazı ise, derginin gelecek toplum üzerine son derece sınırlı da olsa bazı tanımlamalar yaptığı sayılı değerlendirmelerden birisidir.[59] Bu yazı, "Devrimciler (...) halkın yoksulluktan kurtulması, eşitsizliklerin giderilmesi için nasıl bir toplumsal düzen kurmak istiyorlar" sorusu ile başlar. Burada yazılanlar, bir bakıma hareketin Türkiye için öngördüğü Demokratik Halk Devrimi nin program taslağı olarak da okunabilir. *Devrimci Yol*'a göre *"bütün halkın demokratik iktidarının kurulmasından sonra, ekonomik alandaki sömürü ilişkilerine son verilmeli; emperyalizmin tüm sömürü ilişkileri ortadan kaldırılmalı ve üretim araçları ile devlet gücünün bütün bir toplumun çıkarları için kullanıldığı bir yeni ekonomik düzen kurulmalıdır."*[60] Bu kuruluşun üç temel ayağı vardır: Emperyalizmden kopuş, geniş kamulaştırmalar ve feodal ilişkilerin tasfiyesi.

Emperyalist sistemden kopma konusunda *Devrimci Yol*, Türkiye'nin gelişme potansiyeli ve bunun kaynakları konusunda değerlendirme yaparken, 1960'lar solunu hatırlatır bir iyimserlik içinde gözükmektedir: *"Ülkemizin gelişebilmesi, üretimin bütün halkın ihtiyaçlarına yetecek kadar artırılabilmesi için herşeyimiz vardır Geniş-zengin doğal kaynaklar, verimli topraklar, bugün bile Almanya'da dev makinaları döndüren işçilerimiz (...) herşey vardır."*[61] "Yeni ekonomik düzen"in ikinci ayağı olan büyük üretim araçlarının kamulaştırılmasından söz edilirken ise, önce "büyük üretim araçlarının özel mülkiyetine son verilmesi", sonra banka, sigorta ve dış ticaretin kamulaştırılması öngörülmekte, ardından yapılması gerekenler ise şu şekilde ifade edilmektedir: *"Üretimi artırıcı yönde tedbirler alınmalı, ülkenin kendi öz kaynaklarına dayanan ağır sanayi*

59) "Devrimciler Ne İçin Savaşıyorlar?"(Ağustos 1980), *Devrimci Yol Seçmeler*, s. 598-621.
60) *A.g.e.*, s. 604.
61) *A.g.e.*, s. 605.

devletçe geliştirilmeli, teknolojik gelişmenin hızlandırılması için devlet tarafından gerekli tedbirler alınmalıdır."[62]

Görüldüğü gibi *Devrimci Yol* için dünya ölçüsündeki ideolojik tartışmalar, örgütlenme sorunu ve antifaşist mücadele gibi teori ve politika konularının yanında kalkınma konusunun bir önceliği yoktur. Hareketin kalkınma konusu karşısındaki bu konumunun, 1970'lerin büyüklü küçüklü sol siyasal hareketlerinin aynı konuya ilişkin genel eğilimini yansıttığı söylenebilir.

Halkın Kurtuluşu ve TDKP

1974 sonrasının önemli sol siyasal hareketlerinden Halkın Kurtuluşu, önce Maocu bir çizgide iken, daha sonra ideolojik olarak Arnavutluk Emek Partisi'ne yakın bir konuma gelmiştir. Bu hareket, Şubat 1980'de Türkiye Devrimci Komünist Partisi'ni (TDKP) kurmuştur.[63] 1975'ten 1980'e kadar, hareketin iki önemli yayın organı olan *Halkın Kurtuluşu* ve *Parti Bayrağı* dergilerinin koleksiyonları incelendiğinde, özel olarak kalkınma konusuna odaklanmış herhangi bir yazıya rastlamak mümkün değildir. Bu dergilerde, uluslararası komünist hareketin temel ideolojik sorunları, diğer sol gruplarla polemik, Türkiye ve devrimci harekete ilişkin siyasal analizler ağırlıklı bir yer tutmaktadır.

TDKP'nin toplumsal gelişme ve sosyalist kuruluş konularındaki görüşleri ise en derli toplu bir biçimde, bu partinin Şubat 1980 tarihindeki kuruluş kongresinde kabul edilen tüzük ve programda yer alır. Tüzüğün "parti"yi tanımlayan bölümünde, TDKP'nin "yakın hedef"i, "komprador-burjuvazi ve toprak ağalarının diktatörlüğünün şiddete dayanan bir devrim-

62) *A.g.e.*, s. 606.

63) Aydın Çubukçu, "TDKP- 'Halkın Kurtuluşu': Gerilladan Partiye", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Sol*, s. 724-736; Aydınoğlu, *Türkiye Solu (1960-1980)*, s. 426-429.

le yıkılması ve devrimci işçi-köylü diktatörlüğünün kurulması" olarak belirlenmektedir.[64] Bu yakın hedef tanımı, TKP'nin 1930 programını akla getirmektedir. Ancak TDKP programında, "işçilerin köylülerin demokratik diktatörlüğü"nün, yarısömürge ve yarı-feodal ülkelerde "proletarya diktatörlüğünün özgül bir biçimi" olduğu da hatırlatılmaktadır. Aynı bölümde partinin temel amacı ise, *"demokratik devrimi tamamlamak, kesintisiz olarak sosyalizme geçmek, proletarya diktatörlüğü altında sosyalizmin inşasını tamamlayarak, bayrağında 'herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacına göre' yazılı komünist toplumu ulaşmaktır"* şeklinde ifade edilir.

Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere TDKP, kalkınma sorununu "sosyalizmin kuruluşu" çerçevesinde değerlendirmektedir. Programda demokratik devrimin gerçekleştirecekleri üzerine yazılanlar ise, ülkeyi "sosyalist kuruluş" aşamasına getirecek dönüşümlerden ibarettir. TDKP'ye göre demokratik devrim, burjuva karakterini korumaktadır ve "özünde bir toprak devrimi"dir. Bu aşamada *"ulusal burjuvazi belirli bir ölçüde ilerici bir rol oynar ve proletarya önderliğinde Ulusal Demokratik Halk Devrimi; genel olarak kapitalizmi değil emperyalizmin uzantısı niteliğindeki ve bu yüzden feodalizmle birlikte üretici güçlerin gelişmesinin önüne engel oluşturan komprador tekelci kapitalizmi tasfiyeyi amaçlar."*[65]

Bu çerçevede "ekonominin halkın yararına yeniden örgütlenmesi" konusunda TDKP programı, dış ticaret, bankacılık, sigortacılık gibi sektörlerin devlet tekeli altına alınmasından, "emperyalist devletlere olan bütün borçların iptali"nden, "emperyalistlere ve komprador tekelci burjuvaziye ait bütün banka ve sanayi işletmeleri"ne el konulmasından ve bunların "sosyalist ekonominin dayanak noktaları haline getirilmesi"nden

64) *TDKP Tüzüğü (bkz.: http://www.tdkp.net/readarticle.php?article_id=19).*
65) *TDKP Programı (bkz.: http://www.tdkp.net/readarticle.php?article_id=18).*

söz etmektedir. Bu noktadan itibaren "ekonomi adım adım merkezi bir plan uyarınca yönetilecektir."[66] TDKP programı, proletarya diktatörlüğü koşulları altında yaşanacak toplumsal ve ekonomik dönüşümlerden söz ederken, kalkınma üzerinde değil, ağırlıklı olarak –"küçük köylü ekonomisini kolektif büyük işletmelere dönüştürme (...) ve onu sosyalist ekonomiyle adım adım bütünleştirme" gibi– bu dönüşümlerin sınıfsal karakteri üzerinde durmaktadır.[67]

TİP'in "Demokratikleşme İçin Plan'ı (1978)

Türkiye'nin Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Plam'nın DPT tarafından hazırlandığı 1978 yılında TİP, "Demokratikleşme İçin Plan (1978-1982)" başlıklı bir çalışma yayımlamıştır.[68] Bu plan, kalkınmanın her şeyden önce sınıfsal bir temelinin olduğunu gösterme iddiasındadır. Planın sunuşunda söz konusu çalışmanın, Devlet Planlama Teşkilatı'nın mevcut planlarına alternatif olarak hazırlanmadığı, yani planın amacının kapitalist ekonomik ilişkilerin yetersizliklerini gidermek ya da mevcut planlama anlayışındaki çarpıklıkları yumuşatmak olmadığı kesin bir dille ifade edilir.[69] Sosyalist nitelikli olmayan, ama sosyalizme geçiş sürecinde gerçekleştirilmesi gereken demokratik reformlardan oluştuğu belirtilen plan, *Sunuş*'ta yer alan ifadeyle, "büyük burjuvazinin çıkarlarına hizmet eden resmi planlardan daha iyisini değil, tam karşıtını gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır."[70]

Planın temel hedefi ekonominin bugünkü yapısını hızlı kalkınma oranlarını gerçekleştirerek dönüştürmek olarak

66) *A.y.*
67) *A.y.*
68) Planın önsözünde böyle bir planın hazırlanma düşüncesinin ilk kez 1967 yılında o dönem TİP'inde ortaya çıktığı, ancak o dönemde gerçekleştirilemediği belirtilmektedir. (*Demokratikleşme İçin Plan*, Aralık 1978, s.v.)
69) *A.g.y., SUNUŞ, XXXVII.*
70) *A.g.y., , XXXVII.*

özetlenebilir. Bu amaçla çok yüksek kalkınma hızları öngörülmektedir. Plana göre, Türkiye'de hızlı bir büyüme ve dönüşüm sürecinin yakalanabilmesi için, yıllık üretim artışının %11.12, GSMH artışının ise %10.35 olması gerekmektedir.[71]

"Demokratikleşme İçin Plan"ın içeriğine bakıldığında ilk dikkat çeken, planın 765 sayfalık kapsamlı bir çalışma olduğudur. Çalışma, üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, "Kapitalist Dünyaya Bakış" başlığı altında uluslararası ticaret, kapitalizmin krizi ve Türkiye'nin kapitalist dünya ile bütünleşme süreci üzerine tespitler yer alır. "Türkiye'nin Durumu" başlığı altında ise Türkiye ekonomisinin kapitalistleşme sürecinin Batı'dakinden çok farklı olduğu ve ekonominin bu eşitsiz olumsuz sonuçlarının sanayiden tarımsal üretime, ihracat ve ithalattan, üretim yapısına kadar her alanda göründüğüne dair değerlendirmeler yer alır.

İkinci bölüm ise "Plan Çalışması"ndan oluşmaktadır. Bu bölümde mevcut durum ve hedefler bir arada verilmiştir. Bunlar arasında; "emeğin teknik donanımı", "işgücü hedefleri", "beslenme hedefleri", "makine imalat sanayi", "tarım ve araç makineleri sanayi", "demiryolları yapım ve onarım sanayi", "deniz taşıtları sanayi", "karayolu taşıtları sanayi", "toprak reformu ve tarımın yeniden örgütlenmesi" yer alır. Üçüncü ana bölüm ise "Ekler" adı altında vatandaşların çalışma sorunlarından, eğitim ve sağlık koşullarına, spordan ulaştırmaya, yakıt ve ısınmadan turizm ve tatile kadar pek çok konuyu ele almakta, bu anlamda bütüncül bir kalkınma programı ortaya çıkarılmaktadır. Planın bu bölümü yaklaşık 400 sayfalık en ayrıntılı bölüm olarak göze çarpar. Bu anlamıyla TİP'in planının sadece nicel kalkınma hızından yola çıkarak hazırlanmış bir plan olmadığı, tam tersine insan yaşamının

71) İlhan Tekeli, Gencay Şaylan, "Türkiye'de Ekonomik Gelişme ve Planlama", *Yurt ve Dünya*, Temmuz 1979, s. 57.

temel maddi, kültürel ve toplumsal ihtiyaçlarını düzenlemek ve iyileştirmek gayesinde olduğu söylenebilir

Öte yanda TİP'in hazırladığı "Demokratikleşme İçin Plan 1978-1982" çalışmasının, Türkiye solunun kalkınma yaklaşımı açısından sembolik bir anlamı da vardır. Bu plan, 1970'li yıllarda TİP'in, kalkınma konusunu en önemli stratejik hedefleri arasında gören tek sol akım olarak kaldığını açık bir şekilde göstermektedir.

Sonsöz

Bu kitabın sonunda başladığımız noktaya doğru kısa bir yolculuk yapıldığında, Türkiye solunun 1960'larda en önemli tartışma konularından birisi olan kalkınmanın oldukça eski ve köklü bir mirasının söz konusu olduğu görülür. Bununla birlikte geçmişte Türkiye solunun kalkınma düşüncesinin temel öğelerini oluşturan tarihsel dönemeçlerden yola çıkarak basitleştirilmiş bir hayali "zaman makinesi" yaratılabilir.

Sovyetler Birliği'nin yirminci yüzyılı etkileyen deneyleri, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sosyalizmin bir dünya sistemi haline gelişi ve nihayet Üçüncü Dünya'nın yükselişi ve kalkınma çabaları, bütün bunlar solun kalkınma düşüncesinin nesnel zeminini açıklamaktadır. Üçüncü Dünyacılık, sosyalizm ve onun kalkınmacı perspektifleri elbette Türkiye aydınları ve solcularını da şiddetle etkileyecektir. Bu koşullarda pek çok Türkiyeli solcu aydın, kalkınmacı bakış açılarını farklı türden sosyalizm anlayışları içine yerleştirmeye başlayacaklardır.

Konuyla ilgilenen hemen tüm gözlemcilerin de kabul ettiği üzere 1960'lar, sol tarih içinde başlı başına ele alınabilecek

özgün bir dönemi ifade eder. 1960'lar solunun bu özgünlüğü, diğer özellikler yanında hiç şüphe yok ki, kalkınmacı bakış açısının şiddetinden de kaynaklanmaktadır. Öte yanda dünya kapitalizminde yükselen Keynesçilik ile, sadece Sovyetler Birliği ve sosyalizmden etkilenen sol parti ve örgütlenmelerde değil, azgelişmiş ülkelerin neredeyse bütün hükümetlerinde içe dönük, ithal ikameci ve hızlı büyüme üçgenini oluşturan iktisadi politikalara yol açılacaktır.

"Zaman Makinesi"nde Türkiye solunun kalkınmacılığını etkileyen ve daha ötesi belirleyen öğeleri özetlediğimizde oldukça karmaşık, iç içe geçmiş bir uzun tarihsel mirasla karşı karşıya kalmaktayız. Bu kısa özet, Türkiye'deki sol hareketin kalkınmacı yaklaşımları açısından iki sonuçla anlamlandırılabilir. Bunlardan birincisi, Türkiye'de zaman zaman ekonomist, determinist, "Kemalist kalkınmacı" gibi sıfatlarla nitelenen solun kalkınmacı perspektiflerinin, aynı zamanda dünyada solun ve üçüncü dünyacı hareketlerin kalkınma anlayışının bir yansıması ve ürünü olduğudur.

Türkiye solunda kendisini en belirgin şekilde ilk defa 1954 Vatan Partisi programında gösterecek olan kalkınma düşüncesi, 1960'larda sol tarafından en şiddetli ihtiyaç olarak savunulacaktır. Geriye dönüp bakıldığında Doğan Avcıoğlu'nu adeta bir kalkınma plancısı olarak konuşturan, Türkiye İşçi Partisi'nin 1964 programını bir kalkınma planı haline getiren, TİP'ten MDD'ye solun geniş kesimlerinde "kapitalist olmayan kalkınma yolu" tartışmalarını alevlendiren olağanüstü farklı bir dönemle karşılaşıyoruz.

Daha dakik dönemeçler belirlediğimizde, Türkiye solunun kalkınmacılık evrimi, 1940'lara kadar "kalkınma" ihtiyacını spesifik bir şekilde savunmaktan ziyade, sosyalizme giden bir aşama anlamında "demokratik devrim"in gereklerini yerine getirmeyi amaçlayan bir anlayış sergilemektedir. Bu anlayışın

arka planında 1920'li yıllarda bir dünya devrimi, sonrasında ise SBKP önderliğindeki sosyalizmin uluslararası kuruluşuna katkıda bulunma ve onun bir parçası olma düşüncesi yatar. Bunun bir ifadesi olan 1925 ve 1930 TKP programları, sadece bu ilk hedefi gerçekleştirme yolunda olan birer "eylem programı" niteliğindedir.

1945 sonrasında dünyada kalkınma konusunda yaşanan büyük dönüşümle, sol kalkınmacılık da özellikle "sanayileşme" sorununa verilen önemle kendisini gösterecektir. Artık sol programlar sadece genel hedefi ve ona varma yolundaki ilk önemli adımları ifade eden bir "eylem programı" olmaktan çıkmış, programa "kuruluş" ve "inşa" unsurları katılmıştır. Bu kuruluş ve inşa, bir ulusal gelişme vizyonunun temel öğeleridir.

1954 Vatan Partisi programı, Türkiye solunda bu anlamdaki ilk büyük dönüşümü ifade eder. Türkiye İşçi Partisi ise bu hedefi bir parti programından da öteye götürür. 1964 programıyla bunu adeta ülkenin bir kalkınma planı haline getirir. O yıllarda Yöncülük de, kalkınmayı başat bir hedef haline getiren bir hareket olarak öne çıkar. Yön ve TİP'in yeni Türkiye'nin kuruluşu konusundaki hedefleri ilk bakışta aynı gibi gözükmektedir. Ancak Yön, kalkınmayı özellikle sanayileşme ve bu yolla modernleşme olarak düşünürken, TİP kalkınma ve modernleşmeyi aynı zamanda kapitalizmin ilgası perspektifi içinde hedefler. Öte yanda aynı dönemin hareketi olan MDD ise, kalkınma konusuna diğer sol akımlar gibi boylu boyunca girmeyecektir. MDD hareketi daha çok 1920'leri ve 1930'ları hatırlatır biçimde "eylem programı" havasındadır. Türkiye'de savaş sonrasının Doğu Avrupa ve Asya sosyalizm deneylerinin tekrarını düşler gibidir.

1970'lere gelindiğinde ise Türkiye solunun kalkınmaya olan ilgisi adeta bıçak gibi kesilecektir. 1974 ve 1975 yılla-

rında ardı ardına kurulan küçük sol partilerin programlarında gözüken, ancak sonraki yıllarda herhangi bir entelektüel, politik ve ideolojik tartışmanın konusu olamayan kalkınma düşüncesinin yerini hızla başka konular alacaktır. Bunun nedenleri olarak, uluslararası gelişmelerden ziyade Türkiye'de solun geçmekte olduğu tarihsel dönemeç dikkate alınmalıdır. İlk neden 1960'lardaki kalkınmacılık rüzgarının başım çeken iki önemli sol aktörün (Yön ve TİP) 1970'lerdeki yenilgisidir. Bu anlamda Yön mirası dağılmış, TİP mirası ise 1970'lere bölünmüş farklı parti ve hareketler olarak aktarılabilmiştir. İkinci neden ise 12 Mart sonrasında uzun bir durgunluk dönemi yaşayan ve ardından dağınık örgütlenmeler şeklinde ortaya çıkan solun, kendi içindeki bölünmeler nedeniyle ideolojik mücadele ve örgüt sorunlarına öncelik vermesidir. Bu arada Türkiye'de siyasi atmosferin iyice sertleşmesi ve anti-faşist mücadelenin her şeyin önüne geçmesinin de solun entelektüel ve politik üretimini derinden etkilemiş olacağı düşünülebilir. Bütün bunlar dikkate alındığında, Türkiye İşçi Partisi'nin 1978 yılında hazırladığı "Demokratikleşme İçin Plan"ın, Türkiye'de sol kalkınmacılığın bir "kuğu çığlığı" olduğu söylenebilir

Kaynakça

Agwani, S. *Communism in the Arab East*, Asian Publishing House, Bombay, 1969.

Ağaoğlu, Ahmet. *Serbest Fırka Hatıraları*, Baha Yayınları, İstanbul, 1969.

Arar, İsmail (der.). *Hükümet Programları 1920-1965*, Burçak, İstanbul, 1968.

Aren, Sadun. "Hangi Yol?" *Sosyal Adalet*, sayı: 12, 14 Haziran 1963.

_____ . "Meselelerimizin Asıl Çözüm Yolu", *Sosyal Adalet*, sayı: 9, 14 Mayıs 1963.

_____ . "Kalkınma, Demokrasi ve Türkiye İşçi Partisi", *Sosyal Adalet*, sayı: 7, Ekim 1964.

_____ . "İktisadi Gelişme ve Sosyalizm", *Emek*, sayı: 23, 16 Mart 1970.

Arndt, Heinz Wolfgang. *Economic Development: The History of An Idea*, The University of Chicago Press, London, 1987.

_____ . "Economic Development: A Semantic History", *Economic Development and Cultural Change*, April 1982.

Aslan, Haydar.(der.) *Devrimci Yol'dan Seçmeler*, Gökkuşağı Yayınları, İstanbul, 1996.

_____ . *Devrimci Gençlik'ten Seçmeler*, Gökkuşağı Yayınları, İstanbul, 1997.

Atılgan, Gökhan. *Kemalizm ile Marksizm Arasında Geleneksel Aydınlar: Yön- Devrim Hareketi*, Tüstav, İstanbul, 2002.

Avcıoğlu, Doğan. *Türkiye'nin Düzeni*, Bilgi Yayınevi, 1. bs., Ankara, 1969.

_____ .*Devrim ve Demokrasi Üzerine*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1980.

_____ . "Prof. Myrdal ve Kalkınma Meselesi", (okuyucu mektubu). *Forum*, sayı:44, 15 Ocak 1956.

_____ . "Orta Doğu'da İktisadi Kalkınma", *Forum*, sayı: 119, Mart 1959.

_____ . "Kalkmıyor muyuz?", *Forum* sayı: 122, 15 Nisan 1959.

_____ . "Kemer Sıkalım...", *Yön*, sayı: 1, 20 Aralık 1961.

_____ . "Kalkınma Programı 1- Arayış", *Yön*, sayı: 12, 7 Mart 1962.

_____. "Kalkınma Programı 2- A'dan Z'ye Kadar Reform", *Yön*, sayı:13, 14 Mart 1962.

_____ . "Rejimin Güçlükleri", *Yön*, sayı: 19, 25 Nisan 1962.

_____ . "Yapıcı Milliyetçilik" , *Yön*, sayı: 4, 10 Ocak 1962.

_____ . "Türkiye için Neden Sosyalizmden Başka Çıkar Yol Yok?", *Yön*, sayı: 24, 30 Mayıs 1962.

_____ . "Kalkınma Programı- Devletçilik", *Yön*, sayı: 26, 13 Haziran 1962.

_____ . "Hükümet Programı", *Yön*, sayı: 29, 4 Temmuz 1962.

_____ . "Sosyalist Gerçekçilik", *Yön*, sayı: 39, 12 Eylül 1962.

_____ . "Bildiri", *Yön*, sayı: 1, 20 Aralık 1961.

_____ . "Olan Bitene Şaşmamak Lazım", *Yön*, sayı: 35, 15 Ağustos 1962.

_____ . "Plan Konusundaki Gerçek". *Yön*. sayı: 38, 5 Eylül 1962.

_____ . "Rejimin Güçlükleri", *Yön*, sayı: 19, 25 Nisan 1962.

_____ . "Eski ve Yeni Türkiye", *Yön*, sayı: 42, 3 Ekim 1962.

_____ . "Niçin Sosyalizm?", *Yön*, sayı: 7, 31 Ocak 1962.

_____. "Cepheler Beliriyor", *Yön*, sayı: 44, 17 Ekim 1962.

_____. "Türkiye İşçi Partisi'ne Dair", *Yön*, sayı:50, 28 Kasım 1962.

_____ . "Kalkınma Çağı", *Yön*, sayı: 81, 16 Ekim 1964.

_____ . "Kapitalist Gelişmeler", *Yön*, sayı: 88, 4 Aralık 1964.

_____ . "Kalkınmaya Götüren Yol", *Yön*, sayı: 95, 22 Ocak 1965.

_____ . "Muhalefet Asıl Şimdi Başlıyor", *Yön*, sayı: 99, 19 Şubat 1965.

_____ . "Türk Milliyetçilerine Sesleniş", *Yön*, sayı: 110, 7 Mayıs 1965.

_____ . "Kalkınma Açısından Düzen Değişikliği", *Devrim*, sayı: 21, 10 Mart 1965.

_____ . "Yabancı Sermaye Saltanatı", *Yön*, sayı: 92, 1 Ocak 1965.

_____ . "Ortanın Solu", *Yön*, sayı: 122, 30 Temmuz 1965.

_____ . "Sosyalist Cezayir", *Yön*, sayı: 15, 28 Mart 1962.

_____ . "Göz Oyan Kargalar", *Yön*, sayı: 32, 25 Temmuz 1962.

_____ . "Devletçilik Nasıl Dejenere Oldu?', *Yön*, sayı: 47, 7 Kasım 1962.

_____ . "Medrese Atatürkçülüğünden Gerçek Atatürkçülüğe", *Yön*, sayı: 85, 13 Kasım 1964.

_____ . "S. Divitçioğlu'nun Kitabı Üzerine...", *Yön*, sayı: 169, 24 Haziran 1966.

_____ . "Sosyalizm Anlayışımız", *Yön*, sayı: 36, 22 Ağustos 1962.

_____ . "Sosyalizmden Önce Atatürkçülük", *Yön*, sayı:69, 10 Nisan 1963.

_____ . "Huzur", Yön, sayı:12, 7 Mart 1962.

_____ . "İnönü'den Beklediğimiz", Yön, sayı:15, 28 Mart 1962.

_____ . "Ne Kadar Yol Aldık?", *Yön*, sayı: 55, 2 Ocak 1963.

_____ . "Bir İntikal Devresi", *Yön*, sayı:58, 23 Ocak 1963.

_____ . "Milliyetçilere Sesleniş", *Yön*, sayı: 78, 25 Eylül 1964.

Aybar, Mehmet Ali. *Bağımsızlık, Demokrasi ve Sosyalizm*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1968.

_____ . "Hürriyet ve Demokrasimizin Temeli Anayasa", *Sosyal Adalet*, sayı:11 28 Mayıs 1963.

_____ . "Demokrasi Kurtuldu mu?", *Sosyal Adalet*, sayı:4, 9 Nisan 1963.

_____ . *Marksizm'de Örgüt Sorunu: Leninist Parti Burjuva Modelinde Bir Örgüttür*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1979.

Aydmoğlu, Ergun. *Türkiye Solu (1960-1980)*, Versus, I. bs., İstanbul, 2007.

_____ . *Sol Hakkında Her Şey mi?*, Versus, İstanbul, 2008.

Aydemir, Şevket Süreyya. *İnkılab ve Kadro: İnkılabın İdeolojisi*, Remzi Kitabevi, 4. bs.,

1990.

_____ . "İş Kanunu Yeni Cemiyetin Temel Kanunlarından Biridir", *Kadro*, sayı: 30, 1935.

_____ ."Programlı Devletçilik", *Kadro*, sayı: 34, 1935.

Ayres, Clarence Edwin. *The Theory of Economic Progress: A Study of Fundamentals of Economic Development and Cultural Change*, Schocken Books, New York, 1962.

Baran, Paul. *Büyümenin Ekonomi Politiği*, çev. Ergin Günçe, May Yayınları, İstanbul, 1974.

Başar, Ahmet Hamdi. *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, İktisadi ve Ticari Bilimler Akademisi, Ankara, 1981.

"Batılılar Kalkınma Davamızı Anlamıyor", *Yön*, sayı:1, 20 Aralık 1961.

Bektaş, Halil. "For the Successful Struggle for Peace, National Independence and Democracy We must Resolutely Turn Towards the Workers and Peasants", çev. Harold W. Glidden, *Middle East Journal*, no:2, 1953.

Belli, Mihri. *Yazılar (1965-1970)*, Sol Yayınları,1970.

Bideleux, Robert. *Communism and Development*, London and NewYork, 1985.

Bhatt, V.V. "Development Problem, Strategy and Technology Choice: Sarvodaya and Socialist Approaches in India", *Economic Development and Cultural Change*, vol.31, no.1, October, 1982.

Bhole, L.M., *Essays on Gandhian Socio- Economic Thought*, Shilpa Pub., Delhi, 2000.

"Bildiri", *Yön*, sayı: 1, 20 Aralık 1961.

Birand, Mehmet Ali. *Türkiye'nin Büyük Avrupa Kavgası*, Doğan Kitap, İstanbul, 2005.

Blomström M., Hettne B. *Development Theory in Transition*, Zed Books, London, 1984.

Boratav, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi (1908- 2005)*, İmge, 11. bs., Ankara, 2007.

_____. *Sosyalist Planlamada Gelişmeler*, Savaş Yayınları, 2. bs., Ankara, 1982.

Boran, Behice. *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları*, Gün Yayınları, İstanbul, 1968.

Bottomore, Tom. "Introduction", *Finance Capital :A Study of the Latest Phase of Capitalist Development*, Routledge&Kegan Paul, New York, 1981.

Bourouh, Chaoura. "The State, Development and Civil Society: The Case of Algeria", George E McLean (ed.), *Civil Society and Social Construction*, The Council for Research in Values and Philosophy, Washington, 2004.

Callaghan, John. "Storm Over Asia: Comintern Colonial Policy in the Third Period", *In Search of Revolution International Communist Parties in the Third Period.* (ed.) Matthew Worley, I.B. Tauris, London, 2004.

Cardoso, FH. "The Originality of a Copy: CEPAL and Idea of Development", *CEPAL Review*, 1977.

Carrere d'Encausse, Helene; Schram, Stuart, *Asya'da Marksizm ve Milliyetçilik*, çev. Sevil Avcıoğlu, Adil Aşçıoğlu, Yön Yayınları, İstanbul,1966.

Carlisle, Donald, S. "The Changing Soviet Perception of the Development Process in the Afro-Asian World", *Midwest Journal of Political Science*, vol.8, no.4, November 1964.

Carr, Edward Hallett. *Bolşevik Devrimi*, c.1. çev. Orhan Suda, Metis Yayınları, 3. bs. İstanbul, 2006.

Cem, İsmail. *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1970.

Chao, Chien-Min, Lee Yeau- Tarn, "Transition in a Party-State System",

The Chinese Communist Party in Reform, (ed.) Kjeld Erik Brodsgoard, Zheng Yongnian, Routledge, New York, 2006.

Chari, Sharad; Corbridge, Stuart. *The Development Reader*, Routledge, London and New York, 2008.

Chatterjee, Partha, *Milliyetçi Düşünce ve Sömürge Dünyası*, çev. Sami Oğuz, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

Chew, Sing C. ; Denemark, Robert A. (ed.) *The Underdevelopment of Development: Essays in Honor of Andre Gunder Frank*, Sage Publication, California, 1996.

Chilcote, Ronald H. (ed.), *Dependency and Marxism-Toward a Resolutionof the Debate*, Westview Press, Colorado, 1982.

Choy, Lee Khoon. *Pioneers of Modern China*, World Scientific Publishing, London, 2005.

Cypher, James M., Dietz, James L., *The Process of Economic Development*, Routledge, 3.bs. NewYork, 2009.

Clarkson, Stephen, *The Soviet Theory of Development: India and the Third World in Marxist—Leninist Scholarship*, University of Toronto Press, 1978.

Claudin, Fernando. *Komintern'den Kominform'a*, c.1., çev. Yavuz Alogan, Belge Yayınları, İstanbul, 1990.

Çubukçu, Aydın. "TDKP- 'Halkın Kurtuluşu': Gerilladan Partiye", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Sol*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

Dasgupta, Ajit, K., *Gandhi's Economic Thought*, Routledge, New York,1996.

Demokrat İşçi Partisi Programı ve Ana Tüzüğü, Uğur Basımevi, İstanbul, 1950.

Demokrat İşçi Partisi- Birinci Sarı Çizgili Kitap, Oğur Matbaası, İstanbul, 1953.

Demokratikleşme İçin Plan (1978-1982), İstanbul, Aralık 1978.

Deutscher, Isaac. *The Unfinished Revolution Russia: 1917-1967*, Oxford University Press, New York, 1967.

"Devrim Bildirisi", *Devrim*, sayı:1, 21 Ekim 1969.

Divitçioğlu, Sencer. *Asya Tipi Üretim Tarzı ve Azgelişmiş Ülkeler*, Elif Yayınları, İstanbul, 1965.

_____ . "D.Avcıoğlu'nun Yazısı Üzerine", *Yön*, sayı:171, 8 Temmuz 1966.

Dobb, Maurice. *1917'den Bu Yana Sovyet Ekonomisinin Gelişimi*. çev. Metin Aktan, Özdemir Yayınları, İstanbul, 1968.

Doğu, Mehmet (Mihri Belli). "Sosyalizm Tartışmaları" (Okuyucu Mektubu), *Yön*, sayı: 48, 14 Kasım 1962.

Dumenil Gerard, Levy Dominique, "The Neoliberal (Counter-) Revolution", *Neoliberalism: A Critical Reader*, Filho- Saad Alfredo, Johnston Deborah (ed.), Pluto Press, London, 2005.

"Dünya Bankası Kalkınma Arzumuzu Anlamıyor...", *Yön*, sayı:2, 27 Aralık 1961.

Ekinci, Tarık, Ziya. "Azgelişmiş Ülkelerde Kalkınma Yolu", *Sosyal Adalet*, sayı:14, 18 Haziran 1963.

El-Ghonemy, M. Riad. "An Assesment of Egypt's Development Strategy, 1952-1970", *Rethinking Nasserism: Revolution and Historical Memory in Modern Egypt*, (ed.) Elie Podeh and Onn Winckler, University Press of Florida, 2004.

Elwood, Ralph Carter. *Resolutions and Decisions of the CPSU*, Vol. 1, *The Russian Social Democratic Party 1898-October 1917*, University of Toronto Press, Canada, 1974.

Emmanuel, Arghiri. "White-Settler Colonialism and the Myth of Investment Imperialism" *New Left Review*, No:73, May-June 1972.

_____."The Myths of Development versus Myths of Underdevelopment", *New Left Review*, no: 85, May-June, 1974.

Engels, Friedrich. "On Social Relations in Russia", *Marx, Engels, Lenin, The Non-Capitalist Road to Socialism*, Novosti Press Agency Publishing House, Moskova, 1976.

Erder, Necat ve diğ. *Planlı Kalkınma Serüveni:1960'larda Türkiye'de Planlama Deneyimi (Panel)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003.

Estava, Gustavo. "Development", *Development Dictionary: A Guide to Knowledge as Power* (ed.) Wolfgang Sachs, Zed Books, London, 1992.

Fanon, Frantz. *Yeryüzünün Lanetlileri*, çev. Şen Süer, Versus, İstanbul, 2007.

Filho Saad- Alfredo, "From Washington to Post-Washington Consensus: Neoliberal Agendas for Economic Development", *Neoliberalism: A Critical Reader*, Filho-Saad Alfredo, Johnston Deborah (ed.), Pluto Press, London, 2005.

Frank, Andre Gunder. *Capitalism and Underdevelopment in Latin America*, Monthly Review Press, 2. bs., NewYork and London, 1969.

Gandhi, M.K. *Hind Swaraj*, Navajivan, Ahmedabad, 1946.

Ginat, Rami. "Nasser and the Soviets: A Reassesment", *Rethinking Nasserism: Revolution and Historical Memory in Modern Egypt*, (ed.) Elie Podeh and Onn Winckler, University Press of Florida, 2004.

Gonzalez, Mike, "Jose Carlos Mariategui: Latin American's Forgotten Marxist, *International Socialism*, no: 115, July 2007.

Gökmen, Özgür. "Çok Partili Rejime Geçerken Sol: Türkiye Sosyalizminin Unutulmuş Partisi", *Toplum ve Bilim*, sayı:78, Güz 1998.

Grundy, Kenneth. "Nkrumah's Theory of Underdevelopment: An Analysis of Recurrent Themes", *World Politics*, vol.15, no.3, April 1963.

Gülalp, Haldun, *Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri*, Yurt Yayınları, Ankara, 1983.

. *Yeni Emperyalizm Teorilerinin Eleştirisi*, Birikim Yayınları, İstanbul, 1979.

Güvenç, Çelenk, Serpil. *İkili Anlaşmalardan Kıbrıs'a Solun Merceğinden Dış Politika, TİP Deneyimi 1960-1970*, Daktylos Yayınları, İstanbul, 2008.

Hanna, Sami A.; Gardner, George H., *Arab Socialism: A Documentary Survey*, University of Utah Press, 1969.

Harris, Nigel, *The Mandate of Heaven- Mao and Marx in China*, London, 1978.

Heilbroner, Robert L. *İktisat Düşünürleri*, çev. Ali Tartanoğlu, Dost Kitabevi, Ankara, 2003.

Helleiner, E. *States and the Reemergence of Global Finance: From Bretton Woods to the Nineties*, İthaca, Cornell University Press, 1994.

Hilferding, Rudolf. *Finance Capital: A Study of the Latest Phase of Capitalist*

Development, Routledge&Kegan Paul, New York, 1981.

Hirschman, Albert, O. *Latin American Issues: Essays and Comments*, Twentieth Century Fund, New York, 1961.

Hobsbawm, Eric. *The Age of Extremes*, Vintage Books, New York, 1994.

Hüsrev, İsmail. "Türkiye'de Milli Sermaye Hareketi", *Kadro* 1, sayı:10, 1932.

İnönü, İsmet, "Fırkamızın Devletçilik Vasfı", *Kadro*, sayı: 22, 1933.

İsmail, Tarık Y. *Arap Dünyasında Komünist Hareket*, çev. Kemal Sarısözen, Kapı Yayınları, İstanbul, 2006.

Joll, James. *İkinci Enternasyonal*, Belge Yayınları, İstanbul, 2002.

"Kadro" (başyazı), *Kadro*, s. 1, 1 Ocak 1932.

Katz, Mark N., "The Soviet Union and The Third World", *Current History*, October 1986.

Kautsky, Karl. *Socialism and Colonial Policy* (yazım tarihi 1907), Workers Liberty, tarihsiz.

Kautsky, John H. *Communism and the Politics of Development- Persistent Myths and Changing Behavior*, Wiley and Sons, NewYork, 1968.

Kansu, Günal. *Planlı Yıllar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2004.

Kay, Cristobal. "Reflexions on Latin American Contribution to Development Theory", *Development and Change*, XXII, 1991.

Kepenek, Yakup, Yentürk Nurhan. *Türkiye Ekonomisi*, Remzi, 18. bs. İstanbul, 2005.

Keyder, Çağlar. *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, 12. bs., İstanbul, 2007.

_____. "The Political Economy of Turkish Democracy", *New Left Review*, no: 115, 1979.

_____ . *Emperyalizm, Azgelişmişlik ve Türkiye*, Birikim Yayınları, İstanbul, 1977.

Kıvılcımlı, Hikmet. *İkinci Kuvayi Milliyeciliğimiz*, Tarihsel Maddecilik Yayınları, İstanbul, 1965.

_____ *Yol*, cilt 1-2, Bibliotek Yayınları, İstanbul, 1992.

Killick, Tony. *Development Economics in Action. A Study of Economic Policies in Ghana*, Routledge, 2010 (1. bs. 1978).

Lenin Döneminde Komünist Enternasyonal- Belgeler, cilt 1-2, Maya, İstanbul, 1997.

Komünist ve İşçi Partilerinin 4 Toplantısı - 1957 Moskova, 1960 Moskova, 1969 Moskova, 1976 Berlin- , Ürün Yayınları, İstanbul, 1976.

Kurmuş, Orhan. *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Bilim Yayınları, İstanbul, 1976.

_____."1916 ve 1929 Gümrük Tarifeleri Üzerine Bazı Gözlemler", (der.) Selim İlkin, Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, özel sayı, Ankara, 1979.

Lange, Oscar. *Kalkınma Yöntemleri*, çev. Mehmet Selik, Ergin Günçe, Sosyal Adalet Yayınları, 2. bs., Ankara, 1965.

Laqueur, Walter, Z. *Communism and Nationalism in the Middle East*, Praeger, New York, 1956.

Lenin, V. I. *Demokratik Devrimde Sosyal Demokrasinin İki Taktiği*, Sol Yayınları, Ankara, 2007.

_____. *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, çev. Erdoğan Başar, Sol Yayınları, Ankara, 1965.

Lewin, Moshe. *Sovyet Yüzyılı*, çev. Renan Akman, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

Lewis, Arthur. *The Theory of Economic Growth*, Richard Irwin, Homewood, 1955.

Leys, Colin. *The Rise & Fall of Development Theory*, James Currey, London,1996.

Löwy, Michael. *Latin Amerika Marksizmi*, Belge Yayınları, İstanbul, 1998.

_____. *The Politics of Combined and Uneven Development*, Verso, London, 1981.

Löwy, Michael, Traverso, Enzo. "Marx ve Ulusal Sorun Müzakere", *Ulusal Sorun, Enternasyonalizm ve Küreselleşme*, Yazın Yayıncılık, İstanbul, 2005.

Luxemburg, Rosa. *Sermaye Birikiminin Tarihsel Koşulları*, çev. Neyyir Kalaycıoğlu. Kaynak Yayınları, İstanbul, 1984.

Ma, Shu-Yun. "Third World Studies, Development Studies and Post-Communist Studies: Definitions, Distance and Dynamism", *Third World Quarterly*, vol.19, no:3, September 1998.

Mandel, Ernest. *Marksist Ekonomi El Kitabı*, çev. Orhan Suda, Özgür Üniversite Kitaplığı, 3. bs., İstanbul, 2008.

_____.*Revolutionary Marxism Today*, Verso, London, 1979.

Mariategui, Jose, Carlos, *Seven Interpretives Essays on Peruvian Reality*, Texas University Press, 1971.

Marx, Karl, *Kapital*, c.1. çev: Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, 1. baskı, Ankara, 1975.

_____. "Revolution in China and Europe". *Karl Marx on Colonialism and Modernization*. ed. Shlome Avineri. NewYork: Anchor Books, 1969.

_____. "To The Editorial Board of the "Otechestvenniye Zapiski", *Marx , Engels,Lenin: The Non- Capitalist Road to Socialism*. Moscow: Novosti Press Agency Publishing House, 1976.

_____. "The Future Results of British Rule in India", Shlome Avineri (ed.) , *Karl Marx on Colonialism and Modernization*, Anchor Books, New York, 1969.

_____.Engels, Friedrich. "Preface to the Second Edition in Russian of the 'Manifesto of the Communist Party'", *Marx, Engels, Lenin: The Non- Capitalist Road to Socialism*, Novosti Press Agency Publishing House, Moscow, 1976.

McCain, James A., "Attitudes Towards Socialism, Policy and Leadership in Ghana, *African Studies Review*, vol. 22, no.1, April 1979.

McMichael, Phillip, *Development and Social Change*. California: Pine Forge Press, 2000.

Mehrotra Santosh K.; Clawson, Patrick. "Soviet Economic Relations with India fand Other Third World Countries", *Economic and Political Weekly*, vol.14, no:30-32, Special Number, August 1979.

Müstakil Türk Sosyalist Partisi Programı, Latif Dinçbaş Matbaası, 1948.

Naci, Fethi; Hilav Selahattin, "Azgelişmiş Ülkelerde Sosyalizme Giden Yol", *Sosyal Adalet*, yıl:1, sayı: 4-5-6, 9-16-23 Nisan 1963.

Najar, Fauzi M. "Islam and Socialism in the United Arap Republic", *Journal of Contemporary History*, vol.3, no.3, The Middle East, July 1968.

Katz, Mark N. "The Soviet Union and The Third World", *Current History*, October 1986.

Nedim, Vedat. "İktisat İşlerinde Devlete Veto Hakkı ve İktisat Vekâleti", *Kadro* I, sayı:10, 1932.

Nehru, Jawaharlal, *Sosyal Devrimler, Ulusal Savaşlar*, çev. Mehmet Emin Bozarslan, Ant, İstanbul, 1970.

_____. *The Discovery of India*, The John Day Company, New York, 1946.

Nove, Alec. *Uygulanabilir Bir Sosyalizmin İktisadı*, çev. Osman Akınhay, Belge Yayınları, İstanbul, 1991.

"OECD Türkiye Raporu", *Yön*, sayı: 160, 22 Nisan 1966.

Oran, Baskın (ed.). *Türk Dış Politikası*, cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

Özdemir, Hikmet. *Kalkınmada Bir Strateji Arayışı: Yön Hareketi*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1986.

Özman, Aylin. "Mehmet Ali Aybar", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-Sol*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

Palmer, Leslie. *Communists in Indonesia*, Weidenfeld and Nicolson, London, 1973.

Parekh, Bhikhu. "Nehru and the National Philosophy of India", *Economic and Political Weekly*, vol.26, no:1/2, January 5-12, 1991.

Patnaik, Prabhat. "Bir Kalkınma İktisatçısı Olarak Karl Marx", *Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma*, der. Fikret Şenses, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

Phillips, Leslie, Wolf. "Why Third World: Origin, Definition and Usage", *Third World Quarterly*, vol.9, no.4., 1987.

Polanyi, Karl. *Büyük Dönüşüm*, çev. Ayşe Buğra, İletişim Yayınları, 5. bs.,

İstanbul, 2006.

Prashad, Vijay. *The Darker Nations – A People's History of the Third World*, The New Press, 2007.

'Prof. Tanyol'un Önemli Bir Yazısı", *Yön*, sayı:36, 1962.

"Programme minimum provisoire fixe par le P. C. T." (11 Haziran 1924), TÜSTAV Arşivi, CD 25b, 32-36.

Rivlin, Paul. "Nasser's Egypt and Park's Korea: A Comparison of Their Economic Achievements", *Rethinking Nasserism: Revolution and Historical Memory in Modern Egypt*, ed. Elie Podeh and Onn Winckler, University Press of Florida, 2004.

Rostow, W. W. *The Stages of Economic Growth: A Non- Communist Manifesto*, Cambridge University Press, 1960.

Ruedy, John. *Modern Algeria: The Origins and Development of a Nation*, Indiana University Press, 2005.

Salman, Turhan. *TİP Parlamentoda, 5 cilt*, Tüstav Yayınları, İstanbul, 2004.

Sargın, Nihat. *TİP'li Yıllar, (1961-1971)*, 2 cilt, Felis Yayınları, İstanbul, 2001.

Sencer, Muzaffer. *Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri*, May Yayınları, İstanbul, 1974.

Shinn Jr., William T., "National Democratic State: A Communist Program for Less- Developed Areas" *World Politics*, vol.15, no.3, April 1963.

Silier, Orhan. "TİP'in İkinci Dönemi: 'Daha İyi Yenilmek' Olanaklı mıydı?". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-Sol*. İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

Slovo, J. "A Critical Appraisal of the Non- Capitalist Path and the National Democratic State in Africa", *Marxism Today*, 1974.

Sosyal Adalet, "Demokrasi Kurtuldu mu?", sayı: 4, 9 Nisan 1963.

Sosyalist Parti Programı, Sosyalist Parti Yayınları, 1975.

Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, cilt 6, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988.

Soysal, Mümtaz. "İktisadi Kamu Teşebbüsleri ve Plan...", *Yön*, s.40, 19

Eylül 1962.

Spector, Ivar, *The Soviet Union and The Muslim World 1917-1958*, University of Washington Press, Seattle, 1959.

Stora, Benjamin. *Algeria 1830-2000 A Short History*, Cornell University Press, 2004.

Süreyya, Şevket. "Plan Mefhumu Hakkında", *Kadro* , I, sayı: 5, Mayıs 1932.

_____ . "Türkiye'nin İktisadi Mıntıkalara Bölünmesi", *Kadro*, II, sayı:15, Mart 1933.

Tanyol, Cahit. "Şahsi Teşebbüs İmkânı", *Cumhuriyet*, 17 Ağustos 1962.

Tekeli, İlhan; İlkin Selim. *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 1982.

Tekeli, İlhan; Şaylan, Gencay. "Türkiye'de Ekonomik Gelişme ve Planlama", *Yurt ve Dünya*, Temmuz 1979.

Timur, Taner (Ertan Cengiz), "Avcıoğlu: Teorisiz Bir Devrimci", *Emek*, sayı: 8, 11 Ağustos 1969.

Toprak, Zafer. *Türkiye'de "Milli İktisat" (1908-1918)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1982.

Tökin, İsmail, Hüsrev, "Türkiye'de Milli Sermaye Hareketi", *Kadro*, sayı: 10, 1933.

Tor, Vedat Nedim, "Sanayileşme Davası", *Kadro*, sayı: 24, 1933.

Trotsky, Leon. *Third International After Lenin*, Beekman Books, 2001.

Tunçay, Mete. *Türkiye'de Sol Akımlar- II (1925-1936)*, BDS Yayınları, 1.bs, İstanbul, 1992.

"Türkiye Komünist Fırkası Fealiyet Programı", Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar- II (1925-1936)*, BDS Yayınları, İstanbul, 1992.

"Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi Programı", (1946), *İlke*, sayı:7, Temmuz 1974.

"Türkiye İşçi Partisi Programı" ,1961.

"Türkiye İşçi Partisi Programı" (1964), *İlke*, sayı:7, Temmuz 1974.

"Türkiye Sosyalist Partisi Programı ve Nizamnamesi (1946)", Haz.:

Ayhan Hüseyin Ülgenay, 2006.

"Türkiye Sosyalist İşçi Partisi Programı" (1974), *İlke*, sayı:7, Temmuz 1974.

"Türkiye Emekçi Partisi Programı", *Emekçi*, sayı:5, Mart 1975.

"Türkiye Komünist Partisi Programı", Ürün Yayınları, 1978.

"Türkiye İşçi Partisi Programı", Türkiye İşçi Partisi Yayınları, Eylül 1975.

Türkiye Pamuk, Keten, Kendir, Kimya, Demir Sanayi Hakkında Sovyet Mütehassısları Tarafından Verilen Raporlar, Başvekalet Müdevverat Matbaası, Ankara, 1933.

Valkenier, Kridl, Elizabeth. "New Trends in Soviet Economic Relations with the Third World", *World Politics*, vol. 22, no.3, April 1970.

"Vatan Partisi Programı" (1954), *İlke*, sayı:7, Temmuz 1974.

Vatan Partisi Tüzük ve Programı, Vatan Partisi Yayınları, 1978.

Vietnam İşçi Partisi Tarihi, (Merkez Komitesince oluşturulan bir kurul tarafından hazırlanmıştır), çev. Ali Baran,Yöntem Yayınları, İstanbul.

Yat-sen, Sun. *The International Development of China*, G.P. Putnam's Sons, New York, 1922.

_____. "The Three Principles of the People". *Decolonization: Perspectives*

From Now and Then. ed. Prasenjit Duara, Routledge, New York, 2004.

Wells, Audrey. *The Political Thought of Sun Yat-sen: Development and Impact*, Palgrave, New York, 2001.

Willis, Katie. *Theories and Practices of Development*, Routledge, New York, 2005.

Zachriah, Benjamin, *Nehru*, Routledge, 2004.

Süreli Yayınlar:

Kadro

Forum

Yön

Sosyal Adalet

Türk Solu

Emek

Devrim

İlke

Yurt ve Dünya

Emekçi

Ürün

Parti Bayrağı

Birikim

İnternet Kaynakları:

Birleşmiş Milletler İnsani Gelişme Ofisi, (http://hdr.undp.org/en/reports/),

Mariategui, Jose, Carlos, "Anti- Imperialist Viewpoint",

(www.marxists.org/archive/mariateg/works/1929),

Truman's Inaugural Adress, 20 January, 1949

http://www.trumanlibrary.org/whistlestop/50yr_archive/inagural-20jan1949.ht

Türkiye Solunda Kalkınma Düşüncesi

1920'lerden 1970'lere

Zeynep Bursa

Kalkınma düşüncesi, 1960'lı yıllarda Türkiye solunun tüm ilerleme anlayışını belirleyen bir vizyon olarak ortaya çıkmıştır. Ne var ki sola ilişkin pek çok şey gibi, on yıl içinde bu konuda da manzara bütünüyle değişecektir. Kalkınmacı vizyon, 1974 sonrasında solun geniş kesimleri için artık fazla bir anlam ifade etmeyecektir. Bu süreç dikkate alındığında, 1960'ların sol kalkınmacılığını anlama çabası, şu bir dizi soruyu gündeme getirmekte: Türkiye solu, İkinci Dünya Savaşı öncesindeki "eylem programları"ndan, kalkınmacı "kuruluş" ve "inşa" programlarına nasıl geçmiştir? Sol için 1960'lar kalkınmacılığının uluslararası ve yerel tarihsel kaynakları nelerdir? Sol kalkınmacılık sadece "Kemalist kalkınmacılık"la açıklanabilir mi? 1960'lar solunun bu alandaki birikiminden 1970'lere neler aktarılmıştır?

Bu çalışma, bu ve benzeri sorulara, 1920'lerin TKP programından, TİP'in 1978 Demokratikleşme İçin Plan'ına kadar uzanan bir süreci ele alarak cevap getirmeye çalışmakta.

versus



ISBN 978-605-5691-46-2 18 TL